

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

a Győr-Sopron Megyei Lapkiadó Vállalat

Főszerkesztő: MOLLAY KÁROLY

A szerkesztőség tagjai:

BOGNÁR DEZSŐ, DOMONKOS OTTÓ, FARKAS IMRE, GOLLNHOFER SÁNDOR, HÁRS JÓZSEF olvasószerkesztő, HILLER ISTVÁN titkár és technikai szerkesztő, HORVÁTH ZOLTÁN, KÖRNYEI ATTILA, KUBINSZKY MIHÁLY, NYESŐ IMRE

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Fogarassy László: Háború hadüzenet nélkül (Hadműveletek Magyarország területén a páduai fegyverszüneti egyezménytől a soproni népszavazásig)

**Fogarassy László: Háború hadüzenet nélkül
(Hadműveletek Magyarország területén a páduai fegyverszüneti egyezménytől a soproni népszavazásig)**

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Fogarassy László: Háború hadüzenet nélkül (Hadműveletek Magyarország területén a páduai fegyverszüneti egyezménytől a soproni népszavazásig) / I. rész

I. rész

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Fogarassy László: Háború hadüzenet nélkül (Hadműveletek Magyarország területén a páduai fegyverszüneti egyezménytől a soproni népszavazásig) / I. rész / 1. Ausztria–Magyarország az első világháborús összeomlás küszöbén. Forradalmak és összeomlás.

1. Ausztria–Magyarország az első világháborús összeomlás küszöbén. Forradalmak és összeomlás.

Az Osztrák–Magyar Monarchia az első világháború utolsó évének első felében, mint a Német Birodalom szövetségese még győztesként írhatta alá a két breszt-litovszki és a bukaresti békeszerződést, az orosz államból kivált Finnországgal pedig a németek példáját követve, különbékét kötött. Közép-Európa sorsát végeredményben az döntötte el, hogy az angol–francia–olasz antant még az orosz szövetségeseik kiválása után is meg tudta nyerni a háborút. Ezt kizárólag annak köszönhetette, hogy Amerika folyamatosan ellátta hadianyaggal, végül hadat üzent a központi hatalmaknak és a nyugati hadszíntérre elküldte a csapatait is. Mind a központi hatalmak együttesen tett békejavaslatai, mind pedig Károly osztrák császár és magyar király különbékekísérletei eredménytelenek voltak. Szerbia és Montenegro elfoglalása, majd Oroszország és

Románia legyőzése nem ingatta meg az antant politikai és katonai vezetőinek a harci kedvét. Ha zendülések fordultak elő, nem riadtak vissza attól sem, hogy saját katonáik közé lövessenek. Diplomáciájuk is rugalmas volt: a Sixtus-féle békeakció kudarca után hadviselő félnek ismerték el Csehszlovákiát és szövetséges kormányának a Párizsban székelő csehszlovák nemzeti tanácsot. A csehszlovák légiók csak a háború utolsó két évében jelentek meg a harctéren: az orosz és a francia hadsereg a cseh és szlovák anyanyelvű hadifoglyokból egy-egy gyalogdandárt szervezett és dobott a frontra, az olasz haderő pedig egy hadosztályt és külön egy ezredet.

1918 őszén a monarchia szárazföldi haderejét 70 gyalog- és 12 gyalogosított lovashadosztály képezte. A gyaloghadosztályok tűzereje átlag 6500 puska, 300 géppuska és 100 ágyú volt, mindegyik lovashadosztályé pedig 4000 puskából, 136 géppuskából és 36 ágyúból állott. Élelmezésük már majdnem híján volt a tápértéknek, a köpeny és fehérnemű híjával levő katonák megszokott látványt jelentettek. A helyenként előfordult zendülések és parancsmegtagadások azt jelezték, hogy a monarchia hadereje közel áll a végkimerüléshez, a lakosságban pedig Oroszország fegyverletétele után fokozódott a háborúellenes hangulat, a monarchia nemzetiségeiben pedig a szeparatista törekvések.

194Az antant 1918 augusztusában, dacára sikeres gazdasági és propagandaháborújának és a nyugati fronton elért eredményeinek, csak 1919 tavaszára várta a központi hatalmak ember- és anyagtartalékainak teljes kimerülését és a katonai győzelmet. Ennek az időbeli közelsége azonban a bolgárok szeptember végi kapitulációjával megrövidült. Franchet d'Esperey francia tábornok Balkán-hadserege, benne az újjászervezett szerb királyi hadsereggel a Duna felé közeledett, más része pedig Konstantinápolynak vette az útját. A törökök még egy hónapig tartották magukat, amíg ők is letették a fegyvert.

Báró Kövess Herman tábornagy, a monarchia egyik legsikeresebb hadvezére parancsot kapott, hogy vegye át a Balkán-front vezényletét, csapaterősítéseket azonban nem adtak neki. Az osztrák–magyar hadsereg főparancsnoksága október utolsó harmadában fölöslegesen csatát fogadott el az olasz fronton, ahelyett, hogy a csapatokat lassan visszavonta volna az Isonzóhoz, egy jól tartható védelmi állásba. A magyar katonai szakírók szerint a magyar hadosztályokat Bulgária kiválása után rögtön Erdély és a Balkán-front védelmére kellett volna küldeni.

Mialatt a vittoria-venetoi csata zajlott, 1918. október 28–31 közt folytatólagosan kitört a prágai, zágrábi, bécsi és budapesti forradalom, ötödiknek pedig a kelet-galíciai ukránok proklamálták saját államukat, mert nem kívántak a nyugat-galíciai lengyelekkel együtt az új Lengyelországhoz csatlakozni. Az uralkodó, ill. a Habsburg-dinasztia trónfosztását az egyik nemzeti tanács sem mondta ki! Csak az első eckartsauai nyilatkozat közzététele után proklamálták a német–osztrák, ill. a cseh–szlovák köztársaságot (nov. 12-én, ill. 14-én), a második eckartsauai nyilatkozat aláírása után pedig a magyar népköztársaságot (nov. 16-án). Ezt követően december 1-jén az egykori osztrák–magyar monarchia délszláv területei Szerbiával egyesültek, a kelet-galíciai ukrán állam 1919 tavaszán a szomszédaival folytatott körháborúban felőrlődött, egyúttal valamennyi, a monarchia romjain keletkezett államalakulat minden szomszédjával fegyveres vitába keveredett, nem véve ki ez alól a románokat és a lengyeleket sem. A békekonferencián a győztesek Magyarországnak és Ausztriának nyújtották be a háborús számlát, az utóbbinak azt sem engedték meg, hogy a Német-Ausztria nevet használja és megtiltották, hogy Németországhoz csatlakozzék. Végezetül az osztrák–magyar határkérdést is úgy döntötték el a magyarok megkérdezése nélkül, hogy túltették magukat a ne plus ultra petitum elvén és ezzel a két volt társállam közt is gerillaháborút idéztek fel. A wilsoni elvek ezzel voltak a legjobban meghazudtolva.

A budapesti őszirózsás forradalom emelte hatalomra gróf Károlyi Mihály pacifista és antantbarát

kormányát, amely október 31-én le is tette az esküt a királynak, de másnap már a közvélemény hangulatára hivatkozva fölmentést kért az eskü alól, amit meg is kapott és az esküt most már a Magyar Nemzeti Tanács előtt tette le. Az első eckartsauai nyilatkozat aláírásáig még működött a három közös minisztérium és a hadseregfőparancsnokság, amelynek a meghatalmazottai november 3-án Páduában aláírták a fegyverszüneti egyezményt. Ennek értelmében a bomlóban levő monarchia haderejét a békekötésig húsz békelétszámú hadosztályra kellett leszállítani, az ellenségeskedések pedig a következő napon megszűntek. Mivel az osztrák–magyar hadseregfőparancsnokság elszöktevő adta ki a parancsot az ellenségeskedések beszüntetésére és az olaszok ennek ellenére másnap is folytatták a hadműveleteiket, tizenhat hadosztályt – köztük 195 három magyart – fogságba ejtettek.¹⁽¹⁾ A Német Birodalom egy hét múltán szintén kénytelen volt kapitulálni.

A páduai fegyverszünet után az önállósult Magyarországnak – az elszakadt horvátok nélkül – 17 gyalog- és 6 gyalogosított lovashadosztály állott rendelkezésre, amelyek a frontokról többé-kevésbé harcképes állapotban vonultak hazafelé, ahol leszereltek. A hadsereg élmezőnyének körülbelül a fele úgy tért haza, hogy egyszerűen otthagya a kötelekeit, elsősorban a hadtápterületen működött alakulatok katonái. A magyar honvédelmi minisztérium neve hadügyminisztériummá változott és annak a keretében újonnan alakult a központi szállításvezetőség. Linder Béla vezérkari ezredes, a hadügyminiszter, november 2-án utasította a szállításvezetőség főnökét, Julier Ferenc alezredest, hogy irányítsa Budapestre a K. hadosztályt, mert a kormánynak megbízható karhatalomra van szüksége. Julier teljesítette a parancsot, azonban a katonák a pacifista agitáció hatása alatt elszéledtek. Néhány nap múlva – már a páduai fegyverszüneti egyezmény után – Julier megkérdezte a hadügyminisztert, hogy a hazaérkező csapatokkal mi legyen. Linder válasza rövid és velős volt: –Nincsen háború, mindenki menjen haza!”²⁽²⁾

A Wilsonban fanatikusan hívó Károlyi Mihály belgrádi Canossa-járása Franchet d’Esperey tábornoknál és a cseh csapatok benyomulása a Felvidékre megrendítette a világbékéről szónokló Linder pozícióját. November 8-án le kellett köszönnie és utóda Bartha Albert alezredes lett, aki csapatokat küldött az osztrák–magyar egyenruhát viselő csehek ellen. Linder azonban mint a béketárgyalások vezetésével megbízott tárcanélküli miniszter tagja maradt a Károlyi-kormánynak és ennek a megbízásából írta alá 1918. november 13-án a belgrádi katonai konvenciót, amelyet rajta kívül egy-egy francia és szerb tábornok írt alá.³⁽³⁾ Román részről senki sem szignálta az egyezményt, habár Románia egy nappal a németek kapitulációja előtt hatályon kívül helyezte a bukaresti békeszerződést és hadat üzent Németországnak. A formailag még létező Osztrák–Magyar Monarchia, illetve jogutódai esetében ilyen hadüzenet a páduai fegyverszünet után már elkészt.

A belgrádi katonai konvenció már a címében is jelzi, hogy az a páduai fegyverszüneti egyezmény Magyarországra való alkalmazása. Valójában ennek a módosítása Magyarország kárára, mert míg a páduai egyezmény értelmében a magyar terület nem volt az antantcsapatok által megszállandó, a belgrádi konvenció értelmében nemcsak az elszakadt és teljesen önállósult Horvát–Szlavonországot kellett kiüríteni, hanem Baranyát, Bácskát és a Maros folyótól délre és keletre eső területet is. A belgrádi konvenció értelmében a közigazgatás a kiürített területen is a magyar hatóságok kezében maradt. (A horvátok elszakadását a magyar kormány már előbb elismerte.) A Felvidékről még a belgrádi egyezményben sem esett szó.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Fogarassy László: Háború hadüzenet nélkül (Hadműveletek Magyarországra való alkalmazása. Valójában ennek a módosítása Magyarország kárára, mert míg a páduai egyezmény értelmében a magyar terület nem volt az antantcsapatok által megszállandó, a belgrádi konvenció értelmében nemcsak az elszakadt és teljesen önállósult Horvát–Szlavonországot kellett kiüríteni, hanem Baranyát, Bácskát és a Maros folyótól délre és keletre eső területet is. A belgrádi konvenció értelmében a közigazgatás a kiürített területen is a magyar hatóságok kezében maradt. (A horvátok elszakadását a magyar kormány már előbb elismerte.) A Felvidékről még a belgrádi egyezményben sem esett szó.

1962. Hadseregszervezés és hadműveletek az öthónapos fegyverszünet alatt.

A belgrádi katonai konvenció értelmében a magyar kormány hat gyalog- és két lovashadosztályt tarthatott fegyverben békelétszámon. A kormány az új néphadsereget úgy állította fel, hogy az öt legfiatalabb korosztályt (1896–1900) fegyveres szolgálatra visszatartotta, illetve újból behívta. A hadkötelesek azonban csak részben és vontatottan tettek eleget a behívó parancsoknak. A meglazult személyi és vagyonbiztonság védelmére a kormány Budapesten népőrséget és védőrséget, országszerte pedig nemzetőrséget szervezett. Az utóbbi nemzetiségek szerint megoszlott; így történhetett meg, hogy az erdélyi két-háromnyelvű városokban magyar, román és szász nemzetőrség egyidőben működött.

A budapesti őszirózsás forradalmat orosz mintára alakított katonatanács szervezte meg és ez az intézmény meghonosodott a magyar néphadseregben. (Az osztrák fegyveres erőben 1927-ig működött!) A katonatanácsok élére kormánybiztosként került dr. Pogány József a Népszava munkatársa volt, aki a világháborúban a káplári rangnál tovább nem vitte. Ez a jótollú, de katonának tehetségtelen ember a demokratizálás ürügye alatt dezorganizálta a néphadsereget. Ő maga szeretett volna hadügyminiszter lenni és ennek érdekében előbb Bartha Albert, majd gróf Festetics Sándor (tart. százados) hadügyminisztereket megbuktatta. A szociáldemokrata pártban népszerű volt, mert neki volt az érdeme, hogy 1918. december 12-től a néphadsereg majdnem teljesen a párt kezébe jutott. De a fegyelmet bomlasztó tevékenysége miatt ott is sokan támadták. A hadügyminisztériumban a szociáldemokrata Stromfeld Aurél vezérkari ezredes, aki a szervezési ügyeket intézte, Pogány és a katonatanács magatartása miatt lemondással fenyegetőzött. Ugyancsak rosszalotta Pogány tevékenységét az eléggé radikális felfogású Tombor Jenő vezérkari alezredes, a hadügyminisztérium hadműveleti főcsoportjának a vezetője. Mikor azután a budapesti katonatanács határozatilag kimondta, hogy hadügyminiszter csak szociáldemokrata lehet, Károlyi – most már a népköztársaság elnöke – meghajolt a kívánság előtt és Böhm Vilmost nevezte ki hadügyminiszternek (1919. január 20.), aki addig hadügyi államtitkár volt.⁴⁽⁴⁾ Abból indult ki, hogy Böhm bizonyos mértékben Pogányt is féken fogja tartani, akit titkos bolseviknak tartott. A mérsékeltebb Böhm és a demagóg Pogány közti ellentétek azonban nem voltak olyan nagyok, hogy közöttük kenyértörésre került volna sor. Viszont nagy súrlódás volt a mindenhol ellenforradalmi szervezkedéseket szimatoló Pogány és a székely hadosztály között. Pogány ugyanakkor a kommunisták ellen is szónokolt, őt pedig a Vörös Újság támadta. Még tiszték is voltak, akik beléptek a kommunista pártba, közülük a proletárdiktatúra kikiáltása után Sárói Szabó Tibor, Steinbrück Ottó századosok és gróf Zay Dezső főhadnagy jutottak jelentősebb szerephez. A jobboldali tiszték gyülekező helyévé vált a Magyar Országos Véderő Egyesület, élén Gömbös Gyula vezérkari századossal, aki meggyőződéses Habsburg-ellenes volt, az őszirózsás forradalmat lelkesen üdvözölte és csak Bartha hadügyminiszter leköszönése után lett ellenforradalmárrá.

A kormány olyan nagyarányú szelektálást vitt véghez a néphadsereg tisztikarában, amellyel még Német-Ausztrián, sőt az Orosz Szovjetköztársaságon is túltett: nyugdíjazta az összes tábornokokat, sőt a 40 évnél idősebb ezredeseket is. Ezzel Böhm meg volt elégedve, Pogány azonban a fiatalabb törzstiszteket is ellenforradalmároknak tekintette és ha őrajta múlt volna, századosnál magasabb rangú tiszt nem is maradt volna a hadseregben.

197Az antant csak két esetben élt azon jogával, hogy bármely, a demarkációs vonaltól északra fekvő és katonailag fontos helyet megszállhat: francia csapatokat küldött Szegedre és Aradra. Arról is szó volt, hogy Budapestre Henrys tábornok parancsnoksága alatt egy francia hadosztály fog bevonulni, ez azonban sohasem történt meg. Helyette csak Fernand Vix francia alezredes érkezett meg egy antantmisszióval, amelyben a győztes nagyhatalmakon kívül a szerbek is képviselve voltak (1918. XI. 26.). Ennek a feladata

volt a páduai fegyverszüneti szerződés és a belgrádi katonai egyezmény végrehajtásának ellenőrzése. Cseh és román tiszt nem volt a delegációban, testőrségül pedig egy francia szpáhikülönítményt hozott magával.⁵⁽⁵⁾ A Magyarország és a győztesek oldalán levő peremállamok közt felmerült vitákban olyan magatartást tanúsított, amelynél rosszabb emlékeket csak a második világháború után működött Szövetséges Ellenőrző Bizottság hagyott hátra maga után. Dr. Hodža Milán budapesti csehszlovák követ – aki Jászi Oszkárt orránál fogva vezette – Vix alezredest tendenciózusan informálta, még azt is bizonygatván neki, hogy a Károlyi-kormány a bolsevik rendszert készíti elő. Vix nemcsak megengedte neki, hogy az ő távíróvonalát használja, hanem a Párizsba küldött sürgönyeit maga továbbította.⁶⁽⁶⁾

A fegyverszünet megkötése után megindult első fegyveres akciókat a csehek kezdeményezték. A prágai cseh nemzeti bizottság kormányának (Národní výbor) a csehek és morvák lakta terület összes polgári hatóságai és katonai szervei rendelkezésére bocsátották magukat. A cseh katonák éppen úgy követelték leszerelésüket, mint pl. az osztrákok és magyarok, jó részben haza is mentek, a pöttesteknek azonban folyamatosan és félkatonai jellegű tornászegyesületek közreműködésével (Sokol, a katolikus Orel és a szocialista DTJ) sikerült a csehszlovák hadsereg hazai zászlóaljait felállítani. A főparancsnokságot a szépen dekorált Diviš osztrák altábornagy vette át és ő irányította az új államot elutasító szudétánémet területek megszállását.

Felvidéken a turócszentmártoni deklarációt kihirdető Szlovák Nemzeti Tanácshoz egyetlen törvényhatóság és katonai alakulat sem csatlakozott, sőt a katonák hazamentek. Ezért a csehszlovák állam által igényelt magyar terület megszállására külön parancsnokság alakult, élén Stika vezérőrnaggyal, akit két hét múlva Schöbl ezredes (a Mária Terézia-rend lovagja) váltott fel. Ez a csoportparancsnokság a hadműveletek kezdetén kb. három zászlóaljnyi erővel rendelkezett, de az év végén az alája rendelt csapatok létszáma már 10 zászlóalj, 4 üteg, 1 lovas század és 1 páncélvonat volt.⁷⁽⁷⁾ Az első cseh–morva egységek Szokolcánál, a Vlára-szoroson és a jablunkai szoroson át hatoltak be a szlováklakta területre, harc nélkül foglalva el a védtelen Malackát, Nagyszombatot, Trencsént, Zsolnát és Turócszentmártont. Mindenütt kihirdették, hogy a megszállt területek ezentúl a Csehszlovák Köztársasághoz tartoznak. A pozsonyi magyar 198helyőrség maradványa elegendő volt, hogy a várost és közvetlen környékét megvédje.

Bartha hadügyminiszter a csehek ellen csapatokat küldött, az önkéntesekkel együtt 4-5 zászlóalj és egy üteg erővel, amelyek fölött a pozsonyi kerületi parancsnokság területén Lőrinczy, a kassai kerületi parancsnokság területén pedig Berzeviczy ezredes parancsnokolt. Az első összecsapás 1918. november 13-án Kralovánnál történt, amely magyar győzelemmel végződött. A további harcok folyamán a magyarok visszafoglalták Turócszentmártont, Ruttkát, Zsolnát, Nagyszombatot, Trencsén tájékán azonban a csapatok fegyelmeztelensége miatt elakadtak. A budapesti és prágai kormány közti vitában az antant az utóbbi pártját fogta: kijelentette, hogy a belgrádi konvenció nem vonatkozik a szlováklakta területre, amely a csehszlovák szövetségük szuverénitása alá tartozik. Felszólította a magyar kormányt, hogy ezt a területet őrítse ki, de nem közölte, hogy meddig kell a magyar csapatoknak visszavonulniuk. Erre Bartha és Hodža december 6-án ideiglenes egyezményt kötött, amelynek értelmében a csehszlovák csapatok olyan demarkációs vonalat szállhattak meg, amely meglehetősen egybeesett az etnográfiai határral (Dévényújfalu – Szentgyörgy – Szered – Verebely – Bát – Korpona – Gács – Nyustya – Nagyrőce – Gölnicbánya – Lemes – Gálszécs – Szobránc – Homonna – Mezőlaborc.) Az egyezmény megkötése után pedig Hodža siffrírozott táviratot küldött Párizsba Benešnek, hogy kérje az antant legfelsőbb haditanácsát az általa javasolt, délebbre fekvő vonal kijelölésére. Ez meg is történt és 1918 karácsonyán Vix jegyzékben közölte Károlyival, hogy az antant döntése szerint a magyar csapatoknak vissza kell vonulniuk „Szlovákia történelmi határai mögé”, amelyet a Duna vonala képez az Ipoly torkolatáig, innen az Ipoly folyó vonala

Rimaszombat magasságáig, a város Szlovákiáé, innen egyenes vonal az Ung folyó torkolatáig, majd az Ung folyása Uzsokig. Károlyi tiltakozó válaszában kijelentette, hogy Szlovákia mint tartomány soha nem létezett, tehát nem voltak történelmi határai sem, de az antant parancsát végrehajtotta.

Az antant oldalán harcolt csehszlovák legionárius alakulatok szállítás alatt voltak és csak december második felében kezdtek bekapcsolódni a hazai eseményekbe. Az olasz légió egy hatodik ezreddel kibővülve és a világháború végén zsákmányolt ágyúkkal ellátott cseh tüzérséggel kiegészítve, két hadosztállyá alakult át, élén Luigi Piccione tábornokkal mint hadtestparancsnokkal. A tisztek nagyobb része olasz, kisebb része cseh és még kisebb része szlovák nemzetiségű volt. Legénységi állományú olaszok száma a húszezer főnyi hadtestben mintegy ötszázat tett ki. A francia hadseregben harcolt csehszlovák légió négy gyalogezredre emelkedve tért haza, az oroszországi légió pedig egy dandárról háromhadosztályos hadtestre gyarapodva harcban állott a szovjet hadsereggel és nem tudott beavatkozni a magyarországi eseményekbe.

A Szlovákiában működő összes csehszlovák alakulatok parancsnokságát Piccione tábornok vette át és miután sikeres helyi harcokat vívott (Margitfalva. Pozsonytól északnyugatra) 1919. január 12-ig birtokba vette az egész területet, amelynek megszállására az antant Csehszlovákiát feljogosította. Nyilván a magyar kormány addigi engedékenységtől kapott vérszemet, mert 1919. január 16-án megsértette az ipolymenti demarkációs vonalat, hogy a folyótól délre, az Ipolyságtól Fülekig húzódó vasútvonalat birtokba vegye. Balassagyarmatot és környékét némi küzdelem árán elfoglalta és tervbe vette a salgótarjáni bányavidék elfoglalását is, amely szintén a demarkációs vonalon innen volt. A magyar kormány most már nem érte be azzal, hogy tiltakozó jegyzéket nyújtott [199](#)át Vixnek, mert Böhm hadügyminiszter – részben a közvélemény nyomására is – a választ be sem várta, hanem csapatokat küldött Salgótarján védelmére és Balassagyarmat visszafoglalására. Az Ipoly-mente egészen a demarkációs vonalig január 29–31-e közt heves harcok mellett visszakerült a magyarok kezére. A csehek vesztesége 45 halott, 19 sebesült és 219 fogoly volt. Ezután az ellenfelek helyi fegyvernugvást kötöttek, amikor is a hadifoglyokat kölcsönösen kicserélték, a visszafoglalt területsáv pedig a magyarok birtokában maradt. [8\(8\)](#)

Ami Erdélyt illeti: Románia a központi hatalmak kapitulációja után ismét bejelentette igényét azon terület birtokbavételére, amelyet az antant neki ígért a bukaresti titkos szerződésben, a központi hatalmak elleni háborúban. Amikor aztán a románok az oroszok kapitulációja után letették a fegyvert, az osztrák–magyar hírszerző és kémelhárító szolgálatnak sikerült megszereznie a szerződés szövegét Iasiból. Mivel ennek a kópiáit nemcsak a közös hadügy- és külügyminisztérium, hanem az összes érdekelt szervek (így a magyar honvédelmi és belügyminisztérium is) megkapták, túl sokan tudtak róla, hogy el ne kerülje az erdélyi román politikusok figyelmét. Amikor Jászi Oszkár Aradon tárgyalásokat kezdett velük Erdély önkormányzata ügyében, ezek eredménytelenül végződtek. A román nemzeti tanácsnak már birtokában volt a bukaresti titkos egyezmény szövege: a gyulafehérvári népgyűlésen kimondta az elszakadást Magyarországtól és a csatlakozást a román királysághoz. A magyarok és németek ezen a gyűlésen nem voltak jelen és nem is kaptak rá meghívót. Az érdekelt terület magyar lakossága a marosvásárhelyi és kolozsvári népgyűlésen tiltakozott a román aspirációk ellen, a szászok viszont csak a román királyi hadsereg bevonulása után mondták ki medgyesi gyűlésükön a Romániához való csatlakozást, ez a határozat azonban nem találkozott a szász közvélemény osztatlan helyeslésével. A szintén ingadozó bánsági svábok csak a következő év nyarán hódoltak be, amikor a románok már bevonultak Budapestre.

A belgrádi katonai konvenció értelmében a románok, mint az antant visszafogadott szövetségesei, résztvettek a demarkációs vonalat jelentő, Marostól délre és keletre fekvő terület megszállásában. E hadműveletek 1918. november 13-án három hadosztály közreműködésével kezdődtek meg és tekintettel

arra, hogy Havasalföld megszállása a német Mackensen-hadsereg kivonulásáig késett, a Maros-vonal birtokbavétele eltartott egy hónapig. De a román nagyvezérkar főnöke, Presan tábornok azzal az indokolással, hogy a magyarok üldözik a román lakosságot és katonai egységeket szerveznek és mozgósítanak, még november 29-én azt javasolta a dunai francia hadsereg Belgrádon állomásozó parancsnokságának, hogy a szövetséges csapatok szálljanak meg egyes városokat, amelyek a Marostól északra és nyugatra fekszenek. Erre december 2-án – a gyulafehérvári népgyűlés másnapján – azt az értesítést kapta, hogy e célból átlépheti a demarkációs vonalat, de kerülje az összeütközést a magyar csapatokkal. De még két hétig tartott, amíg Vix alezredes útján közölték a magyar kormányral, hogy a románok engedélyt kaptak a demarkációs vonal átlépésére azon célból, hogy megszállják Kolozsvár, Dés, Szatmár, Nagykároly, Nagyvárad, Nagybánya, Arad, Máriaradna, Margita és Mármarosziget városokat. Egyúttal azt is állította, hogy e városok megszállása román csapatok által csak ideiglenes és csak addig fog tartani, amíg helyükbe francia csapatokat küldhetnek. A magyar helyőrségek a helyükön maradhatnak. A valóságban a román csapatok a 200 magyar helyőrségeket lefegyverezték, ahol azok ellenálltak, tűzharcba bocsátkoztak velük, a tövisi hídon a fehér zászlóval közlekedő magyar hadikövetet lelőtték. Megvolt az alap egy új magyar–román háborúra.

A három román (6., 7. és 2. vadász) hadosztállal szemben az erdélyi katonai parancsnokság (Kratochvil ezredes) a 38. hadosztályt szervezte. A román nemzeti tanács megtiltotta a román hadköteleseknek, hogy a magyar néphadseregbe bevonuljanak, viszont Székelyföldről olyan sok jelentkező volt, hogy a csapat felvette a székely hadosztály (ill. székely különítmény) nevet. Az óvatossá vált szászok köréből is jelentkeztek bevonulók. A hadosztály nem székely csapatainál akadtak ugyan fegyelmetlenségi tünetek – elsősorban a nagyváradai 4. ezrednél – de ez lett a néphadsereg legharcképesebb alakulata.

A román királyi hadsereg egy dandára 1918 karácsonyán vonult be Kolozsvárra. A számbelileg gyengébb és még csak részben fölfegyverzett magyar helyőrséget Kratochvil ezredes kivonta. Ugyanis a politikai helyzet annyira el volt már mérgesedve, hogy nyilvánvaló volt: magyar és román helyőrség egyazon helységben nem tartózkodhat, mert ez összetűzésekre fog vezetni. Ezért Apáthy István, Erdély főkormánybiztosa, olyan egyezményt kötött a román csapatokkal érkezett Berthelot francia tábornokkal, hogy a magyar csapatok elvonulnak nyugatra a Nagybánya–Kolozsvár–Déva vonalától, a román hadsereg ezt a zónát nem fogja átlépni és az összeütközések elkerülése végett egy 15 km széles semleges zónát létesítenek. A románok azonban nemcsak a semleges zónába hatoltak be, hanem még azt is átlépték, mire újból helyi harcok kezdődtek. A magyar kormány addigi pacifista gyakorlatához híven utasította Kratochvil ezredet, hogy a románokkal szemben érje be tiltakozással, ne bocsátkozzék harcba és csapatait vonja vissza. Az erdélyi katonai parancsnok azonban saját felelősségére elrendelte a fegyveres ellenállást, visszaverte a támadó román csapatokat és erős állást foglalt el a csúcsai szorosban. Ezért a románok Szatmárt, Nagykárolyt, Nagyváradot és (a 23. hadosztály által védett) Aradot nem tudták megszállni. Zilah ezekben a harcokban sokat szenvedett. A Károlyi-kormány látva, hogy az antanttal folytatott jegyzékváltásokkal semmit sem ér, sőt egyes jegyzékeire még csak választ sem kap, végül is tudomásul vette, hogy a megszálló csapatok csak az erőt respektálják, a székely hadosztály ellenállásához utólag nemcsak hozzájárult, de Károlyi Mihály (akkor már köztársasági elnök), Böhm hadügyminiszter és még Pogány is megjelent 1919. március 1-én és 2-án Szatmáron a székely hadosztály nagy zászlóavatási ünnepélyén, amikor is Károlyi harcias beszédet tartott és kijelentette: sohasem fog aláírni olyan békeszerződést, amely nem a wilsoni eszmékre és a népek önrendelkezési jogára támaszkodik.⁹⁽⁹⁾

A kelet-galíciai ukrán kormány is kihasználta azt, hogy a Károlyi-kormány majdnem 1919 január végéig hitt Wilsonban és kerülte a fegyveres ellenállást. A nyugat-ukrán csapatok (4 zászlóalj, 1 üteg) január 15-e

és 17-e közt zömmel a Tatárhágón át Mármaroszigetig jutottak és az útjukba állt gyenge magyar nemzetőrséget szétverték. Oldalvédjük Lawocznéból Munkácson át Csapig jutott, ahol cseh csapattal ütközött össze. A magyar kormány ekkor még az ellenállási [201](#)kísérletet leintette és a mármaroszigeti kormánybiztost utasította, kezdjen tárgyalást az ukrán parancsnoksággal. Az ukránok azonban, mivel Farkasrévnél a románok megtámadták és Mármaroszigetről is kiszorították őket és a lakosság is barátságtalanul viselkedett velük szemben, jobb belátásra tértek és Ruzska Krajnát (ma: Kárpát-Ukrajna) január 23-ig önként kiűrtették.[10\(10\)](#) Ezt újból magyar csapatok szállták meg, azon rész kivételével, amelyet a farkasrévi ütközet után a románok vettek birtokukba.

A legnyugalmasabbnak bizonyult az Aradtól Báticaséken át Csáktornyáig húzódó déli front, mert a belgrádi katonai egyezmény majdnem teljesen kielégítette a szerb igényeket. Inkább Stájerországban és Karintiában voltak érdekelve, az olaszokkal is volt elintézetlen határkérdésük, a bolgárokat a macedón, a románokat pedig a bánági kérdés miatt tartották szemmel. Nem szerb, hanem egy háromszáz főnyi horvát önkéntes alakulat akarta elfoglalni 1913. november közepén Muraközt, ámde Drávavásárhelynél a magyar nemzetőrség szétszórta. December 25-én már ennél erősebb, lovasszázaddal és tüzéreggel is megerősített horvát különítmény hatolt be Muraközbe és azt el is foglalta. A magyar kormány még beírta azzal, hogy jegyzékben tiltakozott az antantnál a demarkációs vonal nyilvánvaló megsértése ellen. Erre elutasító választ kapott, amin Muraköz horvát helyőrsége felbátorodva, 1919. január 10-én a Murán is átkelt és a vendek lakta Zala és Vas megye területsávot is megszállotta. Ezúttal is harc nélkül. Az olcsó sikerek után már Szombathelyig is elmentek volna, amikor január 27-én hat magyar század (tüzérség nélkül!) Muraszombatot megtámadta, harc árán elfoglalta és még az ágyukat is zsákmányul ejtette. Ennek a hatására a zeleni káderekből alakított horvát különítmény a Vendvidék többi részét önként kiűrtette és a Mura folyó déli partján foglalt állást.[11\(11\)](#)

Nyugat-Magyarország németlakta sávjának birtokbavételére osztrák részről szabadcsapatok tettek kísérletet. Sikerült is egy napra birtokba venniük Lajtaújfalut és Nagymartont, amelynek a nemzetőrsége osztrákbarát volt. 1918. december 5-én itt kiáltották ki „Heinzenland” köztársaságot, amely azonban másnap a Sopronból érkezett magyar karhatalom megjelenése után puskalövés nélkül véget ért.[12\(12\)](#) Az osztrák kormány is elhatárolta magát a nagymartoni puccstól, kijelentve, hogy az egy katonatiszt felelőtlen egyéni akciója volt.

Árvába és Szepességbe lengyel csapatok is hatoltak be. Magyar csapatokkal nem tűztek össze, de volt a csehekkel némi súrlódásuk. Elég hamar kivonták őket, mert a lengyelek jobban voltak érdekelve Teschenben és Kelet-Galíciában.

A francia csapatok a Maros-vonaltól délre úgy helyezkedtek el, hogy mintegy semleges zónát alkottak a Bánágban a szerb és román hadsereg között, hogy azok Bánág hovatartozásának még eldöntetlen kérdése miatt egymásnak ne menjenek. A fegyverszüneti szerződésben biztosított jogukkal, hogy a magyarok által kiűrtett területen kívül más hadászati fontos pontot is megszállhatnak, csak két esetben éltek: bevonultak Szegedre és Aradra,[13\(13\)](#) ahol a magyar helyőrségek is a helyükön maradtak. Az érintkezés a francia és magyar katonai [202](#)parancsnokságok közt kimért, de korrekt volt. Már említettük, hogy Budapestre is küldtek egy szpáhiosztagot az antantmisszió védelmére. Ez hajtotta végre a Fóton internált Mackensen német tábornagy letartóztatását és elhurcolását.

A székely hadosztály sikeres védelmi harcai miatt a románok nem tudtak kijutni a nagy magyar alföldre, ezért diplomáciai úton kezdték területi igényeik beváltását szorgalmazni. Ennek bevezetőjéül Ion Brătianu román királyi miniszterelnök közétette a francia félhivatalos Le Temps 1919. február 3-i számában a

bukaresti titkos szerződés, valamint a hozzácsatolt katonai záradék teljes szövegét, túltéve magát a szerződés azon cikkelyén, amely megtiltotta az egyezmény nyilvánosságra hozatalát a békeszerződés aláírása előtt. (E szöveg magyar fordítását tette közzé Sztáray Zoltán az Új Látóhatár 1980/1. számában.) Párizsban nem méltányolták a magyar kormány azon gesztusát, hogy a Népszava elleni kommunista tüntetés után letartóztatta a pártnak majdnem teljes vezetőségét, hanem be sem várva Trousson ezredes jelentését az erdélyi helyzetről, elküldték Károlynak azt a jegyzéket, amelyben a magyar kormányt majdnem a teljes Tiszántúl katonai kiürítésére szólították fel. Az abban kijelölt demarkációs vonal, amely mögé a magyar csapatoknak vissza kellett volna vonulniuk, feltűnően hasonlított a bukaresti titkos (1919. február 3. után egyáltalán nem titkos) egyezményben kialakított román határvonalhoz. A románok pedig felhatalmazást kaptak, hogy csapataikat előretolják egy olyan vonalig, amelyet a trianoni békeszerződésben még a javukra is korrigáltak. A közbeeső semleges zóna fontosabb pontjai pedig a nagyhatalmak csapatai által voltak megszállandók. Vix alezredes, amikor ezt a jegyzéket március 19-én Károlyi Mihálynak átnyújtotta, azt is kijelentette, hogy az abban meghatározott semleges zóna keleti határa egyúttal ideiglenes politikai határ is, amelyen túl megszűnik a magyar kormány szuverenitása.

Ennek a jegyzéknek a végrehajtását Károlyi Mihály megtagadta, a budapesti munkástanács kikiáltotta a proletárdiktatúrát és forradalmi kormányzótanácsot választott. Még a munkástanácsot is megelőzte a proletárdiktatúra kikiáltásában a budapesti katonatanács, amivel Pogány József megszerezte magának a hadügyi népbiztosság vezetését. Az új kormány szövetséget ajánlott fel az Orosz Tanácsköztársaságnak és jelentette Moszkvába, hogy a szociáldemokrata és a kommunista párt a III. internacionálé platformján egyesült. Az addigi néphadsereg hét hadosztállal átalakult vörös hadsereggé, amelyben orosz mintára eltörölték a rendfokozatokat. A hadügyminisztériumban szolgáló tisztikar egy ember kivételével hajlandó volt a tanácsköztársaságban tovább szolgálni, a csapatoknál szolgáló tisztek többségével együtt, mert a szovjet-orosz katonai segítségtől és az európai munkásság forradalmától várták az igazságos békét, amit a történelem után az első világháború győzteseitől nem várhattak. A március 19-én átnyújtott antant ukáz teljesítésének megtagadása után annál inkább a fegyverszüneti egyezmény felmondását és a háború felújulását. Ezért javasolta Tombor alezredes a mozgósítás azonnali elrendelését, annyi évfolyam behívását, amennyit a még megmaradt fegyverekkel el lehetett látni, valamint a déli és keleti front védelmi állapotban való tartása mellett offenzívát az északi fronton, súlyllyal Nyitra irányában. Ennek az volt az indoka, hogy a főváros az északi demarkációs vonalhoz esett legközelebb. A tanácskormány de facto vezetője, Kun Béla népbiztos azonban ezzel nem értett egyet. A fősúlyt a szocialista társadalmi rend berendezkedése mellett az antanttal való tárgyalásokra fektette. A bécsi „Neue Freie Presse” munkatársa előtt kijelentette, hogy az ország nem [203](#) áll hadiállapotban az antanttal és hangsúlyozta, nem áll a területi integritás álláspontján. Ez elsősorban a székely hadosztályban keltett kedvezőtlen visszhangot.

A magyar Vörös Hadseregnek külön hadseregfőparancsnoksága egyelőre nem alakult meg, illetve a hadműveleti főcsoport vezetője Szántó Béla kommunista népbiztoshelyettes lett, mellette vezérkari főnök Tombor Jenő, a hadműveleti osztály főnöke Julier Ferenc. A szervezési főcsoport vezetője maga Pogány népbiztos, melléje szakközegként beosztva Stromfeld Aurél. Stromfeld, aki a Pogány által inaugurált bizalmiférfi-rendszert károsnak találta, napokon belül összeveszett katonai dilettáns főnökével és elment a hadügyi népbiztosságból. A magyar Vörös Hadsereget nem behívások, hanem toborzás útján szándékoztak megszervezni.

Pogány csak két hétig volt hadügyi népbiztos, mert az 1919. április 4-én rendezett katonai tüntetés megbuktatta. A tüntetést Steinbrück százados szervezte, ugyanaz, aki korábban a Bartha hadügyminiszter elleni felvonulásnak is egyik főrendezője volt. Ekkor a hadügyi népbiztosság vezetését öttagú kollégium

vette át, amelyben Szántó népbiztossá előlépve maradt meg, visszakerült Böhm, bekerült Kun Béla, aki a külügyi tárcát is megtartotta, továbbá Haubrich József, aki később jutott nagy szerephez és Fiedler Rezső, aki mindvégig jelentéktelen maradt és helyette jobb lett volna egy tényleges tisztet odaállítani. Pogány más beosztást kapott és a proletárdiktatúra végéig népbiztos maradt. Látványos bukásának az a következménye volt, hogy a bizalmiférfi-rendszert, illetve a katonatanácsokat hamarosan eltörölték, ehelyett a Magyarországi Szocialista Párt a parancsnokok és intézetek mellé politikai megbízottakat delegált a nagy francia forradalom konventbiztosainak a mintájára. Beleszólási joguk a hadműveletek vezetésébe nem volt.¹⁴⁽¹⁴⁾

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Fogarassy László: Háború hadüzenet nélkül (Hadműveletek Magyarországi területén a páduai fegyverszüneti egyezménytől a soproni népszavazásig) / I. rész / 3. A háború kiújul. A románok áprilisi offenzívája.

3. A háború kiújul. A románok áprilisi offenzívája.

Azzal, hogy a tanácskormány a hatalomrajutása után nem rendelte el a mozgósítást, se a szomszédai ellen nem lépett fel támadóan, ellenben hangoztatta, az antanttal békés megegyezésre törekszik, elérte azt, hogy az antant hallgatólagosan elejtette a Vix által tolmácsolt diktátumot és Christian Smuts angol tábornokot a békekonferencia ajánlatával Budapestre küldte. E javaslat szerint a románok kötelesek lettek volna megmaradni addigi állásaikban, a magyar csapatoknak csak Nagyecséd–Berettyószentmárton–Békéscsaba–Tótkomlós–Makó vonalra kellett volna visszavonulniuk, viszont a közbeeső terület képezte volna a nagyhatalmak csapatai által megszállandó semleges zónát. Kilátásba helyezte, hogy a gazdasági blokádot felfüggesztik és a békekonferencia a határkérdések tárgyalásánál meg fogja hallgatni a magyarok véleményét. Hangsúlyozta azt is, nem kapott felhatalmazást ellenjavaslatok átvételére, az általa tolmácsolt ajánlatot csak elfogadni, vagy elutasítani lehet. Kun Béla ennek dacára módosító indítványt terjesztett elő, többek közt azt kívánta, hogy a románok vonják vissza csapataikat a belgrádi konvencióban megállapított Maros vonalig. Nemzetközi jogi szempontból igaza is volt, Smuts azonban csak annyit tehetett, ²⁰⁴hogy ezt tolmácsolhatta megbízóinak. Amint a csehszlovák hadvezetőség értesült róla, hogy Smuts dolgvégezetlenül távozott Budapestről, április 7-én máris támadási parancsot adott ki a Magyar Tanácsköztársaság ellen. A végrehajtást azonban egyelőre elhalasztotta.¹⁵⁽¹⁵⁾ Ha a tanácskormány április 5-én, Smuts távozása napján azonnal elrendeli az általános mozgósítást, tíz nap ideje lett volna a háború kiújulásáig. Az antant nem értesítette a magyar tanácskormányt, hogy felmondja a fegyverszüneti egyezményt, a románok pedig április 15-én szabályos hadüzenet nélkül kezdték meg az új háborút. Ez azután augusztus 4-ig tartott.

A románoknak két hadseregük volt: a Dnyeszter vonalat védő beszarábiai hadsereg Cristescu tábornok parancsnoksága alatt 9 gyalog- és 2 lovashadosztályból állott és még egy-egy francia és görög hadosztállyal is rendelkezett. A magyarországi román hadsereg pedig Márdárescu tábornok parancsnoksága alatt 4 gyalog-, 2 vadász- és 1 és fél lovashadosztályból állott (6., 7., 16., 18. gyaloghadosztályok, 1. és 2. vadászadosztály, 2. lovashadosztály és az Olteanu-lovaskülönítmény.) Összesen 64 gyalogzászlóalj, 28 lovasszászad, 192 löveg, egy páncélvonat, 3 repülőszázad és 2 műszaki század. A 16. és 18. hadosztályt erdélyi románokból és németekből szervezték. Ezek még a régi osztrák–magyar egyenruhát hordták román jelvényekkel. Több ezredben a vezényszó is sokáig német maradt. A szász bevonultak azt a kilátást, hogy magyar világháborús bajtársaik ellen fognak harcolni, vegyes érzelmekkel fogadták.¹⁶⁽¹⁶⁾ Magyarok közül csak azok jelentkeztek a román királyi hadseregbe, akik felfedezték román származásukat, mint pl. Bárdossy hadbíró.

Márdárescu tábornok hadseregével szemben állott a székely hadosztály, a belőle önállósított 39. dandár és a 6. (volt 23.) hadosztály, összesen 35 zászlóalj, 23 és fél üteg, 1 lovas és 2 repülőszázad, valamint 3-4 páncélvonat. (Ebbe bele van számítva a 6. hadosztálynak a szerb fronton állt 4 zászlóalja és 2 ütege is.) Magasabb magyar parancsnokság (hadtest) nem volt, sem tartalékhadosztály a front mögött nem állomásozott, viszont volt 5 zászlóalj és 6 üteg szervezés alatt.

Kratochvil ezredes ebben az időtájban tervezte: hadosztályával Budapest felé indul, hogy a tanácskormányt eltávolítsa. Erre a szerencsétlen kísérletre valójában dr. Nagy Vince volt belügyminiszter ösztönözte, aki a proletárdiktatúra kikiáltása után hazatért Szatmárra. Kun Béla szerencsétlen nyilatkozata az integritás feladásáról is vegyes érzelmeket keltett a székely csapatokban. Ha ehelyett népszavazásról beszélt volna, annak más lett volna a visszhangja. Ettől függetlenül a románokkal folytatott tárgyalásoknak nem volt értelme, sem Gondrecourt francia tábornok írásbeli ígéretének, hogy a románok mozdulatlanul fognak maradni.

Koholmány volt a román nagyvezérkar azon híradása, hogy a magyarok kezdték az ellenségeskedést a román állások április 16-i megtámadásával. A székely hadosztály Szilágycseh–Hadad–Bogdánd–Alsószopor vonalában kapta a román támadás első hullámát és a román kiadványok közlése szerint is csak erős harc árán lehetett visszavonulásra kényszeríteni. Viszont a 39. dandár északi frontján a két nemzetközi zászlóalj feladta a csúcsai szorost, ellenben a belényesi csoport jót tartotta magát, de a román túlerő elől kénytelen volt visszavonulni. ²⁰⁵Reggel 10 órakor Kratochvil ezredes parancsot adott a visszavonulásra, amelyért az 1945 után megjelent irodalom politikai háttére miatt marasztalta el.¹⁷⁽¹⁷⁾ A 6. hadosztály Körös-völgyi csoportja pánikban vonult vissza, de kisebb részek harcoltak. A románok e hadosztály fogságba esett katonáit lemészárolták. A biztosításra kirendelt szakaszok azért nem jutottak el rendeltetési helyükre, mert a parancsnoknak megválasztott elvtárs nem tudott térképet olvasni.¹⁸⁽¹⁸⁾ A magát nagyon okos embernek tartó Pogány hozta be azt a reformot, hogy a katonák maguk válasszák meg rajvezetőiket és szakaszparancsnokaikat, utóbbiak egyúttal a szakaszok bizalmiférfiai is voltak. Ennek aztán most érett be a gyümölcse. Egyes frontra rendelt zászlóaljakat a politikai megbízottak megszavaztattak, hogy akarnak-e harcolni. Ennek az eredménye pedig az volt, hogy a katonák többsége a frontramenetel ellen szavazott.

Arra a hírre, hogy a románok támadnak, Tombor alezredes, a vezérkari főnök, Debrecen felé irányította a 4. és Nyíregyháza körletébe az 1. hadosztályt. Nemcsak budapesti, de dunántúli csapatok is mentek a keleti frontra, még Sopronból, Magyaróvárról és Kaposvárról is. A hadműveletek irányítása Budapestről nehézkesnek bizonyult, ezért Szolnokon megalakult és április 21-től működni kezdett a tiszántúli csapatok fölé rendelt Keleti Hadseregearcparancsnokság. Ennek az élére a Forradalmi Kormányzótanács Böhm Vilmost nevezte ki, aki a hadügyi népbiztosi állását is megtartotta, melléje vezérkari főnöknek pedig Stromfeld Aurél ezredest, aki már a világháború folyamán mint hadtest-vezérkari főnök kiváló képességekről tett bizonyosságot. A parancsnoki (és a politikai megbízotti) jelvények bevezetésével a tanácskormány hallgatólagosan elismerte, hogy a rendfokozatoknak orosz mintára való eltörlése nem volt értelmes lépés.

Ekkor már a 39. dandár parancsnoksága fogságba került, csapatai Tiszafüred felé meneteltek. A két újonnan bevetett hadosztály támadólagos visszavágása Hajduszoboszló és Nyíregyháza felé a hadihelyzetben nem változtatott, a még harc képes csapatok hangulata tökéletesen megromlott. A székely hadosztály és a többi vörös csapatok katonái közt napirenden voltak az összeütközések. Ennek folytán a politikai megbízottak kénytelenek voltak a székely csapatoktól megszökni. A helyzet annyira elmérgesedett, hogy a románok és az 1. vörös hadosztály a székely különítményt szabályosan közrefogták. Április 25-én a székely hadosztály parancsnoksága a csapatok zömével letette a fegyvert a románok előtt, azonban mintegy 3-4

zászlóalj erejű gyalogsága, a tüzérség nagyobbik része és lovasság inkább a Tisza mögé vonult.¹⁹⁽¹⁹⁾ Ez lett a magja a 2., másnéven a székely dandárnak.

A csehszlovák haderő voltaképpen már április 23-án kezdte meg az ellenségeskedést, amikor az Ungvár tájékán levő Órdarmánál dél felé átlépte a demarkációs vonalat és megkezdte Ruzska Krajna megszállását. A románok április végén majdnem mindenütt elérték a Tiszát, bár Csongrádnál a 2. vörös hadosztály is beavatkozott. A szerbek és franciák is átlépték a demarkációs vonalat, megszállva Nagylakot, Makót és Hódmezővásárhelyt. Május 2-án a 6. csehszlovák 206hadosztály bevonult Miskolcra, a Letovský-csoport Salgótarját fogta ostrom alá. A szembenálló 5. vörös hadosztály csapatai felbomlottak, a sajtóban beharangozott orosz segítség nem érkezett meg, a világforradalom kitérőre késztet, mire Kun Béla még május elsején a következő jegyzéket küldte a román, csehszlovák és a szerb–horvát–szlovén kormányoknak

„Elnök Úr! A magyar forradalmi tanácskormány nevében tisztelettel kijelentem, hogy fenntartás nélkül elismerjük az Önök által bejelentett területi-nemzeti igényeket.

Önök ezeket az igényeket azzal indokolták, hogy véget akarnak vetni a magyar uralkodó osztályok által az Önök honfitársaikra gyakorolt évezredek leigázásának. Önök azt hitték, hogy ily módon az ő érdeküknek megfelelően járnak el. Az előző kormány nem fogadta el javaslatokat, és ragaszkodott az úgynevezett történelmi joghoz, amely a további elnyomás jogát a korábbi elnyomásból származtatta.

Mi, kormányra lépésünk első napjától kezdve, szakítottunk ezzel az elvvel. Ismételten ünnepélyesen kijelentjük, hogy nem támogatjuk a területi integritás elvét és most közvetlenül is az Önök tudomására hozzuk, hogy fenntartás nélkül elismerjük az Önök összes területi-nemzeti követeléseit.

Ezzel szemben követeljük az ellenségeskedések azonnali beszüntetését. Kérjük még a belső ügyeinkbe való be nem avatkozást, amint mi is el fogjuk kerülni, hogy beavatkozzunk az Önökébe, a szabad kereskedelmi forgalmat és a mindkét fél érdekeinek megfelelő gazdasági szerződések megkötését.

Önök ezzel elérték mindazt, amire törekedtek. Nincs szükség arra, hogy egyetlen csepp vért is ontsanak, egyetlen katonájuk életét feláldozzák, hogy békés vidékeket a háború fúriájával sújtsák azért, hogy nemzeti törekvéseiket megvalósítsák. Azok az osztályok, amelyek honfitársainkat elnyomták, egyúttal népünk dolgozó tömegeinek is elnyomói voltak. Abban a pillanatban, amikor honfitársainknak megadtuk a nemzeti felszabadulás jogát, önmagunkat is felszabadítottuk ezen osztályok uralma alól.

Mi felszabadítottuk önmagunkat, és nem akarunk többé visszatérni ezen elnyomók igájába. Belső intézményeinket saját ügyünknek tekintjük; hiszünk abban, hogy ha Önök komolyan veszik az eddigi ígéreteket, akkor ez órától fogva közöttünk is béke lesz.

Válaszukat várjuk.

Kun Béla külügyi népbiztos.”²⁰⁽²⁰⁾

Ezt a jegyzéket Wilsonnak, Cunningham ezredesnek, a bécsi brit katonai misszió vezetőjének is elküldötte és „a világ összes munkáspártjaihoz” címzett kiáltvánnyal mint kísérőszöveggel is közhírré tette, az ellenséges hadseregekhez pedig hadikövetek indultak.

Másnap a budapesti Központi Munkás- és Katonatanács a munkásság mozgósítása és a további ellenállás mellett döntött. A visszatért hadikövetek jelentései ezt az állásfoglalást igazolták. Hiszen a románok – akik közben Tokajnál a Tiszán is átkeltek – olyan elképesztő követelésekkel állottak elő, hogy ezek alapján

velük tárgyalni sem lehetett a fegyverszünetről. A miskolci cseh parancsnokság közölte a magyar hadikövettel, hogy ők a békekonferenciától felhatalmazva megszállják a Vác (pontosabban: Nógrádverőce)–Mátragerinc–Bükk-hegység gerince–Miskolc–Bodrog vonalat és nem hajlandók visszavonulni. (A 207 békekonferencia ilyen döntést soha nem hozott.) Az országnak azonban még voltak személyi és anyagi tartalékai. Tiszafüred védelme és Szolnok visszafoglalása is bizonyította, hogy még harcképes csapatok is vannak és a mozgósított munkásezredek bevetéséig is meg lehet akadályozni az ország megszállását.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Fogarassy László: Háború hadüzenet nélkül (Hadműveletek Magyarország területén a páduai fegyverszüneti egyezménytől a soproni népszavazásig) / I. rész / 4. Az északi hadjárat.

4. Az északi hadjárat.

A további ellenállás folytatása végett a magyar Vörös Hadsereget átszervezték. Az addigi Keleti Hadseregpárcsnokság május 5-én Hadseregfőparancsnokká alakult át, a Hadügyi Népbiztosság fölőslegessé vált hadműveleti osztálya megszűnt, az oda beosztott tisztek zöme az újonnan felállított három hadseregpárcsnokshoz ment, Tombor alezredes a népbiztosság szervezési osztályát vette át. Az újjászervezett Vörös Hadsereg 37 kombattáns gyalogezredéből kilenc volt munkásezred, ezek közül a csepeli már az áprilisi harcokban is résztvett. Legjobban harcolt az a tíz sorhadi ezred, amelyeknek a katonái a megszállt területekre valók voltak. Volt még kilenc parasztezred, négy budapesti ezred, két-két vörösőr és nemzetközi ezred és a tengerészezred. A tüzérség teljesen sorhadi alakulatokból állott, lovasság alig volt, mert a használható lovak éppen hogy kielégítették a tüzérség szükségletét. Kiváló volt a dunai flottilla, a páncélvonatok és a repülők teljesítménye. A dunántúli határvéd vörösőrség a II. hadtest alárendeltségébe tartozott a pécsi bányászokból alakult zászlóaljakkal együtt, amelyek csak szerbek ellen voltak hajlandók harcolni. Majd a budapesti helyőrség is kivált a hadügyi népbiztosság alárendeltségéből és átalakult IV. hadtestté.

A hadsereg főhadiszállása Szolnok átmeneti kiürítése előtt Gödöllőre költözött és ott is maradt augusztus 2-ig.

Május közepén a magyar tanácskormány mindössze hatmillió lakossal bíró területnek volt az ura, Német-Ausztria kivételével csupa ellenséggel körülvéve, ezek katonai ereje Magyarországnak kb. hat-hétszeresét tette ki, a francia csapatokat nem is számítva. A Karintiában és az adriai kérdés miatt elfoglalt szerbek áprilisi akciói csak tüntetésnek bizonyultak. A románok – részben a Dnyeszter-menti szovjet katonai tüntetés hatására is – beásták magukat a Tisza keleti partján, amelynek hídjai – a szolnoki közúti híd kivételével – fel voltak robbantva. A gödöllői főhadiszállás a legközelebbi és annál fogva leghamarább likvidálandó ellenségnek az északit tartotta. Ennek a nagyobb részét osztrák póttestek (k. u. k., Landwehr) által újra felállított alakulatok képezték, kisebb részét a legionáriusok és félkatonai egyesületek által kiállított egységek. Harcértéküket világháborús teljesítményeik alapján nem tartották egyenértékűnek a magyarokéval, főleg Salgótarjánnál elszenvedett vereségük miatt is. Salgótarjánt Rab Ákos alezredes azzal a 6. hadosztállyal mentette fel, amely a tiszántúli visszavonulásnál még nem jól szerepelt.²¹⁽²¹⁾

Stromfeld hadsereg-vezérkari főnök a korábbi, Tombor-féle elgondolással ellentétben a főtámadást Kassa irányába tervezte, hogy megszakítsa a csehek és románok közti összeköttetést és utat nyisson az orosz szovjethadsereg felé. Ez a III. hadtest feladata volt, amelynek parancsnoka dr. Landler Jenő belügyi

népbiztos, vezérkari főnöke pedig Julier Ferenc alezredes. A Poroszlótól Tápéig [208](#)menő Tisza-vonal és a Szegedtől Bajáig húzódó francia–szerb front ellenőrzése a Vágó Béla-féle I. hadtestre volt bízva (vezérkari főnök: Politovszky István őrnagy), Dunántúl védelme pedig a Hamburger Jenő (később Pogány) II. hadtestére hárult (vezérkari főnök Craenenbroek Edgár alezredes). A 3. és 5. hadosztály közvetlenül a főhadiszállásról kapta a parancsokat.

A magyar Vörös Hadsereg diadalútja Miskolcnál kezdődött, amelyet a munkásezredekéből és a budapesti 32. háziezredből újjászervezett 1. hadosztály elfoglalt, sőt a csehek és románok koncentrikus ellentámadása ellenére meg is tartott. A III. hadtest még a 4., 6. hadosztállyal és a 10., 3. és 2. dandárral rendelkezett. A további előnyomulás folyamán a III. hadtest széttorzta a csehszlovák–román gyűrűt (Hernád menti csata május 30–június 1.), amely után a csehek Torna és Kassa, a románok pedig Tokaj és Csap irányában menekültek. A románokat üldöző 4. munkáshadosztály elől a menekülő Dragu-különítmény felrobbantotta a tokaji hidakat, a Tiszadobnál és Balsánál pedig a románok június 5-én visszaverték a magyar folyamátkelési kísérletet. Ezért a gödöllői főhadiszállás lett a Nyíregyháza felé szándékolt támadásról és a 4. hadosztályt Sátoraljaújhely felé irányította. Június 6-án a 3. dandár elfoglalta Sárospatakot és Sátoraljaújhelyt, a kiváló lendülettel előnyomuló 6. hadosztály pedig a lakosság lelkes ünneplése mellett bevonult Kassára. A 3. dandár Ungvár felé hajtva a 3. csehszlovák hadosztályt, június 8-án elérte Nagymihályt, az első hadosztály pedig 9-én Eperjesre, a következő napon pedig Bártfára vonult be. Ennek következtében a 3. csehszlovák hadosztály összeköttetése a Henacque-hadtest zömével teljesen megszakadt és a román királyi hadsereg jobbszárnyához csatlakozva, azt egy Tiszától északra fekvő hídfőállásban fedezte.

A 10. dandár a Bódva völgyében támadva, június 10-én Bódva községet foglalta el, ugyanabban az időben az 5. hadosztály nehéz, erdőben gazdag terepen, a Sajó völgyében Rozsnyót, a Rima völgyében pedig Tiszolcot foglalta el.

Tekintettel a Garam menti fronton történt eseményekre, Stromfeld vezérkari főnök elállott Ungvár és Munkács elfoglalásától és csapatokat dobott át a nyugati frontra. Ebben nyilván az is befolyásolta, hogy a szovjetorosz–ukrán hadsereg segítségére már nem számíthatott. Az I. hadtest szilárdan állt a Tiszánál és a déli demarkációs vonalon. Csak június 10-én folytattak a románok élénk tűzérségi tevékenységet Szolnok ellen.

Röviden ismertetnünk kell a csehszlovák hadsereg szervezetét:

Amikor Piccione tábornok április vége felé elindította a támadást, 54 zászlóaljjal, négy tüzérezreddel és némi lovassággal rendelkezett. Az alája rendelt 7. és 6. legionárius hadosztály parancsnokai olasz tábornokok voltak (Boriani, Rossi), a három dandárt egyesített losonci csoporté volt osztrák (Letovský), a 3. hadosztályé pedig francia (Hennocque). Június elsején a politikai konstelláció folytán az olasz misszió hazájába távozott, az olasz tisztek helyeit francia és cseh tisztek vették át. A szlovenszkói hadseregparancsnoki állás megszűnt, ennek a teendőit, mint a csehszlovák hadsereg vezérkari főnöke, Prágából intézte Maurice Pellé francia tábornok, aki a magyarok ellen harcoló csapatokat két hadtestbe tagolta.²²⁽²²⁾ Hadrendjük a következő volt: nyugati hadtest (Mittelhauser francia tábornok) alá rendelve a 7. hadosztály [209](#)(Shuhler francia tábornok) és a 2. hadosztály (Šnejdárék ezredes, akkor még francia), amely a losonci csoport két dandárából alakult. Továbbá az önállósított pozsonyi védőszakasz francia alezredes parancsnoksága alatt.

A keleti hadtest parancsnoka: Hennocque francia tábornok, Kassa elvesztője, alá rendelve a 6. (Chabord),

3. (Destrémeau) és az ideiglenes hadosztály (Paris), mind francia tábornokparancsnokokkal. Az ideiglenes hadosztály a losonci csoport egy részéből alakult.²³⁽²³⁾ Pellé tábornoknak a magyarok ellen már 91 és fél zászlóalj, 38 üteg (150 löveg), 2 repülőszázad, 1-1 lovasszázad és páncélvonat állt rendelkezésére. Az egyik repülőszázad állománya franciákból állott.

A magyar Vörös Hadsereg május 15-i hadrendjében három hadtestparancsnokság és nyolc gyaloghadosztály a következő erővel szerepel: 115 zászlóalj (51 586 puska), 84 géppuskás század (682 géppuska), 8 lovas század (870 lovas), 39 üteg (158 löveggel), 8 repülőszázad (37 repülőgép) és 16 műszaki század. A június 15-i hadrendben pedig öt hadtestparancsnokság, 11 hadosztály és 6 önálló dandár van kimutatva, 168 zászlóalj (60 218 puska), 9213 lovas század és 84 üteg (308 löveg) erővel.²⁴⁽²⁴⁾

A hadszíntéren a magyar 3. hadosztály 80. dandára (nemzetközi zászlóalj) május 30-án Losoncnál Gyetva–Zólyom felé támadt, majd önállósulva június 8-án érte el Zólyomot, ahol észak és nyugat felé nyomulva, 10-én már támadólagos visszavágást fogott fel Besztercebánya és Garamberzence felől. A 3. hadosztály 1. dandára május 30-án több ponton átlépte az Ipoly és Garam folyót, elfoglalva Ipolyságot és Párkányt, élei június 3-án megközelítették Komáromot és elérték Érsekújvárt és Lévát. A következő napokban Aranyosmarót, Zsarnóca és Selmecebánya került a 3. hadosztály kezébe, amely a belőle kivált nemzetközi dandárt egy nappal megelőzve foglalta el Zólyomot. Innen Párkányig az egész Garam völgye a magyar csapatok birtokába került, kivéve Garamszentkeresztet. A 3. hadosztály erejéhez képest óriási teljesítményt nyújtott, csapatai azonban olyan nagy területen szóródtak széjjel, hogy a nyugati csehszlovák hadtest június 6-án sikeres ellentámadást tudott kezdeni. Az ellenoffenzíva második napján visszafoglalta Érsekújvárt és 10-ig majdnem Kőbölkútig jutott. A Nyitra felől támadó csehszlovák oszlop Lévánál súlyos vereséget szenvedett, de Verebélyt és Aranyosmarótot visszafoglalta. A magyarok lévai győzelmének az ára azonban Selmecebánya elvesztése volt, mivel az ottani vörös helyőrség zömét a lévai csatába vetették be. A harcok súlypontja tehát június 10-én a Vág és Garam közti területre toldott el, ezért Budapest veszélyeztetettsége miatt az ottani katonai parancsnokság csapatait, amelyek eddig a hadügyi népbiztosság alárendeltségébe tartoztak (vasas hadosztály, vörösőr- és hídfőhadosztály) IV. hadtestként a Hadseregfőparancsnokság alá rendelték. Parancsnoka, Haubrich József népbiztos, vasmunkás volt, a világháborúból tűzérőrmesterként tért haza és egykori ütegparancsnokát (Lajtos százados) nevezte ki vezérkari főnökéül. Június 12-én az V. hadtestparancsnokság is megalakult Párkányban, olyan formában, hogy a II. hadtestből Pogány József hadtestparancsnok és Craenenbroek 210 alezredes vezérkari főnök a törzs egy részével kivált és átvette a rendelkezést a 3., valamint a Tiszamentérről Garamvölgybe rendelt 4. és a Dunántúlról szállítás alatt levő 8. hadosztály felett. Később ideszállították Csongrád felől a 2. hadosztályt is, Dunántúlról pedig a 7. huszárezredet. A II. hadtest parancsnokságát Fiedler Rezső népbiztos vette át, vezérkari főnöke Farkas Jenő alezredes lett. A hadtestet nem is annyira a határvédelem, inkább a dunántúli szórványos és elszigetelt ellenforradalmi mozgólódások foglalkoztatták.

Pogány sem a II., sem az V. hadtestnél nem bizonyult bomlasztó tényezőnek, habár ettől – Böhm tanúsága szerint – a népbiztosok egy része is tartott. A hadtestparancsnokságot Landler közbenjárására kapta meg és nyilvános önkritika nélkül is okulni tudott korábbi tevékenységén.

A lévai győzelmes csata folyamán, június 11-én a Šnejdarek-féle 2. csehszlovák hadosztály foglalta vissza Selmecebányát és Zólyomot, aminek következtében a 80. dandár végleg kiszorult a Garam völgyéből, sőt június 13-án Gyetvát is feladni kényszerült. A csehek azonban nem üldözték Losonc felé, mert lévai kudarcuk miatt oda csapaterősítéseket kellett küldeniök. Június második felében hullámzó kimenetelű harcok folytak Léva–Érsekújvár körletében. Ezek folyamán a második lévai csata is az V. hadtest győzelmével végződött, azaz a csehszlovák Mittelhauser-hadtest koncentrikus támadása összeomlott.

Lévától délre a 8. hadosztály megvédte Párkányt, majd támadólagos visszavágással megközelítette Komáromot és átmenetileg elfoglalta Érsekújvár vasúti állomását is. Eredményes csehszlovák ellentámadások miatt a harcok a Garam mentén eldöntetlenül végződtek. Habár a 4. munkáshadosztályt, csapatai harci kedvetlensége miatt, Ipolyságnál tartalékba kellett helyezni, az V. hadtest parancsnoksága a harcok beszüntetése után is olyan helyzetben volt, hogy támadási parancsot tudott kiadni. Igen jól harcoltak a Pálmay-zászlóalj, a 44. somogyi ezred, a 16. felvidéki ezred, a 18. vas-soproni ezred és a dunai flottilla. A Pálmay-csoport még a félhivatalos cseh forrás szerzőjének a dicséretét is kiérdemelte, aki pedig ezt az ellenfélnek elég szűkmarkúan osztotta.

A hadseregeközvetlen 80. dandár védőszakaszán június második felében csak helyi csatározások folytak, a szintén hadseregeközvetlen 5. hadosztály pedig a Rima völgyében Tiszolcot, illetve a Sajó völgyében Rozsnyót, túlerejű ellenséges támadás miatt, június 15-én, ill. 16-án elveszítette. A további, szintén váltakozó kimenetelű harcok Rimaszombattól északra, illetve Pelsőc tájékán folytak.

A III. hadtest nagy kiterjedésű frontszakaszán főleg Hernád völgyében, Kassabéla és Kelembér tájékán folytak harcok, nehéz terepen és itt is június közepén indult meg az általános csehszlovák támadás. A Hennocque-hadtest június 15-én a Bódva völgyében Alsómecezfét, 16-án Hernádtól északra Kisszebent, 19-én pedig Bártfát foglalta vissza. Azonban a Hernád völgyében Kassa ellen irányuló főtámadása 16-án a 6. hadosztály elszánt védekezése miatt a város közelében megtört. Julier a Tokajt védő 2. dandárt is a Hernád völgyében vetette be és Tokajon csak egy-egy zászlóaljat hagyott vissza, mert a románok passzívan viselkedtek. A magyar ellentámadást június 18-án kezdték meg és az, öt nap leforgása alatt, a Kisszeben–Siroka–Kluknó–Gölnicbánya–Szomolnok vonalát eredményezte. E harcokban igen kitűnt a székelyekből álló 2. dandár, a 8. munkásezred viszont otthagya a frontot és Abosnál le kellett fegyverezni. A győztes ütközetek után egyes zászlóaljak katonái a vörös mellé magyar nemzeti színű zászlók és jelvények bevezetését követelték, sőt ki is tüzték őket. Ezt Münnich Ferenc, a 6. hadosztály politikai megbízottja görcsösen ellenezte, Domján, az 1. 211 hadosztály politikai megbízottja viszont támogatta. Ismeretes, hogy Kun Béla is a nemzeti színű zászló ellen volt, Böhm és Landler viszont támogatta, sőt van rá adat, hogy Szamuely is mellette nyilatkozott.

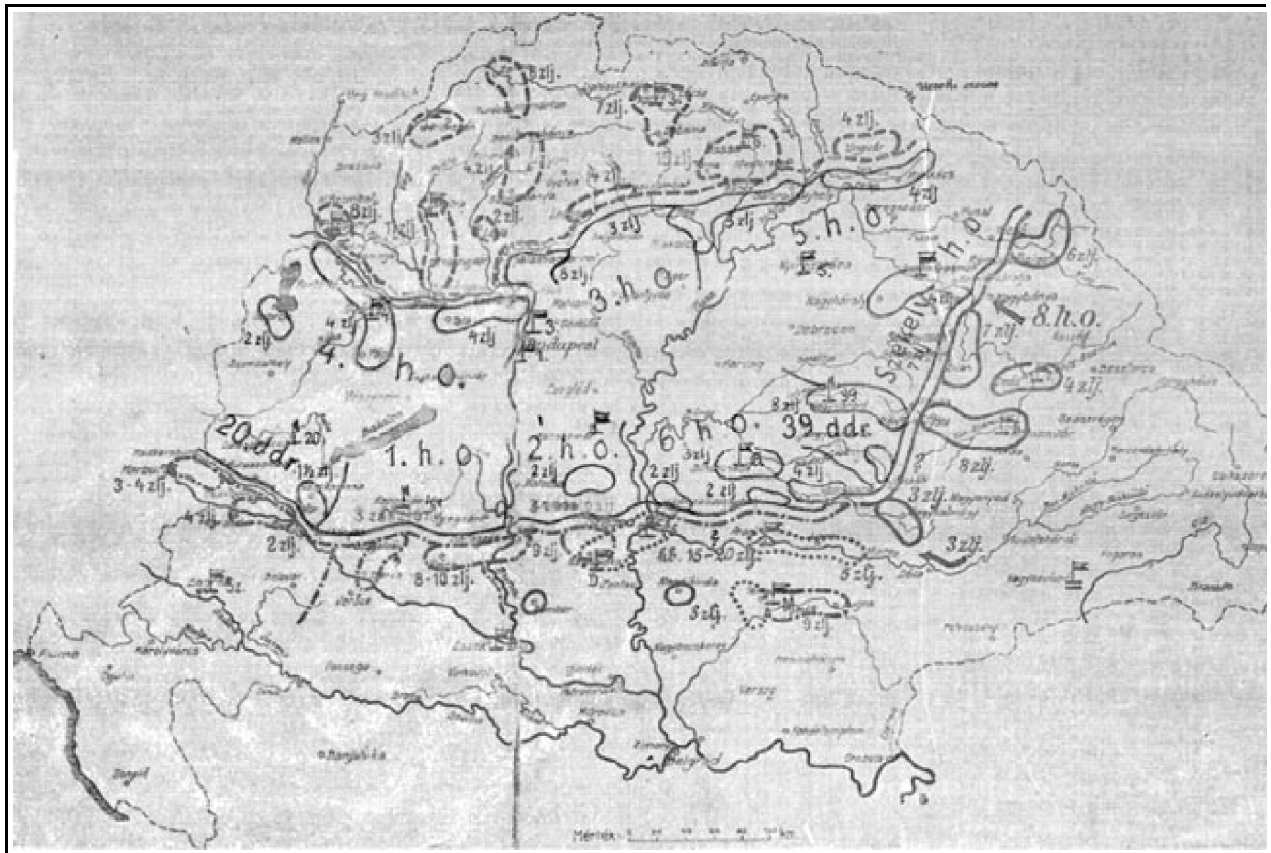
Amikor a III. hadtestparancsnoksághoz beérkezett a hadműveleteket beszüntető parancs, a III. hadtest éppen Poprád elfoglalását rendelte el.

Külön hadműveleteket folytatott a III. hadtest keleti szárnyán a 3. dandár a demoralizált 3. csehszlovák hadosztály ellen, amely azonban kétszeres túlerejével képes volt június 12-én visszafoglalni Nagymihályt és váltakozó harcok árán meg is tartotta. Június 17-én Kassa irányában támadt, de két nap múlva kénytelen volt Töketerebes–Gálszécset vonalától keletre megállni, mert elfogyott a tüzérségi lőszer. Miután Destrémeau tábornok kialakított a románoktól két vagon lőszert, amellyel újra harcképes állapotba kerülve, június 23-án elfoglalta Gálszécset és egy magyar páncélvonatot is elfogott. E sikeren föllelkesülve, június 26-án megsértette a két napja elrendelt fegyvernagyvást, csapataival körülfárta a Töketerebesben levő két magyar zászlóaljat és 2 üteget. Ezek azonban kapituláció helyett kitortek a bekerítő gyűrűből.

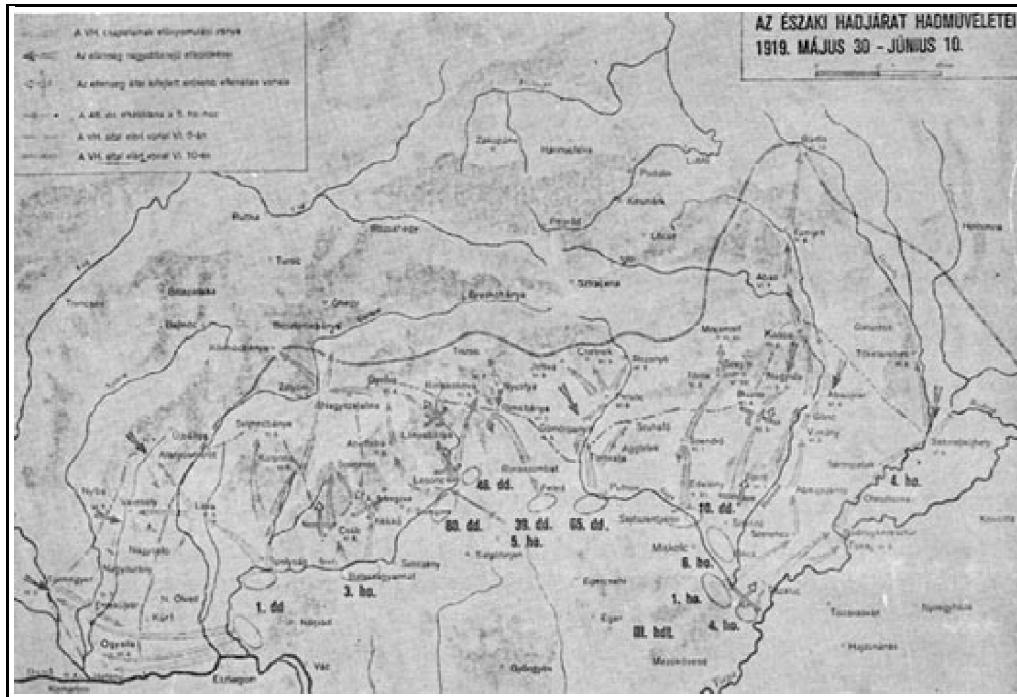
A június 16-án kikiáltott Szlovák Tanácsköztársaság kormánya csak 20-án alakult meg, vörös hadserege csak alakulóban volt és az eseményekbe már nem folyt bele.

Pellé tábornok azt javasolta Párizsban, hogy a békekonferencia utasítsa a tanácskormányt, szüntesse be a harcokat, csapatait vonja vissza a Vác–Miskolc vonalra és a Dunától délre is ürítsen ki egy 15 kilométeres sávot. Igen merész követelés volt ez egy vereséget szenvedett hadvezértől, a békekonferencia nem is

teljesítette. Az eredmény mindössze Clemenceau június 10-i és 13-i jegyzéke volt. Kun Béla ezeket elfogadta, a békekonferencia által egyoldalúan megállapított északi és keleti határok ügyében ellenjavaslatot nem tett és kész volt a harcok beszüntetésére is. A hadműveletek mégis még tíz napig folytak. Ennek az lehetett az oka, hogy Pellé nagy háborús győzelemmel szeretne volna nevét megörökíteni, befejezve a hadjáratot egy budapesti bevonulással. Csak miután kudarcot vallott, zárta le a háborút diplomáciai úton: június 22-én értesítette Böhm hadseregfőparancsnokot, hogy 24-én hajnalban 5 órakor beszünteti a harcokat és felszólította, ő is ugyanazt tegye és két napon belül vonja vissza a magyar csapatokat a békekonferencia által megállapított határok mögé. Böhm a felszólításnak csak az első részét teljesítette. A magyar vörös csapatok június végén kezdték meg a kivonulást, mert a magyar tanácskormány ki akarta várni, hogy aláírják-e a németek a békeszerződést, vagy pedig megkockáztatják-e a háború kiújulását. Aláírták. Stromfeld vezérkari főnök, aki ellenezte az északi területek kiürítését, még végrehajtotta ezt a hadműveletet, utána azonban leköszönt az állásáról.

2121. Helyzet 1919. ápr. 16-án. Lakatos Géza térképe in: Gratz Gusztáv (szerk.): A bolsevizmus Magyarországon. Bp., 1920

2132. In: Magyarország hadtörténete. Bp., 1985. II, 232–233

Itt meg kell említeni, hogy június közepén a román hadvezetőség felajánlotta a versaillesi legfőbb haditanácsnak, hogy támadást indít a Magyar Tanácsköztársaság ellen. A kritikus időben Szolnok körletét csak a 7. hadosztály, Csongrádot az egy dandár erejű IV. határvéd kerületi parancsnokság, Tokajt pedig a 21. ezredparancsnokság tartotta (1-1 zászlóalj és üteg). A román front megerősítésére csak a tartalékba vonult 4. hadosztályt lehetett volna bevetni, esetleg a IV. hadtest vasas zászlóaljait (összesen hetet), amelyek egy része résztvett a kalocsai ellenforradalom leverésében. Ennek és a budapesti ludovikás és hadihajós ellenforradalomnak leszerelése nem okozott nagyon nehéz feladatot, de látnivaló volt, hogy a lakosság többsége nem híve a tanácsrendszernek 214és még a hú munkások is, akik életüket kockáztatták az ellenforradalmi megmozdulások leverésében, változást akarnak. Ez volt az oka, hogy a tanácskormány elfogadta a békekonferencia diktátumát és ellenindítvány helyett csak szóvátette: nem közölte vele egyúttal a déli és nyugati határ vonalat is. Kun Béla abban reménykedett, hogy engedékenysége fejében meghívják a békekonferenciára. E hitét az is megerősítette, hogy Clemenceau a békekonferencia döntését nem hozta a szegedi ellenforradalmi kormány tudomására, illetve meg sem kérdezte.

Azzal viszont, hogy a magyarok májusban kapituláció helyett visszaverték az olcsó győzelemre számító csehszlovák hadsereget, elérték: a békekonferencia nem tolt ki a csehszlovák határt Vácig, nem adta oda a salgótarjáni bányavidéket és Miskolcot, viszont meghagyta nekik Ruzska Krajnát. Ezzel megvalósult a csehszlovák–román korridor. A magyar–román határt sem pontosan a hírhedt bukaresti egyezmény alapján állapították meg: tízezer négyszögkilométer területtel többet hagytak meg a magyaroknak Tiszántúlból. (És a Bánságot is megosztották a szerbek és románok közt!)

Az északi hadjáratban a magyar Vörös Hadsereg kb. 450 halottat, 3691 sebesültet veszített, hadifogságba esett 471 fő. Feltűnően nagy volt a betegek száma: 6977! A másik fél vesztesége a cseh félhivatalos forrás szerint 861 halott, 2830 sebesült, 343 hadifogságba esett, 1960 eltűnt és 1412 betegállományba került. Egy

másik forrás 1918 novemberétől 1919 augusztus végéig kimutat 1018 hősi halottat, beleértve a sebesülés vagy betegség miatt elhaltakat. Tehát a Magyar Tanácsköztársaság kikáltásáig terjedő időszakra 157 halott esik. Az összes halottakból 276 volt legionárius, 742 pedig korábban csak az osztrák–magyar hadseregben szolgált.[25\(25\)](#)

Befejezésül még megemlíthetjük, hogy a harcok folyamán Podhajský (volt cs. és kir.) altábornagy parancsnoksága alatt szervezés alatt volt egy tartalékhadtest (8. és 9. hadosztály), amely azonban a harcok megszűnéséig nem került frontra küldhető állapotba. Papíroson 31 zászlóaljat és 13 úteget tett ki, de június végén még csak 20 lövegje volt, ebből is 10 a tescheni fronton (Těšín) a lengyelek ellen. Augusztusban azonban már egy dandárnyi erőt bevethetett a pozsonyi hídfő megszállására.

(Folytatjuk)

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / H. Elek Mária: Sopronbánfalva 1944–1945 Sümeghy József tanító naplója tükrében

215 H. Elek Mária: Sopronbánfalva 1944–1945 Sümeghy József tanító naplója tükrében

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / H. Elek Mária: Sopronbánfalva 1944–1945 Sümeghy József tanító naplója tükrében / I. rész

I. rész

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / H. Elek Mária: Sopronbánfalva 1944–1945 Sümeghy József tanító naplója tükrében / I. rész / 1. Sopronbánfalva

1. Sopronbánfalva

„A Soprontól nyugatra, négy kilométerre eső községben a második világháború idején közel 3400-an éltek. 614 szerény kivitelezésű, zömmel németajkúak (82%) lakta kisebb ház képezte a falu lakóházállományát, melyekhez gyakran szalagszélességű, ám hosszan elnyúló udvarok és gyümölcsöskertek, valamint szelídgesztenyések tartoztak.

Sopronbánfalva igen szűk és magaslatoktól szeldelt határa mindössze 947 katasztrális holdat (545 hektár) ölelt fel. Ez a terület 725 lakosnak nyújtott megélhetést és némi állatállomány (358 számosállat) tartására lehetőséget. A férfilakosság nagyobb része a soproni gyárakba és a brennbergi bányüzemekbe járt munkára, az asszonyok pedig a soproni piacra szállították a mezőgazdasági és erdei, valamint a háziiparban előállított termékeket.” (Szita Szabolcs: Holocaust az Alpok előtt 1944–1945. Győr, 1983, 83–84.)

A múltban sopronbánfalvi nincstelenek télvíz idején 4–6 km távolságra erdei munkát végeztek éhbérért, ami gyakran az egy pengőt is alig haladta meg. Nemritkán nagycsaládos emberek kényszerültek erre; télen nem találtak más munkaalkalmat. Sopronbánfalva, Balf és Kópháza, szűk határuk folytán, többé-kevésbé Sopron vonzáskörébe estek. Sopronbánfalván, az erősen szabdalt, részházakból álló településen a

mezőgazdasági munkások aránya 36% volt az 1. kat. holdon aluli birtokkal és bérlettel rendelkezőket is ideszámítva és az őstermelő lakosság után számítva.

A nemzetiségi községek Sopron vármegye nyugati határa mentén, Sopron körül és Csepreg járási székhelytől nyugatra egymás mellett helyezkedtek el. A német községek száma hét volt, a horvátoké öt. A német községek közül Soprontól nyugatra Ágfalva (Agendorf) és Sopronbánfalva (Wandorf), délre Harka (Harkau), délkeletre Balf (Wolfs) és Fertőboz, északkeletre Fertőrákos (Kroisbach), Csepregtől nyugatra pedig Németzsidány (Roggendorf) található.

Az ágfalviaknál sokkal nehezebb viszonyok között élt a vele szomszédos Sopronbánfalva népe, némiképpen a városi proletariátushoz hasonlóan. A község Sopronnal már a régi világban is csaknem teljesen összeépült. (Ma már Sopron-Kertváros.) A sopronbánfalvi lakosság soraiban sok volt a szociáldemokrata. A rendkívül szűk határ – nemcsak a mezőgazdasági népességre, hanem az összlakosságra vonatkoztatva – kevés termőföldje, valamint Sopron gyáripára, illetőleg Brennbergbánya nem tudott a sopronbánfalviak számára elégséges munkaalkalmat nyújtani. A több mint 3000 lelket számláló nagyközség serdülő ifjúságának irányítására a levontképzésen kívül semmiféle intézmény sem volt. (Soproni Elek: A kultúrsarok gondjai. Sopronvármegye szociális és gazdasági viszonyainak feltárása. Bp., 1940, 70., 74., 82., 172., 236–237.)

„A nemzeti kisebbségektől lakott húsz községben kerültek be az elvtársak a községi képviselőtestületekbe”, így főleg az osztrák szociáldemokrácia támogatását 216 is élvező nyugati országrészben, a »vörös német Moszkva« gyanánt emlegetett Sopronbánfalván, valamint Harkán...” (Die Partei 1933. 1. sz. „Landeskonferenz der nationalen Minderheiten”. Idézi Tilkovszky Loránt: A Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi kérdés Magyarországon 1919–1945. Bp., 1986, 67., 165.)

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / H. Elek Mária: Sopronbánfalva 1944–1945 Sümeghy József tanító naplója tükrében / I. rész / 2. Sümeghy József tanító kézírásos naplója

2. Sümeghy József tanító kézírásos naplója

A Magyar Társaság Falukutató Intézetének 1935. évi országos községmonográfia-pályázatán első díjat és Széchenyi-érmet nyert Rozsondai Károly ág. h. ev. tanítóképzőintézeti igazgató és Sümeghy József róm. kat. tanító pályamunkája: Sopronbánfalva. Falutanulmány és községrajz. Sopron, 1937, 180 lap, 17 fényképmelléklettel és 13 rajzzal. Falu a nyugati országhatáron. A Falukutató Intézet támogatásával kiadta a Röttig–Romwalter Nyomda. A szerzőket az anyaggyűjtésben és a könyv megírásában számos soproni szakember támogatta.

A könyv egy példánya Sümeghy József néptanító kézírásos naplóját tartalmazza. 1937 végétől–1938 elejétől 1952. április 13-áig írta naplóját Sümeghy tanító a könyvpéldány első lapjain és lapszéléken, szövegek közötti üres helyeken, valamint a könyvpéldány végén. Ez a könyvpéldány, a továbbiakban Sümeghy József kézírásos naplója, fia, Sümeghy József (Sopron, Ibolya utca 11. sz.) tulajdonában van. Sümeghy tanító részint kronologikusan, részint tematikusára rögzítette naplóbejegyzéseit: kronologikusan 1937 végétől–1938 elejétől 1952. április 13-áig folyamatosan a könyvpéldány első, üres lapjain, de bejegyzései belenyúlnak a könyvpéldány lapszéléire, szövegek közötti üres helyeire, valamint a könyvpéldány utolsó lapjaira; a tematikus rögzítések a könyv egyes fejezeteinek, illetve alfejezeteinek tárgyköréhez kapcsolódnak.

Jelen feldolgozásban csak a Volksbund-vezető Basch Ferenc (Franz Basch) 1939 júliusi és 1941 októberi

látogatásáról szóló részekkel, továbbá 1944. március 10-étől 1946. július 30-áig a könyvpéldány első lapjain, majd lapszéleken és szövegközi üres helyeken, egyébként 1952. április 13-áig folyamatosan, ezután 1944 októberétől kezdve 1945. április elsejével bezárólag lapszéleken és szövegközi üres helyeken rögzített naplóbejegyzésekkel való foglalkozásra szorítkozunk.

Kiemelt értékelést érdemel Sümeghy József tanító közismerten németellenes magatartása. Sümeghy tanító 1944–1945-ben, amikor Sopronbánfalva egyetlen kényszermunkatábor volt, következetesen szembeszállva a német táborparancsnokság szigorú tilalmaival, a deportált kényszermunkás foglyok helyi pártfogója volt, többször felemelte szavát a brutalitás ellen, hasznosította kapcsolatait a foglyok védelmében, közreműködött „fekete” levelek továbbításában. (E magatartását naplójában számos bejegyzés bizonyítja, valamint a Győr-Sopron Megyei Levéltári Igazgatóság soproni levéltára, Sopron [a továbbiakban SL] 3. sz. Igazoló Bizottság [a továbbiakban IB], 1. doboz és Liszt Ferenc Múzeum, Sopron [a továbbiakban LFM] Helytörténeti Kéziratgyűjtemény 80.674.24.; Szita: Holocaust 125.; Szita Szabolcs: Halálerőd. A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez 1944–1945. Bp., 1989, 168., 260.)

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / H. Elek Mária: Sopronbánfalva 1944–1945 Sümeghy József tanító naplója tükrében / I. rész / 3. Fasizálódás és szociáldemagógia Sopronbánfalván

3. Fasizálódás és szociáldemagógia Sopronbánfalván

Sümeghy József tanító naplóbejegyzéseiből nyomon követhetjük 1937 végétől–1938 elejétől azt a folyamatot, amelyben az egyre terebélyesedő náci befolyás Sopronbánfalva lakosságának jelentős részét a Volksbundba taszította. Már 217 megállapítottuk, a község lakosságának 82%-a német ajkú volt, és Sopronbánfalva népe a városi proletariátuséihoz hasonló körülmények között élt, hogy a sopronbánfalvi lakosság soraiban sok volt a szociáldemokrata, olyannyira: Sopronbánfalvát „vörös német Moszkva” elnevezéssel illették.

„Névmagyarosítás a katonaságnál, leszerelés után kérték a visszaállítását. (...) – Illetékes közigazgatási körök az itt folyó pángermán agitációt nem szándékoznak észrevenni” – írta naplója elején Sümeghy tanító. Később leírta, hogy 1938. március 11-én (:helyesen: 12-én:) Hitler bevonult Ausztriába, és hogy Bánfalva egész éjjel és 12-én ennek a hatása alatt volt. Sümeghy József a továbbiakban rögzítette a történelmi és a hadiesemények alakulásáról szerzett értesüléseit, naplójából kitűnik, hogy a Volksbund befolyása nőttön-nőtt, de azt is olvashatjuk itt, hogy a „kommunista csoport ismét szervezkedik!” (1941. augusztus 31-i bejegyzés); továbbá: „Sokan hallgatják a bécsi vörös titkos rádiót, 31.5 hullámhosszon” (1941. november 24-i bejegyzés). „(:1942.:) március 6-án Bánfalváról 79-en jelentkeztek az SS-be, akik nem váltak be, azok Kismartonba (:Eisenstadt:) mentek és ott jelentkeztek. Asszonyok küldték fiaikat és férjeiket, hogy csak menjenek.” Sümeghy tanító 1942 áprilisában bejegyezte naplójába, hogy a bevonuló SS-ek feketelistáján tizenhatedmagával szerepel. „Én a magyarokat összegyűjtöm – írta be naplójába a tanító 1943. november elsején. – Hetenként kétszer foglalkozom velük. Merjünk magyarok lenni a jelszóm!”

1942 ősztől az SS-be toborzottak visszaszökése is előfordult. Sopronbánfalvára is visszaszökött egy SS-katona. „Számos esetben szemtanúja voltam annak, hogy a munkatáborokban lévő és különböző munkákkal foglalkoztatott zsidókat a németek ütik, verik, velük embertelenül bánnak, sőt le is lövöldözik őket. Megcsömöröltem a látottaktól” – jelentette ki hazaszökése után. A Gestapo elfogta és elhurcolta (OL. Bm VII. res. K. 149. 1943–5–7154. 249. csomó. A soproni rendőrkapitányság vezetőjének jelentése a belügyminiszterhez. Sopron, 1942. november 13. A dokumentációt Szita Szabolcs bocsátotta

rendelkezésekre – H. E. M.)

Johann Berger („Wiener”), a Volksbund sopronbánfalvi helyi csoportjának vezetője (Ortsgruppenführer) és informátor volt (Tilkovszky Loránt: Ez volt a Volksbund. A német népcsoportpolitika és Magyarország. 1938–1945. Bp., 1978, 366). 1945. április 3-án az ő lakásán találtak egy, a Volksbund által összeállított kényszersorozási lajstromot, amely 817 nevet tartalmaz, lévén, hogy a legkülönbözőbb korosztályú férfiakat összeírták (SL Sopronbánfalvi iratok.; Brand Rezső, a Dachaubá deportált és ott meghalt Brand Tófor fia is említette 1980 augusztusában).

Dobson Sándor politikai nyomozó 1945. május 15-én felvett jegyzőkönyveiből kitűnik, hogy Lux Ferdinánd szerint a Szent István menedékházban tartott előadásokon világnézeti, fajgyűlöleti és politikai előadásban részesültek. A fajgyűlöleti előadásban a magyar nemzetet cigány fajnak nevezték, kiadták, hogy a németek ne érintkezzenek magyarokkal, kizárólag német lányt vegyenek feleségül, és hogy csak a német nép hivatott a vezetésre, továbbá, hogy a magyar lakosságot a Dunántúlról át fogják telepíteni, és helyére Bácskából és Bánátból a németiséget telepítik. Tschürtz Károly előadta, hogy 1944. december 6-ától a Szent István menedékházba vezényelték. Kiképző tanfolyam volt ott, géppuska és robbanóanyagok kezelésére oktatták őket. A politikai kiképzésen előadások hangzottak el arról, hogy a németek a magyar katonatiszteknek ne tisztelegjenek, a magyarság egy cigányfajta, német csak némettel házasodjék stb. (SL Sopronbánfalvi iratok. Dobson-jkv.)

218 1945 júniusában volt Volksbund-tagok vallottak arról a programról, amelynek értelmében a Volksbund-ellenes „férgemet ki kell pusztítani”, pl. Brunner Mátyást és családját, ifj. Strammer Mátyást és családját. Zügn, aki az egyenruhás Blockmannok parancsnoka volt, SS-egyenruhában járt, „Strammer Mátyás Soproni úti házána kapujára személyesen, saját kezűleg csillagot festett és – »HOLNAP TI KÖVETKEZTEK« (nagybetűkkel) szöveget írta. Vagyis a zsidók után a Volksbund ellenségei”. Zügn rendelte el Unger Samu és családja eltávolítását a községből (SL Sopronbánfalvi iratok. Sopronbánfalva, 1945. június 19. A sopronbánfalvi rendőrség parancsnoka írta az Államrendőrség Politikai Osztályának. Sopron. Jkv. Zügn Sándor és családja ügyében, akiket átadtak a politikai rendőrségnek.)

Kiss Pál, Sopronbánfalva községi vezető jegyzője vallotta: Berger János és társai szervezték a Volksbundot Sopronbánfalván, velük számtalan összeütközése volt. Fodor György nyilaskeresztes vezető feljelentette az utolsó napokban Várpalotai (Wollein) Vilmos főispánnál (2. sz. IB, 4. doboz. Kiss Pál, Sopron, 1900. Sopronbánfalva, Gesztenyés körút 2.)

Degendorfer Károly sopronbánfalvi kézbesítő vallotta: a Volksbund-tagok jegyzékét a Forster Károly sopronbánfalvi Volksbund-vezető udvarán elásott kartotékokról állították össze (3. sz. IB, 4. doboz.).

Barilich Anna O. M. díjnok (Sopronbánfalva, 1911) (vallotta: „Magyarságomért a helybeli németajkú lakosság körében gyűlölt egyén voltam. A Volksbund részéről a feketelistán szerepeltem, mint nagy németgyűlölő.” Bauer Gizella községi kiségitő (Sopronbánfalva, 1927) vallotta: „A Volksbund feketelistáján szerepeltem, mert oda nem léptem be.”

Sopronbánfalván, a valaha volt „vörös német Moszkvában”, ahol a lakosság soraiban egykor sok volt a szociáldemokrata, sőt a háború elején a bánfalvi illegális kommunista pártszervezetnek még 36–40 tagja volt, a német nemzetiszocializmus, ezen belül a Volksbund propagandája, szociáldemagógiája termékeny talajra hintette el a fasiszta mótely magvait: „a Volksbundhoz való tömeges csatlakozás oka nem volt semmi más, mint az a körülmény, hogy a háború (: az első világháború :) utáni reakciós és feudális magyar vezető réteg nem törődött semmit a legkisebb szociális kérdésekkel és a szegény proletár munkásnépet

teljesen mellőzte és eltaszította magától. A kis ítélőképességű sopronbánfalvi proletárok kétségbeesett helyzetükben sorsuk javulását keresve csatlakoztak a Volksbundhoz” (187/1945. főisp. NB-jkv. Sopronbánfalváról. 1945. május 2. A Volksbund-kérdéshez.).

„Az itteni németiség körében az aknamunka nem szűnt meg – közli írásban illetékes hellyel. Sümeghy József tanító – és a magyargyűlölet továbbra is hamu alatt parázslik.” ...„A múltban is több ízben felhívtam az illetékes tényezők figyelmét az itteni helyzetre... most is félreverem a vészharangot” (SL Sopronbánfalvi iratok. Dobson-jkv.-ből. Sümeghy József róm. kat. ig.-kántortanító levele kb. 1945. május–június [?].)

Sümeghy József tanítóra vonatkozó egyéb adatok, utalások: Sümeghy József sopronbánfalvi róm. kat. elemi isk. tanító (Bük, 1906) – németek: elővezetés, megfigyelés, házkutatás kapcs. (konkrétan nem írja) – „közismerten németellenes voltam” (3. sz. IB, 1. doboz); Sopronbánfalvi munkaszolgálatosok iratai (1945. itt: munkaszolgálatosok levelei Sümeghy József sopronbánfalvi ig. tanító részére). – Poropatic malomtulajdonostól átadott tárgyak visszakérése – itt Sümeghy József mint az üldözöttek pártfogója szerepel – Róth Ferenc volt [219](#)munkaszolgálatos (Újpest, István u. 25.) levele – Nagy Ernő kassai volt munkaszolgálatos levele Sopronbánfalvára, esetleg meglévő igazolványait keresi, mivel azokat elvették tőle (LFM Helytörténeti kéziratgyűjtemény. 80. 674. 24.)

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / H. Elek Mária: Sopronbánfalva 1944–1945 Sümeghy József tanító naplója tükrében / I. rész / 4. Részletek Sümeghy József kézírásos naplójából

4. Részletek Sümeghy József kézírásos naplójából

[1939. július 1-jén:]

(...) júl. 1-én Sopronban gyűlést tartott a V(olks) B(und). Basch és Goldschmied volt ott. Júl. 2-án reggel 4 órakor talpon a falu, diadalkaput állítanak, a házakat feldíszítik, így még nem láttam a falut. A magyar zászló alatt a legnagyobb H(itler) agitáció. – (Brunner Laci, Berger János, Schwenk András, Geyer Adolf, Schöll kocsmáros, Ziegler János stb.) kivétel nélkül az egész falu. – Leggerinctelenebb az intelligencia. Hol vannak? Tanítók? Júl. 2-án megtartották a VB. gyűlést, nagy előkészülettel és lelkesedéssel. Diadalkapuvál, házakat feldíszítették stb. kb. 2000-[:en:] vettek részt, többnyire fiatalok. Ordították a „Heil és Sieg-et” és Basch, Goldschmied, Schilling stb. intéztek beszédet. Végighallgattam. – Kifogástalan jó magyar értelmű beszéd volt. (...) Basch-nak evés közben jön meg az étvágya, mindig többet és többet követel. –

[1941. október 9.]

Ortsgruppenführer Johann Berger levele Sümeghy tanítónak (1. kép): 1941. október 11-én, szombaton 9 órakor Volksgruppenführer Dr. Franz Basch az Ortsgruppe felülvizsgálására érkezik, ez alkalommal kéri azoknak a fiúknak és leányoknak elengedését, akik az Ortsgruppe tagjai.:]

[a levél hátlapján :]

9-én. Az iskolás gyermekek bejelentették, hogy 11-én nem jönnek iskolába, mert Basch jön. Én erre kijelentettem, hogy nem engedem el a tanításról őket. Erre Berger ezt a levelet küldte. Plébános Úrhoz utasítottam őket kérésükkel. 10-én. Megkérdeztem, kik tagjai a VB-nek, az én osztályomból majdnem mindenki, csak a Brunner gyerekek nem.

Este a gyerekek hordták a virágcsokrokat a D(eutsches) H(aus)-ba: az utcákat és tereket söpörték. (De jó lenne, ha Úrnapjára is megcsinálnák.) Az iskola előtt a hídon diadalkaput állítottak, „Seid gegrüsst, ihr, deutsche Brüder” felírással. Este, sötétben hallottam, amint énekszóval vonulnak fel a csoportok. Berger, Schöll, Forster egyenruhában mentek Sopronba Basch fogadására.

11-én. Korán reggel lázban van a falu. Készítik a diadalkaput. A vezetők jobbra-balra futkosnak, rendezkednek, virágokkal díszítik a kerítéseket és az ablakokat. Du. 1 órakor jött, az egész falu összefutott és nagy volt az öröm és ünneplés.

12-én. Sopronban volt az ünneplés (Lásd a Deutsche Zeitung), öregek, fiatalok mind kivonultak. Lányok – iskolai bizonyítványt kérnek s valami tanfolyamra jelentkeznek. Feiler tanító (egyenruhában) tartott vasárnap előadást itt. Nagyban folyik a népművelés. A férfiak is esténként járnak az Appelbe, vasárnap kivonulnak. Állítólag a vezetők fizetést kapnak, Berger abbahagyja az iparát és csak a Népek él. Heiss doktort kinevezte a Basch egészségi vezetőnek. Néhányan SA-ba léptek (Peischl József) – néhányan önként vonultak be a német hadseregbe. XI. 9-én a bíró udvarán gyászünnepély a müncheni hősök emlékére, tilos a tánc és a zene! 8-án Jagow német követ itt volt a VB-bálon! Beszélgetéseim Kranner Erikkel? Romániából szökött, magyar, először félttem tőle a neve miatt, de nem kell. A jegyzőirodában meggyőződtem róla, hogy magyar.

220[: 1944. :] III. 10. – Német SS-ek itt a határon, állítólag megszállnak bennünket. III. 15. Bombázások Fertőrákoson, Bük, Répcelak. A VB-férfiakat felfegyverzik. Róma és Németország bombázása.

III. 19-én németek bevonulása Sopronba! Nagy a hangulat a VB között. Kormányzó és Szombathelyi Hitlernél, ezalatt megszállták Magyarországot. Fejetlenség, nem tudunk semmit, nincs vezetés. A VB-vezetők lótnak-futnak, szervezkednek. Ma meg nem tudjuk, kihez forduljunk. Borzasztó állapotban vagyunk! Mit akarnak a németek és a VB? Áldozatul dobnak bennünket! Március 27-én éjjel nálam házkutatás. Sógoromat keresték – reggel 3 órakor, fekete autóval. A többieket elfogták. 28-án. Figyelmeztettek, hogy lefognak, esetleg internálnak a németek, mert a VB feketelistáján vagyok. Érdekes rádióhírek vannak. Az újraéledt sajtó. Mi lesz? Berger adóbevallása 7000 P-nél több évente a fizetése. Hát a miénk?

Oroszok a Kárpátok előtt. Budapest és Győr bombázása. Zsidótörvény végrehajtása. – Sárga csillag. – Zsidóvagyonok elkobzása. IV. 23. Két ismeretlen orosz hadifogoly temetése a hősi temetőbe – német hadifogoly-vonatról Sopronba letéve. Glonek Mieczyslaw lengyel hadifogoly Poropatichnál a malomkerékbe került, hősi temetőbe temették.

V. 10. Nagy légi csata Sopron–Fertőrákos fölött. Zsidók kitelepítése. Németek sorozásra való jelentkezése. Légitámadások Magyarország ellen. Bécsújhely–Bécs–Budapest–Győr–Szolnok stb. bombázása. Invázió Franciaországban. Róma feladása. – Oroszországban erős nyomás. Mindenki német, aki nem tud csárdást táncolni. Összes bánfalviak összeírása – még a magyarokat is. Gritsch–Rath és az eleki suszter! veszekedés.

VII. 2. Budapest elleni nagy légitámadás (lásd az újságokat). Zsidók összegyűjtése – sok az öngyilkos – elszállítása. – Német tábornokok hősi halála. – Hitler elleni merénylet. – Kivégzések – már 1942-ben kezdték. Remény a V 1-ben. Franciaországi partraszállás, végre a várt invázió. – Lengyel felkelés, visszavonulás. Magyar kormányválság – Zsidóvagyon. – SS-sorozás. 17–62-ig, nem örülnek, mindenki magyar akar lenni. Finnország békekötése. Oroszok a Határainkon. – Bulgárok kiválása. Románok megfordulása. Franciaország kiürítése. Németek összehúzzák magukat – Göbbels nagyhangú cikkei után

más hangnem a Völkischer Beobachterben. Magyarország bombázása – Román hadüzenet, Arad elfoglalása. – Az SS-ek bevonulása. Német vezetők menekülése Erdélyből, itt is vannak Besztercéről. Hitler nem beszél. Új fegyverekben reménykednek – Dr. Hein és Schram tanító esetei. Mindenki magyar most. (Fejetlenség, bizonytalanság mindenütt.) Mi lesz? Finnország–Románia–Bulgária kilépése. SS-ek bevonulása. Lakatos-kormány felhívása. Románok – oroszok Erdélyben. Makónál – Szegednél. Erőlködések. Menekültek. Német remények. Németérmék pálfordulása. Iskolák igénybevétele. Katonáság özönlése a Dunántúlra – Sopron vármegyébe. – Sorozások. – Németek lógása. – Mi lesz? Pucolások. Az oroszok Erdélyben – Szolnok – Debrecen vonalán. Német menekültek Romániából – Erdélyből a vezetők. Beszállásolás. Heves és Laknernénál az eset. Pesti események. Gömbös-szobor. Mindenki fél, mi lesz? Finnországi SS-ek. Fakeresztesek az SS-ben. X. 15. Horthy délutáni felhívása. Szálasiék kormánya. – állandó felhívások. Mi történik BP.-ten. – Sopronban, letartóztatások. Szálasiék kormánya. Menekülések – Lakás és iskolák foglalása. Budapest támadása. SS-ek átvonulása. – Kiürítések. X. 10. Németek felhívása. Minisztériumok elhelyezése. Állapotok nálunk. Ruszinok itt. Kormány és képviselők Sopronban. 221VB. Sopronbánfalván. Németek raktárai. Berger kijelentése. Magyarok nem menekülhetnek Németországba. Itt a tél. Hírek a megszállt területekről. Sopron és Bánfalva bombázása XII. 6-án. Katonák kitelepítése. A Lövereket újra bombázták. – XII. 25. Szálasi főhadiszállása Brennbegben, esküvője? – Harcok Bp. – Esztergom elesett. Harcok Komárom térségében. – XII. 29–31. Felhívás az önkéntes áttelepítésre, azok jelentkeznek, kik bűnösöknek érzik magukat. I. 1. (1945) éjjel lövöldözés. Végre Hitler beszélt (lásd a lapokat). I. 1–15-ig – Zsidók pusztulása, soproni zsidók összeszedése, internáltak. Hletics sorsa. Zsidók Pusztulása. Brennbergi pap. Szálasi főhadiszállása. Nyilasok toborzása. Hitler beszéde jan. 30-án. Budapest. – Lengyelországi harcok. Hírek a felszabadult területekről. Állandó angol átrepülések. II. 21. Sopron bombázása. Ágfalva, Harka lezárása. Basch itt. II–III. hó semmi különösebb. Javulás a frontokon – városok felszabadulása. Jegyző küldte Bascht Kalbanternéhoz. – Ekkor békült ki Bergerrel. Gyermekek összeírása. Afférom. Állandóan hajtják az embereket a sáncmunkára. Németek rekvirálása – széna, fogat, burgonya. (...) Névnapiom. III. 28-án Bollmann Hp. führer 2 SS-el elvitetett sáncmunkára, eddig meglógtam. 28-án orosz bombázás. Menekülünk a pincékbe. Kolostorba. Nagypéntek éjjel a faluban. Németek menekülése. Raktárak feltörése. Temetések. Csendőrök. Nagyszombat, bor kiengedése. Éjjel a falu. Katonák átöltözése. Tisztek. Pék csőfőhadnagy. Óvóhelyen. V. Wend tanár. Húsvét reggele. Áldozás. Oroszok. Húsvét vasárnapja. Hétfő. Fosztogatás, panaszok. Horváth-eset. Fejetlenség. Hazajövünk. Egész hét, robot. Szállítások. Rend még nincs. IV. 10. Harcok Bécsnél. Vasúti munka. Menekülők nálam. Hadisarc. Lakások kiürítése. Előjáróság tehetetlensége. Pintér állítólagos kinevezése. Kenyér, marha leadás. Lógások. Berger lakása. Lezárattam.

[: 1945. :] IV. 12-én. Átvonuló ukránok a faluban. Egyet agyonlöttek. Bíró és jegyző a Banhordt-féle pincében egész éjjel bezárva. Én a konyhában. Pintér György megbízatása, erélyes intézkedései, többet ér, mint az egész községi előjáróság, amely most is tehetetlen. IV. 13. Roosevelttel amerikai elnök hirtelen halála. Soproni lakások, kórházak. Sok a bor Sopronban, csak Tokajban találtak ennyit. Állandó robot. Bánfalviak viselkedése. Lakások fosztogatása Sopronban. Brennbergiek szajrézása. Légrádi leány esete Strammeréknál. Margit néni meghalt. Pártiroda a főtéren. Főtolmács, Schwenk Samu elvivése. Ház- és földigénylés (a legnagyobb VB kéri az ingatlanokat). IV. 14-én: Wien elesett. Jegyző órája és az enyém is.

IV. 15-én a volt SS-katonákat és Major nyilas vezetőt elvitték. A helyzet kezd szilárdulni. Hírek nincsenek. Sok munkás kell. A Párt megnyílt és működik: Pintér, Unger, Brunner Mátyás, Rapaport, Bocskai (internált tolmács), Móricz, jegyző és községi előjáróság vezetése alatt. Én a munkairodát vezetem, szedetem az anyagot, tankcsapdát széjjel, munkásügyeket intézek, ki sem tudok mozdulni a házból. Bánfalviak megfordultak és Sopronból hozzák a zsákmányt. IV. 19-én, az emberek bújnak a munka elől,

egymást jelentik fel. Plébános úr húga. – Lujzika, – Lang leányok. Ma földosztás. Soproni főispán: Hollós Richard. Rendőrkapitány Hirschler A. Kopstein segédje. Község mindent a pártra nyom. A kisbírók és elöljáróság elbújik. Mától van vörös katonai és polgári őrség. Sopronban sok a bor, azért nagy kilengések vannak. Mikor lesz rend? IV. 20-án: A földosztó bizottság, anélkül, hogy kértem volna, egy 362 négyszögöl kertet adományozott nekem, jól eső érzés, mert nem is gondoltam arra, hogy kérjek, hisz én tanító vagyok, nem szoktak mi reánk gondolni. IV. 26. Megkezdjük az iskolát, minden rendbe jön. – 27-én. Lefoglalták kórház céljára az összes [222](#)középületeket. Megtalálták a VB iratait (Dobsa nyomozó, Pintér, Rapaport) VB-névsor és az ellenzék minősítése. A párt vette őrizetbe az iratokat, jó lenne beletekinteni. IV. Himmler békeajánlata: feltétlen megadás. Hitler haldoklik. Új kormány Bajorországban. Itt még nagyobb fejtelenség. Ki akarnak tenni a lakásból, de gondoskodni senki sem akar rólam. III. 30-án Halász Jenő, Kiss Pál jegyzőnek megmondta, ha nyíltság miatt zaklatják, megmondja, hogy az egész jegyzőség tagja volt. Kalbantner János, Bernhardt András és Lang Samu elöljárók reggel 8 órakor az oroszokkal kitettek a lakásomból, először anélkül, hogy gondoskodnának rólam. Az orosz tiszt segítségével Ziegler János házában kaptam 6-od magammal egy szobát. Iskolám kórház lesz. Dr. Sümeghy Béla tanfelügyelőnek 2 írógépet kölcsönadtam. Cseri Jánosnál Mórícznak egy nőismerőse? – van, telefonál!!! Sok a halott. Tífusz!!! Az igénylőkről kiderül, hogy VB-sek. Fürdő János alakítja a szociáldemokrata pártot. Minden idegen kapott már valamit – csak mi nem.

V. 1-én. Község elöljárósága Sopronba ment. Én lakásomat rendezem. Mussolinit kivégezték. Németország összeomlás előtt. Ma sok orosz katona jött a faluba. Beszélgetés orosz katonákkal. Evang. kérelme a kistemplom ügyében.

V. 1-én. Himmler fegyverletételének ajánlata. Hitler állítólagos halála (agyvérzés, majd Berlin védelmében hősi halált halt).

V. 2-án. Németek fegyverletétele (Ausztia, Steier, Karinthia, Tirol stb.). Berlin elesett. Göbbels öngyilkossága. (...) Megalakult a Nemzeti Bizottság, melynek tagja lettem.

V. 3-án. A Soproni úton a „Leyrer”-féle házat adta át örök tulajdonomul a a Földigénylő Bizottság. Fürdőssel beszélgettem, majd annak idejére adatokat szolgáltat az összes eseményekről, melyek itt körülöttünk történtek. Az iskolába még nem költöztek be az oroszok. Kezd javulni a helyzet Sopronban. Langer Herberttel beszéltem. Berger-féle sütődét Baloghtól (valami disznóság volt) Brandnak akarják adni (állítólag SS ? volt).

V. 5. Schwarz Dezső soproni kereskedővel beszéltem. Zsidók ügyében érdeklődött. Bauer, Brand zsidóöröket elvitték. Balogh nyilas képviselőt és két VB-tanítót, akik helyettünk vették volna át a tanítást. Pintér, Rapaport és Móríczt leigazolták.

A kommunista és a szoc. dem. pártba a VB és Ny. tagokat vették fel (Cseri, Knabel, Szilágyi, Friedl, Weber, Brunner).

V. 6-án. Iskolámba kórház jött, női parancsnokkal, mindent kiraktak. Berendezkedtek.

Az itteniek visszaadják a ház és szántókat. Abban reménykednek, hogy a német és angol–amerikaiak az orosz ellen fordulnak és megváltozik minden. Még mindig van német nyomás, magyarellenesség. Nincs élelem, semmi gondoskodás. Írják a VB és Ny. listát. Oroszok mindent elvisznek.

V. 14-én. Földigénylő Bizottság tagja lettem.

V. 16-án. Machacsek exhumálása Balfon, a bevonulás előtt 3 német katona több mint 180 m. szolgálatost lőtt agyon.

VI. 9-én. Internált zsidók itt.

VI. 14-én zsidók járnak a zsidóörök ügyében.

VI. 16-án. SS-katonák szabadon járkálnak, még munkára sem járnak, semmi sem történik velük.

223 1946. I. 25-én. Fellner Pergénéál, onnét felment Halással a jegyzőhöz Rath Károly mészáros igazolási ügyében. 5 kg zsírért igazolják, mint Steint, Halászt, Brunnert, Poropatichot.

III. 19-én. Karfi és Virág fiúk szabadon. Az SS-ek átszöknek a határon. Remények az Ausztriához csatoláshoz.

IV. 1-én. Razzia. Néhány SS-legényt fogtak el. Fegyvereket találtak.

VII. 30-án. Ma éjjel teszik közzé a békefeltételeket, az itteni németység, akik még megmaradtak, várják a híradást, hisz még mindig abban reménykednek, hogy Ausztriához kerül Sopron és visszatérhetnek a kitelepítettek.

74. [: Sopronbánfalva lakossága :]

1944. okt. elvitték Molnár Viktor, Wetzer András, Pratscher Lajos és Brand Tófort Soproni út 32. mint kommunista vezetőket. [1\(26\)](#) A többi lapul, nem tudják, mi lesz. Egy része hitlerista vagy nyilas – így nem bántják őket.

75. 1944-ben a német–magyar egyezmény értelmében 16–60-ig a férfiakat az SS-be sorozták és vitték el. 1944. okt. a 14–15–16 éves fiúkat is. Somfalván át, erődvonalat ástak. XII. 5-én megkezdődött az árok ásása. 1894-től a férfiak, 1904-től a nők kivétel nélkül. Katonaszolgálat és hivatalok készülődnek Németországba. Előkészítik a lakosságot is. – Az ide menekültek pedig nem akarnak kimenni a birodalomba. 132. után (Telek és épület beosztása ábra páratlan oldalán).

Egyetlen zsidó család: Simon. Simon Lipótot 1944. nov. látták Balfon. Felesége meghalt. Deutsch Sándor a vője F. Rákoson volt, többször találkoztam vele Sopronban, legutoljára 1945. III. 14-én, cigarettát, élelmet adtam neki. Mondta, hogy Ausztriába viszik néhány nap múlva. Feleségét Bécsben látták utoljára. Simon Margit állítólag Szombathelyen van. György fiáról nem tudok semmit. Simon Ferenc az itteni mk. szerint novemberben éhségstrájkban meghalt. Ennyit sikerült róluk megtudnom. 1945. aug. Simon Margit állítólag él és írt.

73. 1944-ben tele van a falu menekültekkel, minden lakásban család van. Egy szobában 2 család, felverik az árakat. Brassói és erdélyi román, német, szász menekültek, kiket a VB hozott ide. Majd Erdélyből, Besztercéről, Kolozsvárról, Nagyváradról, Bácskából, Nyíregyházáról, Püspökladányból, B.pestről. Pécsről, Szekszádról.

130. után (Egyik legszegényesebb udvar képének páratlan oldalán). 1944. X. 15-től a község mint beszállásoló hatóság a iskolába felvidéki ruszinokat szállásolt be. [2\(27\)](#) A padokat a kistemplomba és a csendőrlaktanya pincéjébe hordták. Nyíregyházi telepített levették jöttek. Ezek után légvédelmi tüzérek. 1945 áprilisban helyrehozva az iskola.

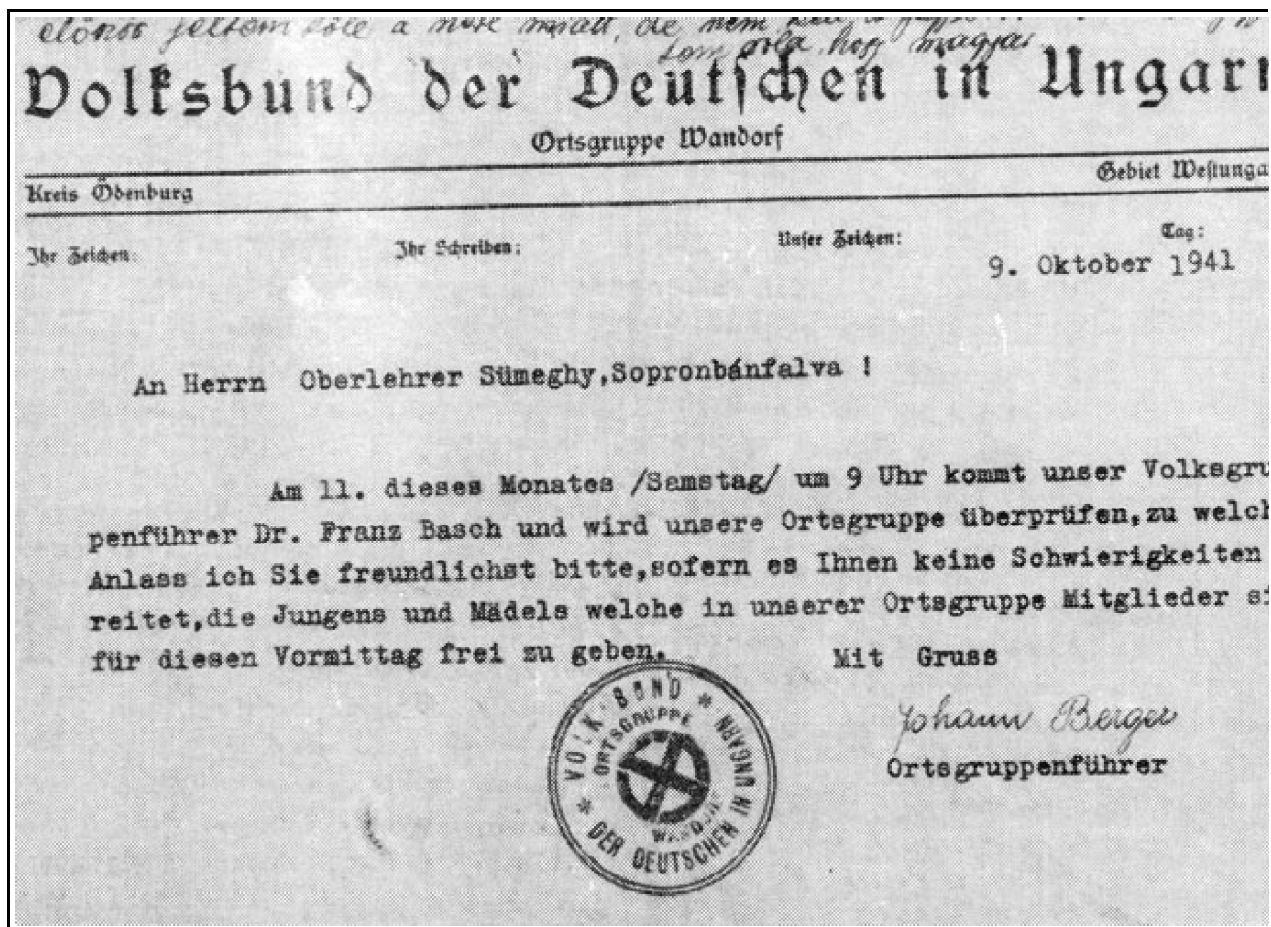
52. után (Mária-Magdolna temploma kép páratlan oldalán). Október 20-án a jegyző kijelölt 10 férfit – köztük engem is – Nemzetőrnek – és kénytelen voltunk menni. Bondár századosnál voltam. Horvát ig. és Greilinggerrel: Pedagógia tette tönkre a hadsereget. Nem vitatkozom vele. Nincs értelme. Száját befogni és velük ugrálni, mert internálnak, tudják németellenes magatartásomat.

22455. 1944-ben március végén bezárták az iskolát a légitámadások miatt, majd szept. 1-én megnyitották, de okt. végén ismét bezárták és katonai célokra foglalták le. Kárpátaljai (Bereg vm.) ruszinokat tettek be, annyi volt a tetű, hogy a falakon is mászkáltak. Majd a Nyíregyházi 22-es Leventeparancsnokság volt benne. Az állami iskolában is tetves ruszinok voltak, majd katonai raktár lett. Menekült tanítók: Dr. Csohányné és Szilágyiné beosztva. Tanítás nincs. Szerényi Mária menekült tanítónő. Baumgartner Lída szerzetes és Lőrinczné tanítónő. Német autójavító osztag van beszállásolva.

73. Nov. 1-én légitámadás Ágfalva ellen 20 halottal, a ruszinokat itt temették el, kosarakban hozták a széttépett hullákat. Sopronban a IX. hadtest [: IX. hadtest = kolozsvári hadtest :] területén elfogott 13 partizánt agyonlőtték, itt temették el közös sírban.

75. Ágfalván 1944. nov. 1-én délután 2 órakor egy angol kötelék Bécs irányából visszatérőben megpillantotta, hogy az állomáson 50–70 olajtank áll, – egy Németországba menekülteket szállító vonat – egy gép kivált a többi közül és az állomás környékére 7 bombát dobott – alig tévedett 30 m., sok házat megrongált, 20 halott, sok sebesült. Megnéztem másnap a helyet, borzalmas volt. Egy ház 7 lakójával teljesen eltűnt, ruhacafatok maradtak meg csak. A templom színes ablaka is teljesen tönkre ment. Zsidókat hoztak Ágfalvára.³⁽²⁸⁾ Tüdőbeteg magyar katonákat is. Zsidó több mint 300 halott.

22652. után (Mária-Magdolna templom kép páratlan oldalán). [: 1944. :] XII. 1-én NSDAP-szállásosnálók 1500 zsidót hoznak ide, helyet keresnek. Az iskolákban magyar katonaság van. Azért a kistemplomba akarták elhelyezni őket. Erőszakosan léptek fel. Voltam a Praelatus úrnál és Fertschak úrnál, hogy megakadályozzuk. Az iskola padjai és felszerelése van benne, mert az iskolát teljesen a katonaság foglalta le. A kolostor vendégszobáiba német tiszteteket szállásoltak el.

Ortsgruppenführer Johann Berger levele Sümeghy József tanítóhoz

94. [: 1944. :] XII. 2-án este fél 6 órakor több mint 1000 zsidót hoztak árokásásra. Az iskola előtt álltak meg. Mint a barmok, állva végezték el szükségleteiket. 24 óráig álltak a Fő téren, míg elhelyezték őket a pajtákba, pedig éjjel fagyott is. Élelmet persze nem kaptak. Vasárnap a férfi lakosságot rendelték ki őrizetükre, kik éjjel 3 óránként váltják egymást, nappal pedig a munkahelyen őrzik őket. Engem is kirendeltek, – nem mentem, ezért nagy összetűzésem volt.

227 Majd árokásásra rendelték ki, oda sem mentem. A nőket is kirendelték. Ez alatt az SS-tisztek vadászatot rendeztek és kocsiszámra lőtték a nyulat. Fogyasztják a jó bort.⁴⁽²⁹⁾ – Állítólag faluvezető: Major Lajos, helyettese: Halász Jenő. A nők vezetője és a zsidók és árokások konyhavezetője: Perge Mária jóhírű nő. – Vezetők hallgató és lapuló emberek, állandóan intenek és figyelmeztetnek, hogy fogjam be a számat, mert bajom lesz. Hiába mondom, hogy „merjünk magyarok” lenni! Az a baj, hogy kevés öntudatos, bátor, színt valló magyar van. Mindenki fél a németektől. Még a nyilasok is. Mindenki csodát vár. Pedig csodák nincsenek

76. Szálasi felhívása [: 1944. :] XII. 5-én. Dunántúlban van a reménye. Most is Sopron tartsa fel az ellenséget. Országgyűlés itt van.

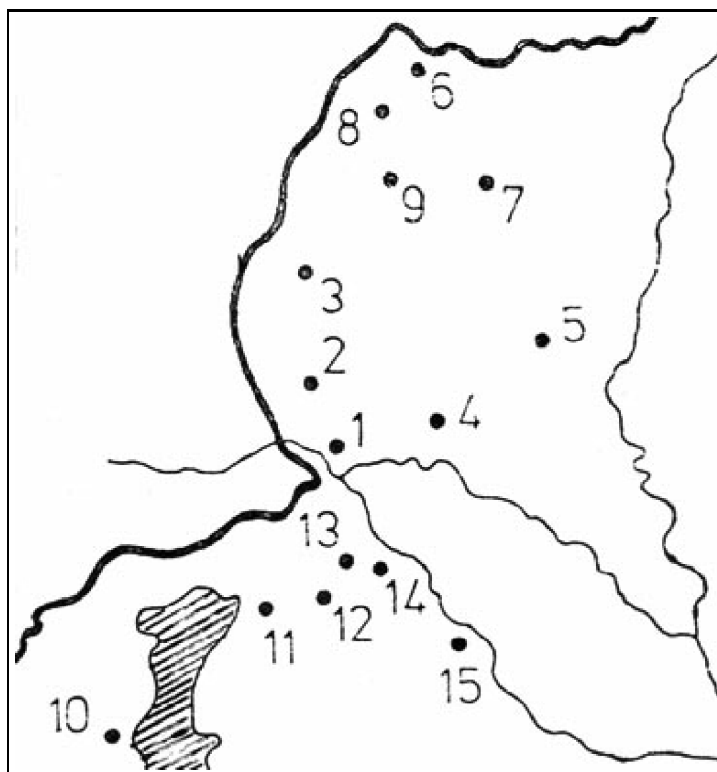
(Folytatjuk)

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

228 HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Mollay Károly: Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén (Soproni kiegészítések és jegyzetek Ember Győző könyvéhez)

**Mollay Károly: Magyarország nyugati külkereskedelme
a XVI. század közepén
(Soproni kiegészítések és jegyzetek Ember Győző könyvéhez)**

1. A harmincadhelyek: 1. Pozsony; 2. Stomfa; 3. Gajár; 4. Szempc; 5. Nagyszombat; 6. Szakolca; 7. Szenice; 8. Holics; 9. Sasvár; 10. Sopron; 11. Nezsider; 12. Zurány; 13. Járfalu; 14. Oroszvár; 15. Óvár

1. Az Akadémiai Kiadó 1988-ban jelentette meg Ember Győző fenti című könyvét (Budapest, 1988, 764 lap, 1 térképpel és 32 ábrával). A bevezetésben a szerző maga pontosítja a munka tárgyát: A

Habsburg-uralom alatt álló (királyi) Magyarország elvámolt külkereskedelmi áruforgalma a szűkebb értelemben vett nyugat felé 1542-ben. Ugyanis az 1542. évi 19 nyugati harmincadhivatalból (1. kép) 15-nek a harmincadnaplói maradtak fenn: Sopron 4 fiókhivatalának (Ruszt, Szentmárton, Fertőrákos, Fertőmeggyes)¹⁽³⁰⁾ a naplói hiányzanak, a soproni vámnapló e fiókok „által beszolgáltatott jövedelemnek csak az összegét tünteti fel, azt sem mondja meg róla, ²²⁹hogy mennyi származott a behozatalból és mennyi a kivitelből” (16). Sopron, amely az 1498. évi 34. tc. értelmében főharmincadhely volt, 1542-ben maga is fiókhelye Pozsonynak: itt bonyolódott le ugyanis a nyugatra irányuló külkereskedelem túlnyomó része.²⁽³¹⁾ Sopron e helyzetének megváltozása I. Ferdinánd új pénzügyi politikájával függött össze. A király a kincstár számára fokozatosan vissza akarta szerezni az elzálogosított harmincadjövedelmeket. A soproni harmincad, miként az egész pozsonyi főharmincadhely jövedelme is, II. Lajos özvegyének, Mária királynénak volt elzálogosítva, ezért Ferdinánd király 1531-ben és 1538-ban elrendelte, hogy a kiviteli vám fele a kincstáré legyen, másik fele, valamint a teljes behozatali vám megmaradt az özvegy királyné kezén. A királyi intézkedés végrehajtásának ellenőrzésére a Mária királynénak elzálogosított pozsonyi harmincadcsoporthoz királyi ellenőrt küldött, így pl. 1538 márciusában átmenetileg Hirsch Tamást, május 5-én pedig Posel (latinosan Pesselius) Pált. A Pozsonyban székelő királyi ellenőrnek a fiókhelyekre, így Sopronba is, egy-egy irnokot, tulajdonképpen harmincadost kellett küldenie, azonkívül az utak ellenőrzésére 5 lovast is kellett tartania. A fiókhelyeken, így tehát Sopronban is Mária királynőnek legalább egy-egy intézője, irnoka, valamint egy királyi ellenőr működött. Ezek mindegyike egy-egy harmincadnaplót vezetett: a pozsonyi királyi ellenőr a fiókhelyeken vezetett harmincadosi és ellenőri naplókat egybeszerkesztve letisztázta: ez maradt ránk.³⁽³²⁾ Ebben tehát a teljes behozatali vám és a kiviteli vám fele összege szerepel, amellyel a magyar kamarának kellett elszámolnia; a Sopronban, valamint fiókjában szedett kiviteli vám másik fele azonban – I. Ferdinánd utasítása szerint – a Bécsben székelő alsó-ausztriai kamarát illette.

Ember Győző szerint Posel Pál 1538-ban Sopronba Nesner Ferencet rendelte ellenőrül. Ezt soproni forrásokkal egyelőre nem tudjuk igazolni.⁴⁽³³⁾ Viszont Ember Győzőnél nem szerepel Bessrer (Pesser, Pessrer) királyi harmincados, aki 1536. aug. 28-án tett polgáresküt, lefizette a szokásos taksát (*bürgerrecht*), ezért mint minden polgár (*wie annder burger*), egy álló esztendeig adómentes és mentes a robot, a városfalakon, ill. a városkapuknál teljesítendő őrségállás alól (SoprOkl. II/2: 288). A polgárjog elnyerésének egyik feltétele a háztulajdon volt: Bessrer Márton egyszerre két szomszédos házat (Fő tér 3., 4. sz.) szerzett, ezeket – a falat áttörve (*zusammenbrechen*) – egyesítette, azaz semmibe véve a város szokásjogát, csak egyetlen ház után fizette az adót, a robotot, teljesítette az őrségállást – nyilván fizetett emberekkel – a városkapuknál, ill. a városfalakon. Az egyesztendő mentesség letelte után, már az 1537. ápr. 24-i városi közgyűlés felrótta ezt: 1543-ig évente megisméltődött ez a panasz, sőt az 1539. évi városi közgyűlés azt is követelte, hogy az egyik házat adja el. 1541-ben hozzáteszik, hogy háborús helyzetben két ház után kell fegyverfogható férfiakat kiállítania, *das er die manschafft auch erstatten solle* (II/2: 247, 255, 264, 277; Házi i.m. 864. sz.). Mindehhez járult még, hogy 1537-ben nyílt titok (*lauttmärig*) volt a városban: törvényellenesen dézsmabort vásárolt, Nagycenkről ugyancsak bort hozott Sopronba, hogy a város privilégiumának megsértésével a dézsmaborral együtt kiméresse (II/2: 248); 1541-ben szemére vetik, hogy külvárosi majorjai (*von 230Seinem mairhöfen*) után is kevés polgári terhet (*wenig burgerlicher purdt vnd mittleiden*) viselt büntetlenül hozott tűzifát az ún. tilalmas erdőből (*panhölltzer*), holott másokat ugyanezért megbüntettek (II/2: 277, 280). 1542-ben 10 forint adót vetnek ki rá (adójegyzék 32), még mindig a két Fő téri ház birtokában. Mindezekért *den Edlen herren Martin pesser burger vnr Königlicher Maiestüt etc. dreissiger Zu Odenburg* a városi joggal önkényesen szembehelyezkedő nemes és királyi tisztségviselő típusának (Gb. 148^r, 111^v, 123^v) tarthatjuk. Ilyen magatartás miatt a városi tanács általában

nemeseknek nem szívesen adott polgárjogot.⁵⁽³⁴⁾

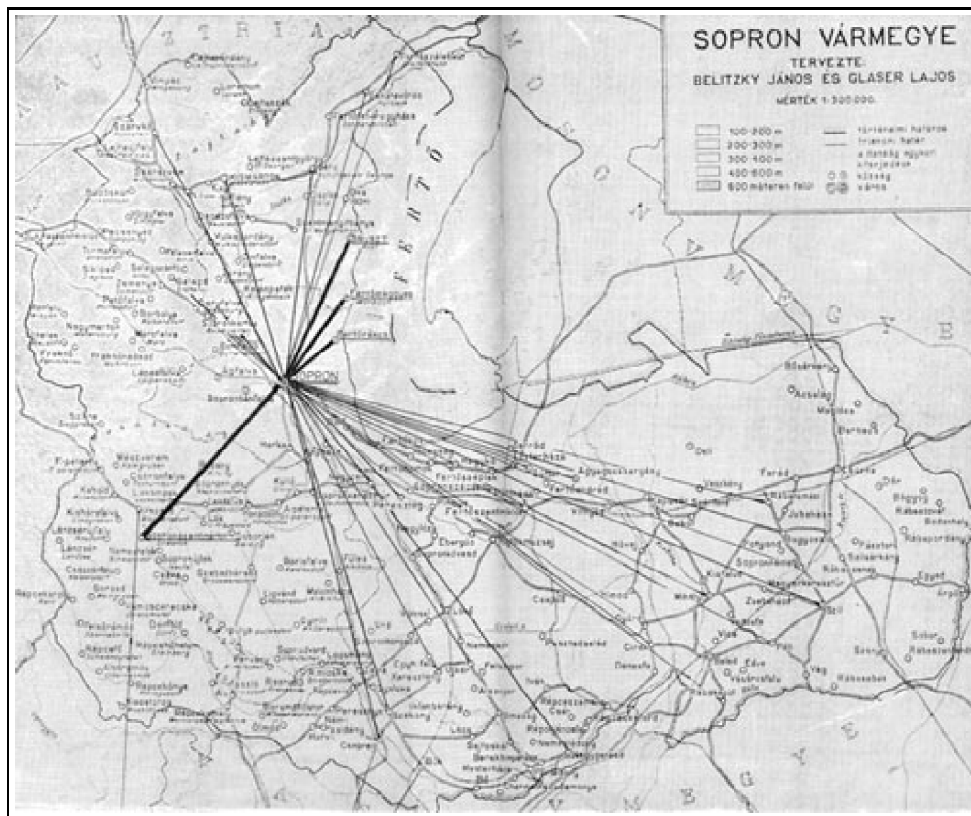
Nem szerepel a harmincadnaplóban, tehát Ember Gyözőnél sem Mária királyné intézője (*handler*) a soproni harmincadnál, az erdélyi Nagydemeterről (*Mettersdorf*, Besztercevidék) származó Raiger (Räger) Imre nemes, aki 1542. dec. 29-én szerzi meg a polgárjogot, tehát ebben az esztendőben mentes minden köztehertől (adójegyzék 32; Házi i.m. 8522. sz.). Ő veszi meg Fischer Péter bécsújhelyi polgártól a Kolostor utca 5. sz. ház másik felét (vö. még a 4. lapalji jegyzetet).⁶⁽³⁵⁾ Bővebbet 1542. febr. 13-án (!) kelt, *wie woll damals durch hertigkhait des fiebers ann leibs khrefften ettlicher massen geschwecht* készített végrendeletéből tudunk meg. Eszerint felesége, Anna a Nagylózson és Széplakon birtokos Viczay (*wytzey*) Miklós⁷⁽³⁶⁾ leánya volt, *die mir nichts Zu Haimbsteuer vnd heuratt guetter Zue gebracht, wie dann vnnsers Heurats Halben Zwischen vnser ga.r khain vermücht beschehen noch ainicher heuratt brieff betändigst noch auffgericht worden*. Ennek okát nem ismerjük. Apósa elzálogosította neki 6 lózi (*Zu losen*) és meg nem nevezett számú széplaki (*Zum Sephlakh*) jobbágyát (*holden*) telkestül: a lozsiakat 50 magyar számítási forintért (*In Munss*, forintját 10 dénársolidussal számítva), továbbá *vicai* (*Zu wytza*) malmát ugyanilyen 94 magyar számítási forintért és 70 magyar dénárért (erről a csornai premontrei konvent által kiállított két oklevél tanúskodik), ezeket fiának, Imrének hagyja; a széplakukat 71 magyar számítási forintért (erről apósának elismervénye, *pekhantnuss* tanúskodik), ezeket felesége öröklő. A felesége kapja a lózni majort (*Hoff zu Losen*) minden tartozékával, az ökrökkel, tehennel, borjakkal, aprójószággal, a lábón álló gabonával (*die Satenn*), a majorban található minden gabonával, valamint a kisebbik szőlővel. Viszont a fiúé lesz az említett Kolostor utca 5. sz. ház másik fele (*in der vleischackker gassenn Zu Odenburg Zwischen Cristoffen huml und weilennndt petern Riemer verlassner Wittiben vnd erbenn beder Heuser gelegen*), erre azonban még tartozik 100 magyar számítási forinttal. Ennek kifizetésére a harmincadhivatal ládájából (*auß der dreissigist truhen*) vegyék ki a szokásos fizetését (*mein ordinari besoldung*), azaz 55 magyar számítási forintnak megfelelő összeget, a ládafiából (*auß der lad*) pedig 20 magyar aranyforintot: ez összesen 81 magyar számítási forintot és 50 krajcárt tesz ki,⁸⁽³⁷⁾ a hiányzó összeget a borból vagy más javakból pótolják. A fiú még megkapja a nagyobbik lózi szőlőt.

Az ingóságokra vonatkozó rendelkezés bepillantást enged a harmincados házába is. A fiúé lesz: 12 ezüstkanál (fejük és nyelük részben aranyozva); 6 pár aranyozott ezüstcsat (*gesperr*), ez huszáros (*Hussarisch*), huszároltözékhez való, aranya és ezüstje nem csekély értékű; egészébeni ezüsből való huszártör (*Hussarischer tollich*) domborműves indadíszszel (*mit paumb gewächs erhebt*); hegyben végződő huszársisakon ²³¹(*auf ain hussarische peckhennhauben*) aranyozott, ezüst tolltok (*Talltock*),⁹⁽³⁸⁾ amelybe tollakat tűznek, meglehetősen súlyos; mangrofefából készült (*wurgst*), vörös selyemszállal és aranyszállal átszőtt öv, 8 kiemelkedő, aranyozott ezüsboglárral, domborműves hevederrel és fityegővel (*schwenckl*), ezen aranyozott ezüstitláncocska, a ládában (*lad*) mellette van egy kespár, pengéjük aranyozott ezüstrrel kiverve; arany pecsétgyűrű; aranygyűrű zafírral; ezüstérem (*pfening*), egyik oldalán feszület, a másikon Ádám és Éva látható; aranyozott ezüst emlékérem (*gedenckh pfening*), amelyet még a boldog emlékü Miksa császár (1493–1519) veretett; 14 fontdénár magyar pénz; 6 pár hármás pityke (*knöpfl*) egy subicán (*schupitz*), ezüsből, aranyozott. A felsorolt drágaságok (*khlainatter*) mind egy ládában vannak együtt. A fiú ezenkívül kap egy szablyát (*Säbl*), két, ezüstrrel kivert buzogányt (*kholben*), egyéb fegyvereket, továbbá a Sopronban levő bort; apja neki hagyja követeléseit és a nála levő zálogokat. Így harmincadnaplóban is szereplő Bors Benedek soproni kereskedő (Szt. György u. 1. sz.) 200 magyar számítási forinttal (forintját 10 dénársolidussal számítva) tartozik neki, továbbá elzálogosított nála egy ezüstserleget (*Hatt Inwendig am poden ainen vergulden Hirschen*), amely a benne levő cédula (*Zedl*) szerint 5 magyar forintért váltható ki. Laindel Bernát, az 1541. jan. 12–21-e között elhalt javadalmas káplán (Szt. György-kápolna Mindenszentek-oltára) 15 magyar számítási forintért és 85 magyar dénárért elzálogosított neki a patenával

együtt egy aranyozott ezüstkelyhet: ha az apa Sopronban halna meg, akkor a Szt. Mihály-plébániatemplomban temetkeznek, a kehely pedig minden megváltás (*ablösung*) nélkül a templomé legyen; ha pedig máshol halna meg, akkor a kehely csak 10 magyarszámítási forint ellenében legyen a templomé, a pénzt pedig a fiú kapja meg.¹⁰⁽³⁹⁾ Ebből az elzálogosításból az is következik, hogy Raiger (Räger) Imre már legalább 1540-ben Sopronban tartózkodott.

A feleség és a fiú egyenlő arányban öröklő *das traid schwärs vnd rings* 'a nehéz gabonát és a könnyűt', amin nyilván búzát, ill. rozst, árpát, zabot kell érteni, továbbá a lisztet, meg lovát felszereléssel együtt, de mindebből kell kifizetniük az esetleg felmerülő adósságokat. Az ingóságokból még közösek az ónedények és az ágynemű, de csak a feleségé lesznek saját ruhái, 4 pár domborműves, aranyozott ezüstcsat, a nála levő fekete öv az aranyozott ezüstkapsokkal, a 10 forintot érő, háromköves aranygyűrű, három, belül aranyozott ezüstpohár, 1 ezüstkánál, 14 rőf zöld damaszt, 1 ezüst pálca (*Zain*), mintegy fél márka súlyú, továbbá az az összeg, amellyel a sógor, Hurnick Lőrinc, Léka várának tisztartója tartozik neki, valamint az is, amely az almáriumban (*armar*) levő kimutatás (*Register*) alapján *des Herren Bernhart Beham* részéről még várható.

Selmecebányán (*auf der Schemnitz*) lakó testvérének, Raiger Simonnak elengedi 100 magyar aranyforint és 160 számítási forint adósságát, s neki hagyja azt az 50 magyar számítási forintnyi követelését, amellyel Mur Kristóf soproni polgár (1542. évi adójegyzék 30)¹¹⁽⁴⁰⁾ tartozik neki.

[232–2335](#). A soproni harmincadhely körzete (Belitzky János: Sopron vármegye története körzete (Bp., 1938 [térképének felhasználásával](#))

Magyar nevű szolgájának, Zakan¹²⁽⁴¹⁾ Istvánnak pej lovát hagyja nyergestül és zablástul, továbbá egy csúcsos sisakot (*peckhenn hauben*) ezüst tolltokkal, egy páncélinget ²³⁴(*panntzer pfaidtn*), hozzá még 10 magyar számítási forintot és 8 lózsai akó bort: *DarZue int meines erachtens seiner diennst mit diesem legat woll beueegt.*

Hivataláról (*ambt*) is intézkedik. Halála esetén még kiskorú fiának gyámjai (*gerhabenn*) irnokától vegyék át a harmincadot, a harmincadláda kulcsait, ellenőrizték, mi van a ládában, milyen hátralékok (*Restanntzn*) szerepelnek a harmincadnaplóban (*Register*): ezeket az irnok az ellenőr (*gegenschreiber*) segítségével hajtsa be, a gyámok pedig gondoskodjanak a fiú esetleges járandóságának átvételéről.

A pontos hivatalnok mutatkozik meg a további intézkedésekből is. Ha fia nagykorúságának elérése előtt halna meg, akkor a feleségé legyen a lózsai nagyobbik szülő is, a fiú örökségének többi része fele-fele arányban Raiger Simoné és gyermekeié legyen. A gyermekek részét az említett gyámok azonban a gyermekek nagykorúságáig őrizték meg: ha ennek elérése előtt elhalnának, apjuk csak akkor kaphassa meg az ő részüket. Ha pedig Raiger Simon és gyermekei az öröklés előtt elhalnának, Anna asszony kapjon további 50 magyar számítási forintot, ugyanannyit kapjanak együtt Steiner Lipót és Mur János belső tanácsosok.¹³⁽⁴²⁾ Ők ellenben – Raiger költségén – valakit iratokkal ellátva küldjenek Raiger Imre szülőfalujába, az említett Nagydemeterre, „amely egy mérföldnyire fekszik Naszódtól” (*Nessen*), tudakolják meg, él-e még valaki a rokonságból (*frantschafft*), aki örökölhetne.

A végrendeletben foglalt rendelkezések végrehajtására felkérte az említett két belső tanácsost, továbbá a Lózsán is birtokos Kisfaludy Pál nemest,¹⁴⁽⁴³⁾ meghagyva nekik, hogy a ládájában őrzött oklevelek alapján kivédhetik (*gegenwer*) hivatali működése vagy más ügyekben halála után esetleg felmerülő követeléseket, *wie gwendlich beschiecht*; a vagyonnal kapcsolatban különösen apósára hívja fel a figyelmet. Kisfaludy Pál a fiúnak nem soproni örökségét tegye pénzzé, ezt adja át a két soproni belső tanácsosnak, akik a fiú eltartásáról gondoskodnak. Ha Anna asszony újból férjhez menne vagy a fiút nem látná el jól, a két belső tanácsos 100 forintot adjon ki 8%-os kamatra,¹⁵⁽⁴⁴⁾ ezt pedig fordítsák a fiú neveltetésére.

Végrendeleti tanúkul Siebenbürger Ferenc pátriciust, a harmincadnaplóban is szereplő Pullendorfer Mihályt,¹⁶⁽⁴⁵⁾ az ugyancsak a harmincadnaplóban szereplő Hummel Kristótot és említett sógorát, Hurnick Lőrincet kérte fel. Raiger Imre 1543-ban hunyt el: Rosenkranz Farkas városi nótárius 1543. jún. 22-én latin nyelvű záradékkal hitelesítette a német nyelvű végrendelet másolatát, amely a soproni városi levéltárban fennmaradt (Lad. R fasc. 1 nr. 5). Az eredetét az örökösök kapták meg.

2. A harmincadot az ún. hadmincadudvarban (*dreissighof*) szedték. Ez 1536-ban és nyilván 1542-ben is, a mai Várkerületnek az Ikvahíd (Ispotályhíd) és az Ötvös utca (helyesen: Ezüst utca, *Silbergasse*) közötti részén, a harmincadnaplóban is szereplő Kocsi Imre háza mellett volt (Gb. 99.,^v 100.,^r 1542. évi adójegyzék 19).

„A harmincad... az Árpádok idejében még nem külkereskedelmi vám volt, mint ebben az időben a nyolcvanad, hanem a királyi vagy királynéi városok eladományozott vásárjövödelméből a királynak vagy a királynénak fenntartott hányad. Vásárpénzből, azaz belkereskedelmi illetékből a XIV. században fokozatos fejlődés folyamán alakult át külkereskedelmi, azaz behozatali és kiviteli vámmá (i.m. 16). „1542-ben lényegében értékvám volt, a behozott és a kivitt áruk értéke alapján fizették. Még pedig az áruk értékének Magyarországon sem a harmincad, hanem, miként Erdélyben, a huszadrészét szedték mint külkereskedelmi vámot” (i.m. 59). Az áruk vámértéke nem feltétlenül ²³⁵volt azonos forgalmi vagy piaci értékükkel. A mindenkori vámértéket az alsó-ausztriai, illetőleg a magyar kamara állapította meg, ennek alapján az

5%-os vámtarifát. 1542-ben az 1539. jún. 11-én kiadott vámtarifa volt érvényben, amely 148 tétel vámösszegét tartalmazta. Ember Győző az említett 1541., 1544. és 1545. évi harmincadnaplókat összehasonlította az 1542. évvel annak megállapítására, hogy egy esztendővel Buda eleste után kivételes volt-e a külkereskedelem Magyarországon. Sopron szempontjából csak az 1544. és az 1545. évi harmincadnaplók jönnek számításba. ²³⁶Az összehasonlítás évnegyedek szerinti összegzése helytörténetírásunk számára is tanulságos, ezért mellékelten közöljük Ember Győző soproni táblázatát (2. kép) és összehasonlításként pozsonyi táblázatát (2. kép), megjegyezve, hogy a kiviteli vámnak csak a félösszege szerepel, minden összeg pedig 100 dénáros magyar forintban értendő. Ember Győző további táblázataiból az is kitűnik, hogy az összes nyugati harmincadhely közül Sopron a teljes forgalom és a behozatal szempontjából 1542-ben a 3., 1544-ben a 2., 1545-ben a 4. helyen (Pozsony végig az 1. helyen!) állt; a kivitel szempontjából pedig 1542-ben a 2. (Pozsony az 1.), 1544-ben és 1545-ben pedig az 1. helyen állt (Pozsony a 2. helyen!).

Harmincadhely	Évnegyed	A forgalom neve	1542 Ft	1544 Ft	Az 1542. évi forgalom %-a	1545 Ft	Az 1542. évi forgalom %-a
Pozsony	I.	Behozatai	671,54	506,12	75,37	663,68	98,83
		Kivitel	94,57	86,48	91,45	22,98	24,30
		Teljes forgalom	766,11	592,60	77,35	686,66	89,60
	II.	Behozatal	768,19	1706,30	222,12	537,24	69,94
		Kivitel	92,58	43,95	47,47	38,76	41,87
		Teljes forgalom	860,77	1750,25	203,34	576,00	66,92
	III.	Behozatal	1857,84	1570,06	84,51	570,81	30,72
		Kivitel	39,25	26,75	68,15	17,72	45,15
		Teljes forgalom	1897,09	1596,81	84,17	588,53	31,02
	IV.	Behozatal	1381,58	778,89	56,38	812,72	58,83
		Kivitel	53,07	25,36	47,79	34,52	65,05
		Teljes forgalom	1434,65	804,25	56,06	847,24	59,06
	Összesen	Behozatal	4679,15	4561,37	97,48	2584,45	55,23
		Kivitel	279,47	182,54	65,32	113,98	40,78
		Teljes forgalom	4958,62	4743,91	95,67	2698,43	54,42
Harmincadhely	Évnegyed	A forgalom neve	1542 Ft	1544 Ft	Az 1542. évi forgalom %-a	1545 Ft	Az 1542. évi forgalom %-a
Sopron	I.	Behozatal	94,08	75,31	80,05	102,10	108,52
		Kivitel	64,34	40,17	62,43	97,69	151,83
		Teljes forgalom	158,42	115,48	72,89	199,79	126,11
	II.	Behozatal	105,15	182,51	173,57	178,11	169,38
		Kivitel	40,29	104,95	260,48	87,57	217,34
		Teljes forgalom	145,44	287,46	197,65	265,68	182,67
	III.	Behozatal	67,25	182,01	270,65	91,69	136,34
		Kivitel	82,71	110,38	133,45	13,00	15,72
		Teljes forgalom	149,96	292,39	194,98	104,69	69,81
	IV.	Behozatal	58,76	102,44	174,34	70,69	120,30
		Kivitel	60,00	90,30	150,50	54,36	90,60
		Teljes forgalom	118,76	192,74	162,29	125,05	105,23
	Összesen	Behozatal	325,24	542,27	166,73	442,59	136,08
		Kivitel	247,34	345,80	139,81	252,62	102,11
		Teljes forgalom	572,58	888,07	155,10	695,21	121,42

2. Pozsony és Sopron áruforgalma

3. Ember Győző a legrészletesebben természetesen az 1542. évi harmincadnaplót dolgozza fel, helytörténetírásunknak azonban majd érdemes lesz az 1544. és az 1545. évek soproni adatainak feldolgozása is. A könyv lakóhellyel is közli az 1542. évi harmincadnaplóban szereplőket (501–530. lap). Ezeket mind kereskedőknek veszi, még pedig szerinte nagykereskedő az 1000 forintnál nagyobb vámértékű

forgalommal, középkereskedő (100–1000 forintig), és kiskereskedő (100 forintnyi vámérték alatt), megjelölve, hogy csak behozattalal (*B*), csak kivitellel (*K*) vagy mindkettővel (*B/K*) szerepelnek-e. A soproniak adatait családnévükkel és Házi Jenő idézett családtörténeti munkájának megfelelő irányítószámaival kiegészítve közöljük:

Bors (*Pirss*) Benedek (1447. sz.) középkereskedő B/K

Bors (*Pirss*) János (1448. sz.) középkereskedő B/K

Brunner (*Prunner*) Jeromos szabó (1779. sz.) kiskereskedő B¹⁷⁽⁴⁶⁾

Diák Gáspár (–) kiskereskedő B/K¹⁸⁽⁴⁷⁾

Fischer Simon mészáros (4772. sz.) kiskereskedő K

Frank Rupert (nem Róbert) mészáros (5010., 4851. vagy 4852. sz.) középkereskedő K

Frisch Péter borbély (5149. sz.) kiskereskedő B

Gartner Máté (Mátyás) mészáros (5349. sz.) kiskereskedő B/K¹⁹⁽⁴⁸⁾

Gering (*Jaring*) Elek mészáros (5435. sz.) középkereskedő B/K²⁰⁽⁴⁹⁾ Grumpler Farkas (?) kiskereskedő B²¹⁽⁵⁰⁾

Hummel Kristóf (6765. sz.) kiskereskedő B

János varga kiskereskedő B²²⁽⁵¹⁾

Kaufmann Lipót (2213. sz.) középkereskedő K

Kocsi Imre (2613. sz.) középkereskedő K

Kövér Gergely (2817. sz.) középkereskedő B/K

Miklós kalapos (12.106. sz.) kiskereskedő B

Miklós varga kiskereskedő B²³⁽⁵²⁾

Oexl Tamás (8452. sz.) kiskereskedő B/K

Paur Mihály (451., 452., 453. sz.) kiskereskedő K

Polán Gergely (1377. sz.) kiskereskedő K

Polán György (–) kiskereskedő K²¹⁽⁵³⁾

Pullendorfer Mihály (1862. sz.) kiskereskedő B²⁴⁽⁵⁴⁾

Rott Gál varga (8563. sz.) kiskereskedő B

Soós Ferenc (10. 313. sz.) kiskereskedő K

Steiner Lipót (10. 440. sz.) kiskereskedő B

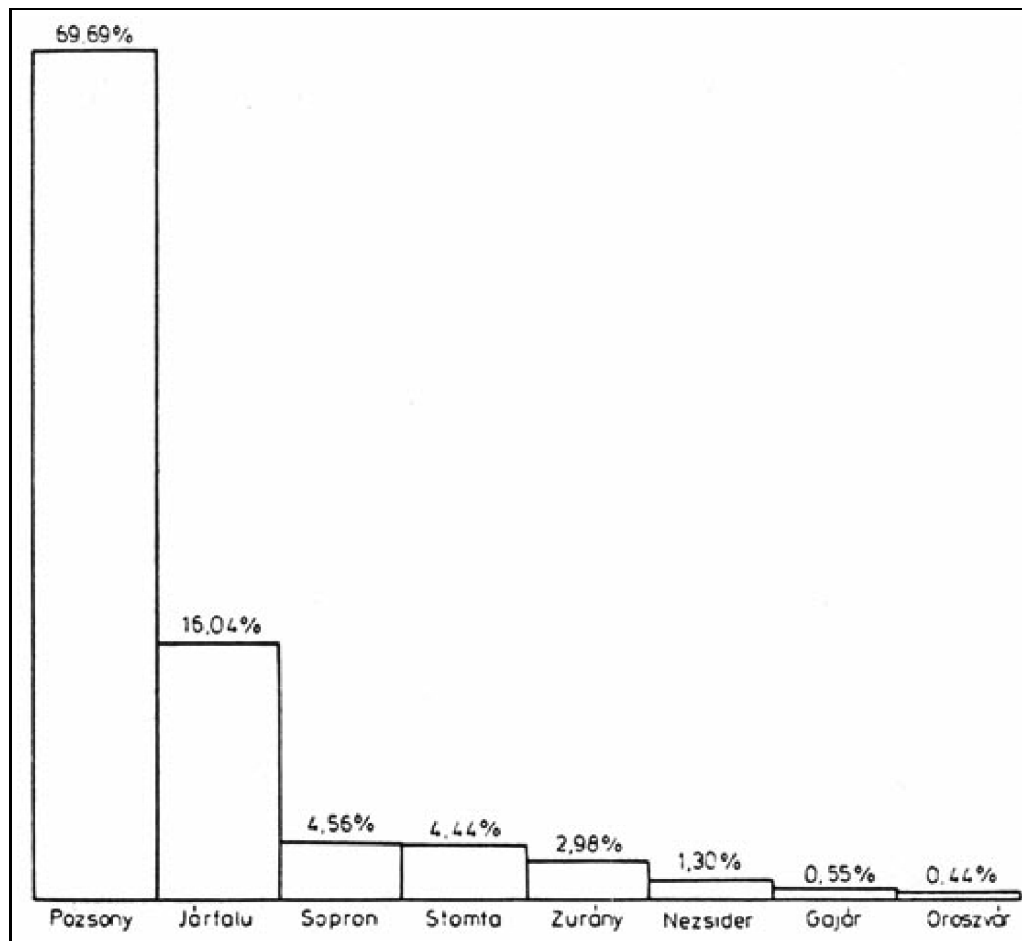
SzilvÁgyi Máté (–) kiskereskedő B²¹⁽⁵⁵⁾

237 Werfenring Balázs mészáros (4849., 11.471. sz. sz.) középkereskedő K

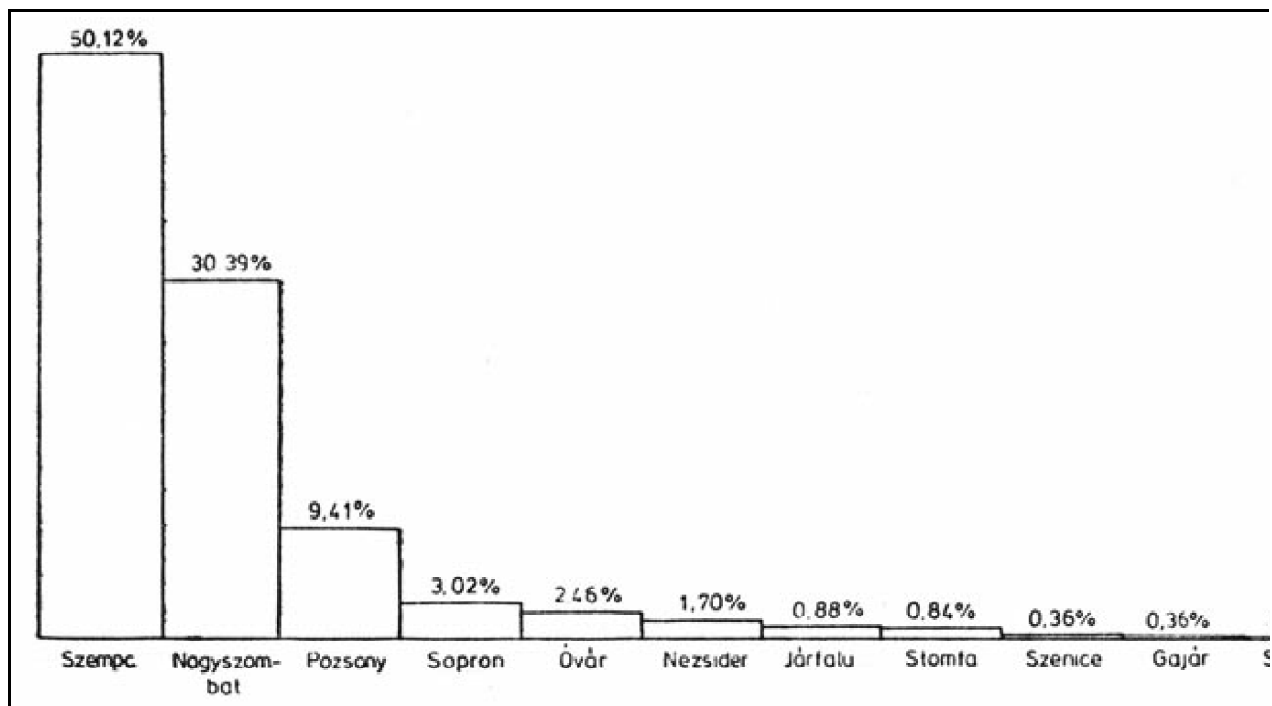
Winkler Mihály varga (11.599) középkereskedő B/K²⁵⁽⁵⁶⁾

Wolf Pál mészáros (11.692. sz.) középkereskedő K

Zeiner Kristóf (11.900. sz.) kiskereskedő B/K

3. A behozatal megoszlása a harmincadhelyek között

2384. A kivitel megoszlása a harmincadhelyek között

Ezekhez járul még a soproni vásárosok csoportja, amely behozatali forgalma alapján közepkereskedőnek számít Ember Győző kategorizálása szerint. Ez a kategorizálás a harmincadnapló statisztikai feldolgozásához szükséges ugyan, helytörténeti szempontból azonban ellenőrizendő. Pl. Pullendorfer Mihály 1542. évi behozatala alapján kiskereskedőnek vehető ugyan, Szt. György utca 3. sz. alatti üzletházának egész tevékenysége alapján egyértelműen nagykereskedőnek minősül. A harmincadnaplóban szereplő soproniak nem minősíthetők mindnyájan kereskedőknek: a vargák például, az egyetlen Winkler Mihály kivételével, csak behozatallal szerepeltek. 1532. dec. 2-i beadványukból tudjuk, hogy iparuk üzéséhez szükséges nyersanyagokat az alsó-ausztriai Kirchsclagból szerezték be, amit még fuvarkötség, vám és harmincad terhelt (SSz. 1988, 320–321), holott az 1523. ápr. 24-i közgyűlés szerint nem tartoztak harmincadot fizetni (II/2: 192). Nyilván nem minősíthetők kiskereskedőknek. 239Az eredeti harmincadnapló alapján meg lehet állapítani, ki mikor, milyen árut hozott be vagy vitt ki. Ugyanez áll a harmincadnaplóban szereplő 35 Sopron vármegyei helysége nézve is, amelyet a mellékelt térképen tüntettünk fel (4. kép).26(57) A térképből is kitűnik, hogy a Soprontól nyugatra és délre fekvő helységek nem szerepelnek a soproni harmincadnaplóban: ezeknek a lakói (kereskedői) nyilván az alsó-ausztriai és a stájerországi kereskedelemben vettek részt és más harmincadhelyeken rótták le a külkereskedelmi vámot. Bizonyítják ezt pl. a Vas vármegyei Radafalva (Rudersdorf) 1538–1555. évi harmincadnaplói, amelyekben a korabeli Sopron vármegyei községek közül Veperd (Weppersdorf), valamint a soproni harmincadnaplóban is szereplő Csepreg és Bük szerepel.27(58)

Az itt említett problémákat csak a helytörténeti kutatás tisztázhatja, amint erre Ember Győző is utal: „A naplók alapján ez a kérdés nem tisztázható, más forrásokat is segítségül kellene hívni ahhoz, hogy ne csupán felvessük, hanem meg is válaszoljuk. Erre azonban nem vállalkozunk, mert a korabeli külkereskedelem minden kérdésével való foglalkozást nem tartjuk feladatunknak” (61).

4. A könyv legtöbbet természetesen az árucikkekkkel foglalkozik. Az összesen 349 árucikk 78,51%-a volt behozatali, 18,91%-a kiviteli és 2,58%-a behozatali is, kiviteli is. Utóbbiak voltak: sajt, vaj, búza, liszt, gesztenye, bor, kidolgozott juhbőr, kender és pokróc. Sopron esetében ezek közül több minősül csak kivitelnek: pl. Sopronban csak a város határában termelt szőlőből készített bort lehetett tartani, kimérni; a soproni szolidgesztenyések olyan bőven ellátták a soproniakat, hogy már 1487-ben kivitelre is jutott.²⁸⁽⁵⁹⁾ Különben is Sopron – Pozsonnyal szemben – elsősorban kiviteli hely volt, amint ez Ember Győző különböző táblázataiból is kitűnik (147–230).

Ember Győző az árucikkeket 7 főcsoportba osztotta (a nyolcadikba sorolta az ún. vegyes árukat), adataikat különböző szempontok szerint készített táblázatokban foglalta össze. Pl. a 15. táblázat szerint élelmiszerek behozatala és kivitele szempontjából Sopron a 2. helyen állt (Pozsony 1.), az állatok kivitelében az 5. (Szempe 1.), a bőr- és prémáruknál 5. (Pozsony 1.), a textiláruknál 4. (Pozsony 1.), az ásványi, fém-, üveg-, agyáruknál a 8. (Pozsony 1.), a faárúk behozatalában 3. (Pozsony 1.), a nórimbergi és szatócsáruknál a 4. (Pozsony 1.), a vegyes áruk (kötött-szövött holmi, ruhanemű, vasholmi) behozatalában a 2. (Pozsony 1.). A 19. táblázatból megtudjuk, hogy posztót a soproni harmincadnál – a soproniakon kívül – hová való kereskedők hoztak be, még pedig az áru értékének sorrendjében: Pozsony, Bécsújhely (ketten), Olmütz, Pápa (ketten), Magyaróvár, Szil, Paty, Devceser (ketten). Az állatkivitelben – amint említettük – Sopron ugyan az 5. helyen állt, de ezen belül a juh, disznó és a vad kivitelében a 2. helyen. Mindezek az adatok helytörténeti szempontból tovább értékesíthetők.

5. Helytörténeti szempontból még tanulságos, amit Ember Győző az összes harmincadnapló alapján az alkalmazott mértékekről mond (89–93). Ún. darabmértékek voltak: darab, pár, köteg (latinul *ligatura*, 30 darab), Sopronban 1394: „von eim *püsem* gesnitens gwant” (II/1: 9), 1496: „vmb II puschen rayff” (II/6: 442); 1538: „*Ipuschen* vnd 6 stanngen eisen” (II/2: 122); továbbá a tucat (németül *tucz*), a német *schock* (60 darab), láda (*cista*, 350 darab), hordó (*vasculum*, 1000 darab). Bonyolultabb az úrmértékek rendszere. A legnagyobb volt a *szekér* (latinul *carratum*, *currus*, magyarul ²⁴⁰fuador²⁹⁽⁶⁰⁾). Németül Sopronban is *fueder* ('Fuder; szekérrakomány'), amellyel – Ember Győzővel ellentétben – nemcsak bort, hanem mustot, szénát, fát, szalmát is mértek. Ennél kisebb volt a latinul *ternarius*-nak, németül Sopronban is *dreiling*-nek nevezett bormérték:³⁰⁽⁶¹⁾ 1 1/2 dreiling = 1 fueder. Ezt soproni adatokkal nem igazolhatjuk; vö. 1452: „I fweder vmb XX 1b...., I dreiling vmb XV 1b ... I halbs fweder vmb X 1b. (II/3: 386).³¹⁽⁶²⁾ Ezek szerint 1 1/3 dreiling = 1 fueder, ill. 1 dreiling = 3/4 fueder. Mivel a fueder Ember Győző szerint is 30 akó, Sopronban 1 dreiling = 22 1/2 akó (Ember Győzőnél 20 akó).³²⁽⁶³⁾ Sopronban nem használatos az Ember Győző által említett 2 akós fertály (latinul *quartale*, németül *viertel*): ezt a szót Sopronban bormértékként 1,4 soproni akóra használják, amely 10 pintből áll.³³⁽⁶⁴⁾ Ugyanakkor Sopronban is használják a nagy- és a kiskúfot. Az 1403–1439 között keletkezett Budai Jogkönyv, amely a szabad királyi városokban, így Sopronban is érvényes volt, a Budától északra fekvő Felhévíz Szentháromság-temploma keresztesének többek között elrendelte: „Darumb schol er keyn *kuffen groß* nach *klain* nit nyder legin an des stadt mannes ... mit wissen”.³⁴⁽⁶⁵⁾ Sopronban már 1404-ben, a második legrégebb fennmaradt városi számadásban szerepel a *cuf*, *chuf* (a függő esetekben és többes számban *cuffen*, *chuffen* II/2: 297),³⁵⁽⁶⁶⁾ mértékét az 1453–1454-ben a III. Frigyes német-római császár, a nyugat-magyarországi husziták és a Kanizsaiak közti háborúság³⁶⁽⁶⁷⁾ miatt a III. Frigyesnek ²⁴¹elzalogosított Sopronba a környékről menekített borokról készült számadásból ismerhetjük meg. A számadásban (II/3: 407–415) a kiskúf 31-szer szerepel: 15 esetben egyértelműen 15 akós,³⁷⁽⁶⁸⁾ 8 esetben 15 akós ugyan, de tévedésből (?) 3–10 dénárral többet számítottak, 4 esetben 15 akós ugyan, de tévedésből (?) 1–7 dénárral kevesebbet számítottak; két esetben egyértelműen 16 akós,³⁸⁽⁶⁹⁾ két másik esetben pedig részben 15, részben 16 akós.³⁹⁽⁷⁰⁾ A soproni nagykúf tehát annyi, mint az Ember Győző által is említett szekér (fueder), azaz 30 akó, a kiskúf 15 akó (ritkán 16).⁴⁰⁽⁷¹⁾ Akóból a

középkori Nyugat-Magyarországon hatféle volt használatban: a fraknói (Forchtenstein), a soproni, a pozsonyi, a bécsi, a kismartoni (Eisenstadt) és a kőszegi. Ezekhez a soproni akó így viszonyult: 1 soproni akó = 5/6 fraknói, 4/3 pozsonyi, 5/4 bécsi, 15/16 kismartoni, 20/3 kőszegi akó. A soproni akót először a vasvári káptalan 1316. évi oklevele említi: „septem *tin*as vini sive *chibriones* cum *tina* *Supruniensi*”.⁴¹⁽⁷²⁾ Már említettük, hogy négy, 10–10 pintes fertályból állt. Ez a 40 pintes soproni akó azonban csak a már kiforrott, fejtett borra vonatkozott. A fejtetlen bor akója 42 pintes volt.⁴²⁽⁷³⁾ Mai mértékre átszámítva: a fejtett bor akója 72,5 litert, a fejtetlen bor akója 76,12 litert tartalmazott (Prickler i.h.). A fejtett bor pintje tehát 1,81 liter volt. Borméréskor még használatos volt ennek a fele, az icce (*halb*, 0,90 liter) és a negyede, a messzely (*seitel*, 0,45 liter).⁴³⁽⁷⁴⁾

Ember Győző szerint: „A behozott sör mértékegysége a *hordón* (vasa és vasculum) kívül a *kauf* (Kauff) és a *tonna* (tuna). Mind a négy azonos űrtartalmú”. A *kauf* szó tulajdonképpen a *kuefe* 'kuf' szó változata. A többire vö. Sopronból 1498: „II vas pier” (II/5: 91); 1504: „gewynn von zwayn *vessel* pier II fl.” (i.h. 155); 1495: III *tundeln* pier” (i.h. 47); 1503: „vmb ain *tunnel* pier III gulden” (II/1: 283); 1518: „III *pindt* 242pyer, facit XL den.” (II/5: 253).⁴⁴⁽⁷⁵⁾ A latin eredetű *tunna* – Ember Győző szerint is –, „egyéb előfordulásaiban inkább súly, – mint űrmérték”. Sopronban 1483–1490: „Vonn ainer *tunnan* haniffol” (II 6: 260); 1503: „vmb II *tunnen* visch VII fl. vngrisch (II/283); vö. még 1484: „ceragium *tunnas* III” (II/4: 319). A német változat egyes száma 1394: „von ayner *tunn* häring” (II/1: 8). Ebből lett a magyarban a *tong*, a latin eredetű *tonna* szinonimája (vö. Mollay Német–magyar nyelvi érintkezések). A német *tunnel/tundel* a német *tunn* kicsinyítője, űrtartalma azonos lehetett a *kuef* 'kuf' *küeffel* kicsinyítője űrtartalmával.

„Ha nem is kizárólag, de elsősorban mégis gabona mérésére mértékek közül legnagyobb űrtartalmú a *mut* (mutum, Muth) volt... A búza esetében 10 köből vagy 10 mérő volt a mutban. A zab esetében 40 mérőt tartalmazott egy mut” (Ember i.h.). A soproni adatok nem ezt igazolják. Igaz, különbség volt a búza- és a zabmérték között. 1453. márc. 21-én a polgármester Mihály kádármesternek (Gabonatér) 21 dénárt fizet ki, „das er dreÿ alt *habermeczen* gemacht hat zu *waiczmeczen*” (II/3: 395). A városi számadáskönyvekből igazolható, hogy zab esetében a mut 30 mérőt (németül *metz*, latinul *metreta*) tartalmazott;⁴⁵⁽⁷⁶⁾ búza esetében pedig 1 mut (latinul *modius*) = 28 köből (latinul *cubulus*);⁴⁶⁽⁷⁷⁾ oltott mész esetében egyértelműen 30 mérő (II/5: 53 stb.). A bormértékekhez hasonlóan a gabona idejéhez képest kétféle gabonamérték volt: közvetlenül a cséplés után, még a szérűn mért *tenn mazz*, ill. az ennek megfelelő *tenn meczen*: ezt előlegként (*vorlon*) kapták a tizenketted részért cséplő munkások; és az eladásra már kiszikkadt és megtisztított („waÿcz zu läwtteren” II/3: 111) búza ún. kereskedelmi mértéke, a *gibmazz*: eszerint fizetik az aratókat, a cséplőket és az ispotály majoros gazdáját.⁴⁷⁽⁷⁸⁾ A mérő (*metz*) a soproni forrásokban 1404-től kezdve Mutatható ki: zabot, búzát, muhart, kölest, árpát, meszet, borsót, lencsét, lisztet, csicseriborsót (*ziser*), tönkölyt (*tynkell*) mérnek vele.⁴⁸⁽⁷⁹⁾ A soproni mérő kereskedelmi mértékét mai mértékrendszerünk szerint egyelőre nem tudjuk kifejezni. A soproni mérő bizonyára a pozsonyi mérő (62, 4984 liter) vagy a bécsi mérő (61,5 liter) után igazodott. Mindkettő 2 vékából (*scheffel*) állt. Sopronban a *scheffel* (ebből a magyar *séfely*) egyelőre csak mint edénynév ismert (1440: „...dem pinter fur III *scheffel* LXXXIII den.” II/3: 172).

²⁴³A harmincadnaplóknak nem szerepel, de a gabonadézmajegyzékek értelmezéséhez ismerni kell a magyar nyelvterület nyugati részén *kepe*,⁴⁹⁽⁸⁰⁾ máshol *kalangya* és *kereszt* néven ismert mértéket: „10–20, fejükkal egymás felé fordított s így egymásra rakott kévéből álló, aratástól hordásig a tarlón hagyott rakás gabona” (Értelmező Szótár). Latinul *capecia* (1424: „VIII *capecias*” II/2: 314); németül Sopronban *schober*, vö. 1429: „Summa facit in toto III^C vnd III *schober*” (a gabonadézmajegyzék összegzése i.h.

401). 15, esetenként 16 kévéből állt. Vö. még 1501: „LXVIII *schöberel* schwärß trayd auff dem veld (II/1: 272). Szénamérték volt 1442: „vmb *hew ein dristen X tal. den.*” (II/3: 337), azaz großer pyramidenförmiger Heuschober, der durch eine Stange festgehalten wird (Unger-Khull i.m. *Heustriste* címszó).

6. Hamis súlyok használata miatt (*von wegen valischen gebicht*) 1492-ben 32 dénárfontra büntetik Leroch János sópiaci (ma: Orsolya tér) mészáros (a 14 sópiaci hússzék évi bére 35 dénárfont II/5: 19,20): nyilván a mértékek szóba kerültek a városi közgyűléseken is. Ezt igazolja az 1507-ből fennmaradt közgyűlési jegyzőkönyv is, amely a mérlegek és a mértékek változatlan használatára (*wie von allter herkhomen ist*) hívja fel a figyelmet: aki hamis mérleget vagy mértéket használ, azt büntessék meg, *nemlich bey den briesteren soll man aufsehenn auff die weinmass* (II/2: 186).⁵⁰⁽⁸¹⁾ Az 1523. ápr. 24-i városi közgyűlés követelése: a hús- és a bormértékeket (*fleischgewicht vnd weinmaß*) haladéktalanul hitelesítsék (*verzimenten*), a városi tanács állítson be mérlegmestereket (*wagmaister*), akik havonta ellenőrzik a zsemlyék súlyát, de az idegen kereskedők és kalmárok súlyait is (II/2: 192). Az 1528. évi közgyűlés még tovább megy: a belső tanácsosok közül kijelölt két látómester (*bschawherren*) vegyen maga mellé két személyt a külső tanácsból, ill. a város közönségéből (*gmain*) és a négy kántorböjt között havonta ellenőrizze mindazokat, *so mit gewicht, maß, wag vnd ellen handlen* (II/2: 207). Mindezt az 1529. évi közgyűlés jegyzőkönyve megismétli (II/2: 213).⁵¹⁽⁸²⁾

Az Ember Győző által feldolgozott 1542. évi súlymértékek közül a soproni forrásokban nem szerepel a *punca*: „1 punca = 2 légely = 2 tonna = 5 mázsa”. A német eredetű *légely* Sopronban csak mint edénynev fordul elő (1420: „IX den. vmb I *wasserlegel* vnd II den. davon auch cze pinten” II/2: 306). A *tonna* az űrmértékeknél is előkerült, de súlymérték is lehet. A *köteget* mi is említettük a darabmértékeknél, ugyancsak lehet súlymérték is: „A vasnál 1 mázsát jelentett, a vaslemezből 10 köteg töltött meg egy hordót (*vasculum*)” (Ember i.m. 91). A soproni adatoknál nem derül ki, darab- vagy súlymértékről van-e szó; vö. 1509: „ain *puschen* eysen per XIII sol. den. (ugyanakkor 1 mázsa ára 10 dénársolidus: II/5: 113); 1525 „I *grossen puschen* raaf per 40 den.” (ugyanakkor 2 kisköteg, „2 *puschen* raaf 12 kreizer”, azaz 2×24 dénár II/5: 380–381), „für 3 *puschen* oder zopfenpand 9 kreizer” (i.h.). „A súlymértékek rendszerében a *mázsa* (*centenarius*, *massa*) volt a legjelentősebb, szerepelt a legtöbb árucikknél, behozatalban és kivitelben egyaránt... A feldolgozott harmincadnaplók idején többféle mázsa volt használatban, ezek egyike 100 bécsi fontot, 56 mai kilogrammot nyomott” (Ember i.h.). Sopronban kimutathatóan 1394-től kezdve ugyanez a helyzet; a mázsa németül *centner*, *cent* (a függő esetekben *centen*), *centni*, latinul *massa*.⁵²⁽⁸³⁾ Sopronban is a *fertály* (németül *vir dung*, *vierding*) a mázsa negyedrésze, azaz 25 font.⁵³⁽⁸⁴⁾ A *font* (németül *phunt*, latinul *talentum*, *libra*), azaz mai 56 dekagramm, Sopronban szintén 1394-től kezdve mutatható ki.⁵⁴⁽⁸⁵⁾ A harmincadnaplókban ²⁴⁴is, Sopronban is azonban a deszkánál és az Ausztriából behozott főtt sónál másfajta fontot alkalmaznak. Ember Győző nem ismeri ezt a deszkafontot. A soproni adatokkal megfejtethető. Pl. 1432-ben Sopronban 1 szál deszka ára – nyilván méretétől, anyagától függően – 7, 7 1/2 és 15 dénár (II/3: 4, 9, 13, 10). Vö. ugyancsak 1432: „III sol. laden ... vmb III lb. den.”; „ein *phund* laden ... vmb VI lb. len.” (II/3: 11, 13). A 15 dénáros deszkából 1 font éppen 96 szál deszkát ad ki, a 7 1/2 dénárosból pedig 192 szál!⁵⁵⁽⁸⁶⁾ Ez a deszkafont ugyanúgy 8 solidusból áll (lásd első példánkat!), mint a 240 dénáros pénzfont: mindkettőben a 6-os szám játszik szerepet. A deszkafontnál 2×6 szál deszka (15 dénáros), ill. 4×6 szál deszka (7 1/2 dénáros), a pénzfontnál 5×6 dénár tesz ki 1 solidust. A sófont hányadosai ugyanazok, mint a pénzfonté: „Egy libra só = 8 solidus = 240 *vasculum*” (Ember i.h.). Sopronban a sófont legkisebb egysége – az edény neve után – *chueff* és *chüffel* (többes számban *chüffel* és *chyeffel*), ebből 30 tett ki egy solidust (németül *schilling*), 8 solidus pedig 1 sófontot (németül *phundt*). Vö. 1394: „I *chüffel* saltz”; 1419: „ainhalb *phundt* vnd vier *küffel* salcz”. 1420: „III *chyeffel* salcz vmb XXIII

den.”; 1441: „ain *chueff* saltz X den.”, „vmb ain *salczchueffen* X den.”; 1514: „funff *phunt* subnn *schilling* küffli saltz” (II/1: 9; II/2: 166, 307; II/3: 309, 291, II/5: 237). A főtt só alapegységének edénye a sókúf (*salczchueff*): „hölzernes Behältnis in Form eines abgestutzten Kegels⁵⁶⁽⁸⁷⁾ von bestimmter Größe, in welches das aus der Pfanne kommende Salz eingestampft wird” (vö. Mollay: Német–magyar nyelvi érintkezések). Az osztrák főtt só a XIV. század közepe óta lett versenytársa az 1195 óta az erdélyi sóbányákból szállított és a Sópiacon árusított, kifaragott kősótömbnek, az ún. bálványsónak (németül *schteinsalz*); vö. 1485: *schteynsalz*; 1492: *salcztajnn*; 1495: „III *salczstain* zv XII den., facit XLVIII den.”; 1518: „ain *staynsaltz*, facit XII den.” (II/4: 361; II/1: 234; II/5: 47, 252).

A tárgyalt 56 dekagrammos bécsi fontban 30 lat (németül *lot*, *lat*, latinul *lato*) van; vö. Sopronban 1441: *lot*; 1434/35: „octo *latones* similiter de croco” (II/3: 294; II/6: 90).⁵⁷⁽⁸⁸⁾ A lat tehát = 1,866 dkg.

Lat is kétféle van. Az egyik a bécsi font 1/30-ad része; sáfránnyal kapcsolatos 1434/35. évi adatunk teljesen egyértelmű: „quatuor *libras* de croco et octo *latones* similiter de croco” (II/6: 90). A legfinomabb selymet és az övselymet azonban nem ezzel a lattal mérték (vö. az 57. jegyzetet!). A városi közgyűlések a zsemlye kötelező súlyát 1496-ban 22 latban, 1523-ban, 1530-ban és 1538-ban 14–14 latban, 1525-ben 12 latban állapították meg (II/5: 68; II/2: 192, 219, 259; II/6: 390, 397). Itt vajon a bécsi font 1, 866 dkg-os latjáról vagy pedig a márka 1/16-od részét képező másik latról van-e szó?

A márkával eredetileg a nemesfémeket mérték. Magyarországon 1680-ig az országos súlyegység és a pénzverés alapsúlya a budai márka (245,53779 gramm); Ausztriában 1767-ig a bécsi márka (280,6146 gramm). A magyar felosztás szerint 1 márka = 4 fertó = 48 pondus; a német felosztás szerint 1 márka = 8 uncia (németül *vncz*) = 16 lat = 64 quent (németül *quint*, *quintat*, *quintl*). Sopronban a német felosztást követték, ezért nyilván a bécsi márkához igazodtak. Vö. az 1460–1463. évi árszabásból „Guldein entt ain *markch* per VIII tal. den” (II/6: 212); 1467: „XIII *markh* gekhürnets ²⁴⁵*silber*” (II/1: 101); 1473: „ain *mark* von drein silbergürtlen vnd II silberein steften vnd ainen silberpecher” (II/1: 112). Sopronban tehát 1 uncia = 35,0768 gramm; 1 lat 17,5384 gramm; 1 quent = 4,7346 gramm. Ezekkel a súlyokkal nemcsak nemesfémeket mértek, hanem pl. borsot (latinul *piper*), selymet, gyömbért is. 1522: „1 *vncz* piper 18 den., 1 lat piper per 9 den.” (Moritz Pál kiadatlan üzleti könyve 32r); 1523: „I *vnczn* piper per 12 vngrisch...I lot ynber per 12 den.” (II/5: 378); 1521: „drew *lat* silber minus ain *quintl*”, „ayn *lott* gemaines silber facit V sol. den.” (II/1: 378, 393); 1507: „1/2 *quintat* seiden per 7 den.” (II/5: 175).

Ember Győző joggal állapítja meg: „Elsősorban a hordókról, de az áruszállításban használt más tárolási eszközökről is, amelyekkel egyben az áruk mennyiségét – akár darabszámuk, akár térfogatuk, súlyuk vagy hosszuk alapján – mérték is, azt állapíthatjuk meg, hogy igen különbözőek voltak, majdnem minden vidéken, sőt szinte minden árucikknél mások és mások” (i.m. 92). Erre Sopronból az 1483–1490. évi harmincadjegyzék szolgáltat példát: „Vonn ainem *plechuassell*, darin III 1/2^c plech sein, XIII groschen” (II/6: 260). A 14 garas harmincad húszszorosa, azaz 280 garas volt az áru ún. vámértéke: „A vámérték egyes esetekben azonos lehetett a forgalmi vagy piaci értékekkel, az árral, általában azonban a kincstár pénzügyi érdekében, nagyobb volt annál” (Ember i.m. 59). A vámértékből kiszámítható az egyedi vámérték: 10 db bádoglemez tehát 8 garas, azaz 56 bécsi dénár (azaz 32 magyar dénár) volt.

7. Ember Győző szerint is a harmincadnaplókban kevesebb probléma van a hosszmértékekkel; „E mértékek közül a *bála* (balla) volt a leghosszabb. Hossza az egyes árucikkeknek nem volt azonos”. Ember Győző felsorolja azokat a behozott posztó- és vászonfajtákat, amelyeket a harmincadhelyekem bálával mértek, tehát nagyobb mennyiségben hoztak be. Bálával az 1542 előtti soproni forrásokban csak az aacheni, a görlitzi és a speyeri (ezt Ember Győző nem említi) posztó fordul elő; vö. 1490: „de uno *bal* Achy, uno

Speyrer”, „de uno ball Gerliczer” (II/4: 347–350); a vászon általában és a fehér olmüci (Olomouc); vö. 1483: „pannum ballam”, „ain palln weisse leinbat Ollmünczer” (II/4: 318; II/1: 208). A posztóbálák közül Ember Győző szerint a görli tzi 20 véget tartalmazott, az aacheni és a speyeri báláról nem szól. A vászonbálák Ember Győző szerint 30–30 véget tartalmaztak. 1542 előtről Sopronban erre nincsen adatunk. Az 1542 előtti soproni forrásokban a posztók és vásznak mértékegységeként a vég (latinul *pecia*, németül *stück*) és a rőf (latinul *ulna*, németül *elle*), ill. az utóbbinak 1/4-e és 1/8-a fordul elő. A papírbála 1/5-e volt a rizsma (németül *ries*); a rizsma 20 koncból (németül *buch*), a konc 24 ívből (*bogen*) állt; vö. 1427: „III puch papir vmb LIII den. wiener” (II/2: 383); 1432: „vmb II puch papir facit XXXVI den.” (II/3: 10); 1460-63: „Papir ain riess per IX sol. den., ain puch per XIII 1/2 den.” (II/6: 212).⁵⁸⁽⁸⁹⁾

A soproni Bécsi kapunál szedett vám 1394. évi tarifája, a legrégibb soproni vámtarifa, a következő textiliákat sorolja fel: a brüsszeli (*von Brüggsl*), a cseh (*von Pehem*), a daróc (*loden*), a kölni (*cholnisch*), a lengyel (*von Polan*), a löweni (*von Löfen*) és az olasz (*welchisch*) posztót, a közelebbtről meg nem határozott ruhakelmét (*chramgwant*), a barhent (*parchant*) kelmét, a vászonfélék közül a gyolcsot (*yoltzsch* II/1: 8). A további soproni forrásokban még számos textiliafajta fordul elő, ezek ²⁴⁶azonosítása azonban nem mindig egyértelmű, bár származási, ill. készítési helyükről nevezik el őket.⁵⁹⁽⁹⁰⁾ Sopronba ezek a textiliák természetesen nem közvetlenül e származási, ill. készítési helyektről, hanem a közvetítő kereskedelem útján jutottak el. Időrendben a posztók: neuhausi (*newhauser*; 1403: II/1: 148),⁶⁰⁽⁹¹⁾ bergamói (*chavmmer*; 1404: II/2: 295),⁶¹⁽⁹²⁾ tegelni (*de Dechelen, decheln*; 1404: II/ 2: 299), vörös (*rat*) és kék (*plab*),⁶²⁽⁹³⁾ durva (*grobs*; 1428: II/2: 389), veronai (*Pernisch*; 1441: II/3: 254), brünni (*Brunner*; 1455: II/4: 23), rövid werdi⁶³⁽⁹⁴⁾ (*Kurczwerder*; 1483: II/4: 317), nürnbergi (*Nuremberger*; 1483: i.h.), lovere-i (*Loffrer*; 1483: II/4: 317, 323, 387, 390), egyszerű (*simplex*; 1485: II/4: 322), fekete butzbachi (*Putzpacher*; 1485: II/4: 362; II/5: 178), zöld boroszlói (*Presslar*; 1489: II/4: 389, 390), rövid nürnbergi (*gruenn vnd prawen*⁶⁴⁽⁹⁵⁾ *Nuremberger*; 1489: i.h.), alzey-i (*olczer*; 1489: II/4: 389), iglauri (*Iglaviensis, Yglar*; 1490, 1491: II/4: 341, 386), paraszti (*laicalis*; 1490: II/4: 342, 345),⁶⁵⁽⁹⁶⁾ vörös, fekete arrasi (*haräsß, härss, haras*; 1493: II/4: 386, 388; II/5: 179), eeclooi (*acolayn*; 1494: II/4: 388; II/1: 267). A szövetek: gyapjúszövet (*wolleins tuch*; 1420: II/2: 307), cendely (*czendall*, latinul *tela sindon*; 1483, 1495: II/4: 317, 321, 389), karmazsin damaszt (*tamaschckht karmansÿn*; 1485: II/4: 368), kamuka (latinul *kamuka*; 1541: II/2: 150). A vásznak: olasz (*welhisch*; 1427: II/2: 286, 388), durva (*tela grossa*; 1483: II/4: 318), spa-i (*schpeatt*; 1488: II/4: 369),⁶⁶⁽⁹⁷⁾ arrasi gyolcs (*razy joltzsch*; 1490: II/4: 341, 347–350), lenvászon (*reyste*; 1493: II/4: 387), bélésvászon (*Schetter*; 1493: II/4: 387), félperzsa (*halbperusch*), ²⁴⁷a jobbik (posß II/4: 389),⁶⁷⁽⁹⁸⁾ gallérvászon (*galler leinwat*; 1507: II/5: 175),⁶⁸⁽⁹⁹⁾ spinát (*spinat*; 1541: II/2: 150).⁶⁹⁽¹⁰⁰⁾

Az itt felsorolt textiliákat a soproniak vették és használták, árukat is ismerjük. Van még egy 1460–63. évi soproni árszabásunk (II/6: 209–216). Ez számos textiliát sorol fel, amely a soproni forrásokban különben nem szerepel; négy viszont itt korábban fordul elő, mint fenti felsorolásunkban: *Weder* (*Werder?*), *Loffrer*, *akkaleÿ* és a *harrass*. Az olaszországi Lovere-ből származó *Loffrer* Házi Jenőnél tévesen mint ’löweni posztó’ szerepel, holott a két posztófajta megnevezése forrásainkban jól elkülönül egymástól. Árszabásunkban a löweni: *Lofnusch* (korábban mindig *von* + a helynév). A soproni forrásokból kigyűjtött fenti textiliajegyzék jól illusztrálja, milyen választékuk volt a soproniaknak 1541-ig. Ember Győző 1542. évi jegyzékéből csak a harmincadnapló átvizsgálása után tudnók megállapítani a Sopronra is érvényes adatokat.

A soproni adatokból nem derül ki, hány véget tartalmazott egy-egy bála. Brassói adatok szerint 1 bála boroszlói posztó = 25 vég, 1 bála iglauri = 20 vég, 1 bála hosszú nürnbergi = 28 vég, 1 bála hosszú werdi

(weder) = 26 vég. Ezért is fontos volt a posztók pontos ismerete. Sopronban általában a vég és részei szerepelnek. Vö. 1427: „ain *stuckh joltsch*” (II/2: 378); 1483: „pannum *pecias XVIII*” (II/4: 318). Ember Győző említi az ún. „rövid vég”-et; Sopronban 1524: „vmb ein *stickhel welsch*, die gmaine statt hat geschenckht den lanttrichtern, XX sol. den.” (II/5: 422). Még szerepel 1/2 vég; vö. 1441: „ain halbs Pernisch *tuch*” (II/3: 2 54). Gyakran nem írják ki a vég megnevezését, mint 1394: „Item von *eim tuch* von Brüggssl” (II/1: 8 stb). „A középkor kereskedelmi gyakorlata ugyanis a vásárjog alapján az idegen kereskedőt nagykereskedelemre kényszerítette, a textiliánál – főleg a posztónál – a vég darabolását nekik tiltotta, illetve kötelezte őket a végszámra (vagy még nagyobb egységben: bálában) való eladásra”. Erre már 1397-től, ill. 1405-től vannak országos adatok.⁷⁰⁽¹⁰¹⁾ Sopronban viszont a városi közgyűlés 1507-ben hozott határozatot: ne engedjék meg a zsidóknak, „das sy *gancze tucher vnd loden* sollen khawfften” (II/2: 187), azaz posztóból és darócból egész végeket vásároljanak.

A soproni adatokból az sem derül ki, hány rőf volt egy-egy végben. Az országos adatok szerint ez is textiliafajtotól függően változott. A soproni adatok 1400: „ein welschs tuech funfvndczwanzig *elen*” (II/1: 180); 1404: „VI *elen* parthant, *ulnam* per XV den.” (II/2: 299). Előfordul még 1/2 rőf; vö. 1481: „III 1/2 *elen* tuechs, ein ellen per XLV Wiener phennig” (II/1: 195 stb.); 1524: „vmb III 1/2 *ölln schwartze* leinbatt, *ain öln* per XX den.” (II/5: 422); továbbá 1/4 rőf; vö. 1404: „II *elen I quartale* de Dechelen rat, *ulnam* per III sol. den.” (II/2: 299); 1489: „2 *elen I fiertel* Presslar gruenn zw 80 den.” (II/4: 384); 1507: „5 *elen minus I viertel* leinwat, dy *elen* per 20 den.” (II/5: 178); sőt 1/8 rőf is; vö. 1511: „3 *achtail* leinwat zw ainer niederpfait, dý *elen* per 16 den.” (II/5: 179). Rőffel szalagot is mértek; vö. 1493: „II *elen perttel* minus I fiertel pro 9 den.” (II/4: 387; II/5: 175).

A német *elle* tulajdonképpen az alsó kar singcsontjának a neve: a rómaiak az alsó karral, pontosabban a könyöktől (németül *ellenbogen*, latinul *cubitus*) a középső ujj (vagy a hüvelykujj) végéig tartó távolsággal mértek. Ez volt a római rőf, amely egy 1563. évi német mértani munka alapján ma 44,4 cm-nek felel meg. A középkorban Magyarországon, így Sopronban elsősorban a bécsi rőf volt használatban, amelynek ²⁴⁸két etalonját 1450 körül a bécsi Stephansdom kapujára erősítették. A posztórőf (Wiener Tuch Elle) 77,53 cm, a vászonrőf (Wiener Leinwand Elle) 89,78 cm volt (Bogdán i.m. 103).⁷¹⁽¹⁰²⁾ Az országban ezenkívül még számos, főleg helyi rőf volt, vég is (22 1/2 rőftől 47 rőfig!). „Valamennyi adatot figyelembe véve a számtani átlag 1 végre az ismeretlen rőföknél 27, a bécsit is számítva 31 rőf, vagyis egyrészt 18 m, másrészt 21 m” (Bogdán i.m. 125). Rőffel mérték a végek szélességét is.

A harmincadnaplókban nem szerepel, csak kiegészítésképpen jegyezzük meg: hossz mérték is volt az *öl* (*chlofter* 'Klafter'), amellyel pl. Sopronban minden házzal a határból járó három hold szántó kimérésére szolgáló zsinórt mérték; vö. 1427: „Jtem Michellen sayler hab ich geben für IIC *clofter* saylmas snuer zu den akchern...” (II/2: 386; SSz. 1980, 189). Ez a 200 öles zsinór 370, 64 m-nek felel meg.⁷²⁽¹⁰³⁾ A lenből készült zsinór német neve *lein* 'Leine', ill. *leinberich* 'Leinwerk' volt. Utóbbi szót Kováts (i.m. 25, 96,1) tévesen 'Vászonáru'-nak, 'lenáru'-nak, Házi Jenő 'vászon'-nak értelmezi. György köteles 1528. évi végrendelete szerint Péter ruszti halász legénye *an leinberich* 6 rüblerrel (*VI riebler*) tartozik neki (II/2: 30). A rübler nevű pénzre vö. SSz. 1990, 25.

8. Helytörténeti szempontból is tanulságosak Ember Győző könyvének befejező sorai: „1542, ahogyan 15 vámnaplóban megmutatkozott előttem, rendkívül meglepett. Nem hittem, hogy a Mohácsot megelőző és követő zűrzavar után, Buda török kézre kerülését közvetlen követően, az ország három részre szakadásának kellős közepén, a királyi Magyarország területén az áruforgalom olyan zavartalan, a pénzügyi fegyelem olyan szilárd, amilyenek a vámnaplók és – más kutatásaim eredményeire hivatkozva hozzáteszem – a

magyar kamara egyidejű számadásai is mutatják”.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK

249 KISEBB KÖZLEMÉNYEK

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Király Tibor: Sopron a filatéliában

Király Tibor: Sopron a filatéliában

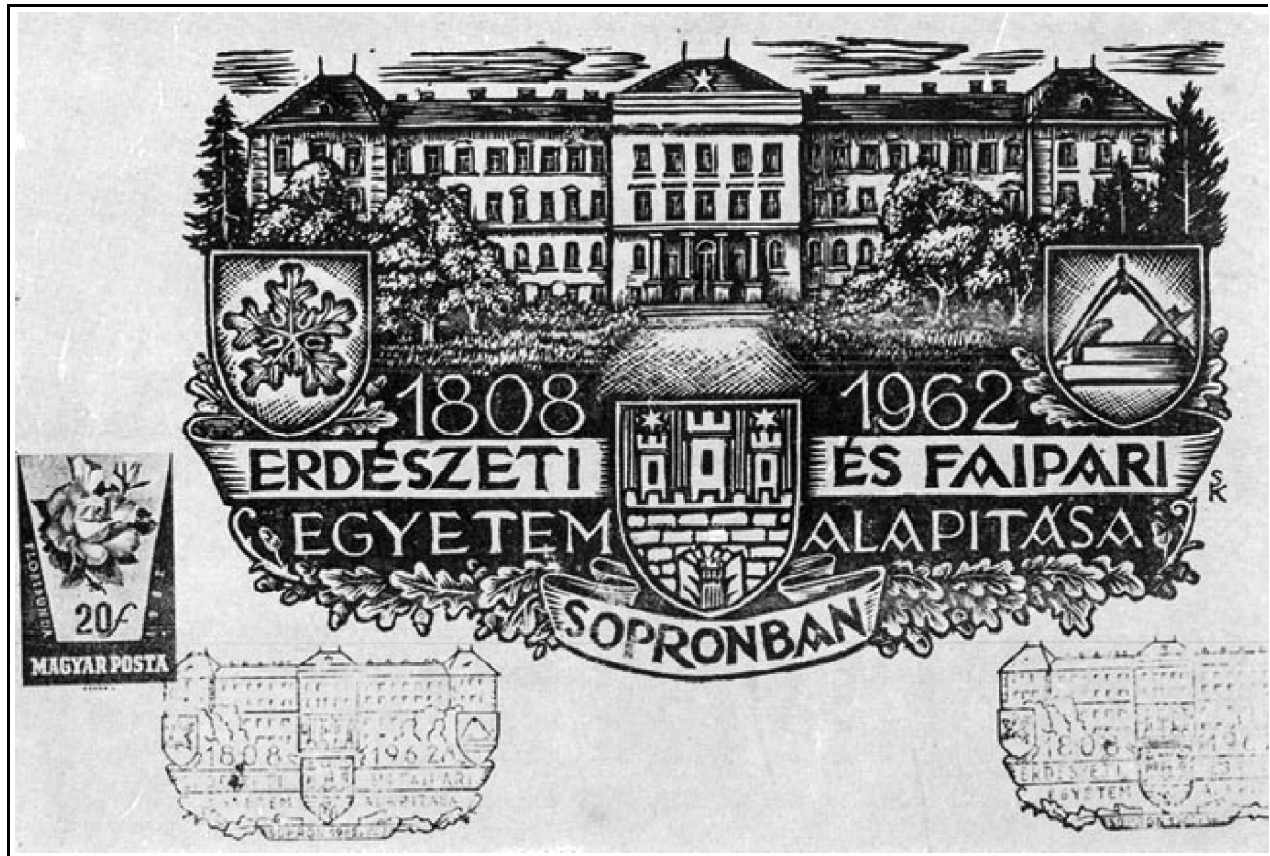
1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Király Tibor: Sopron a filatéliában / Tizenkilencedik közlemény Az alkalmi bélyegzők (folytatás)

Tizenkilencedik közlemény

Az alkalmi bélyegzők (folytatás)

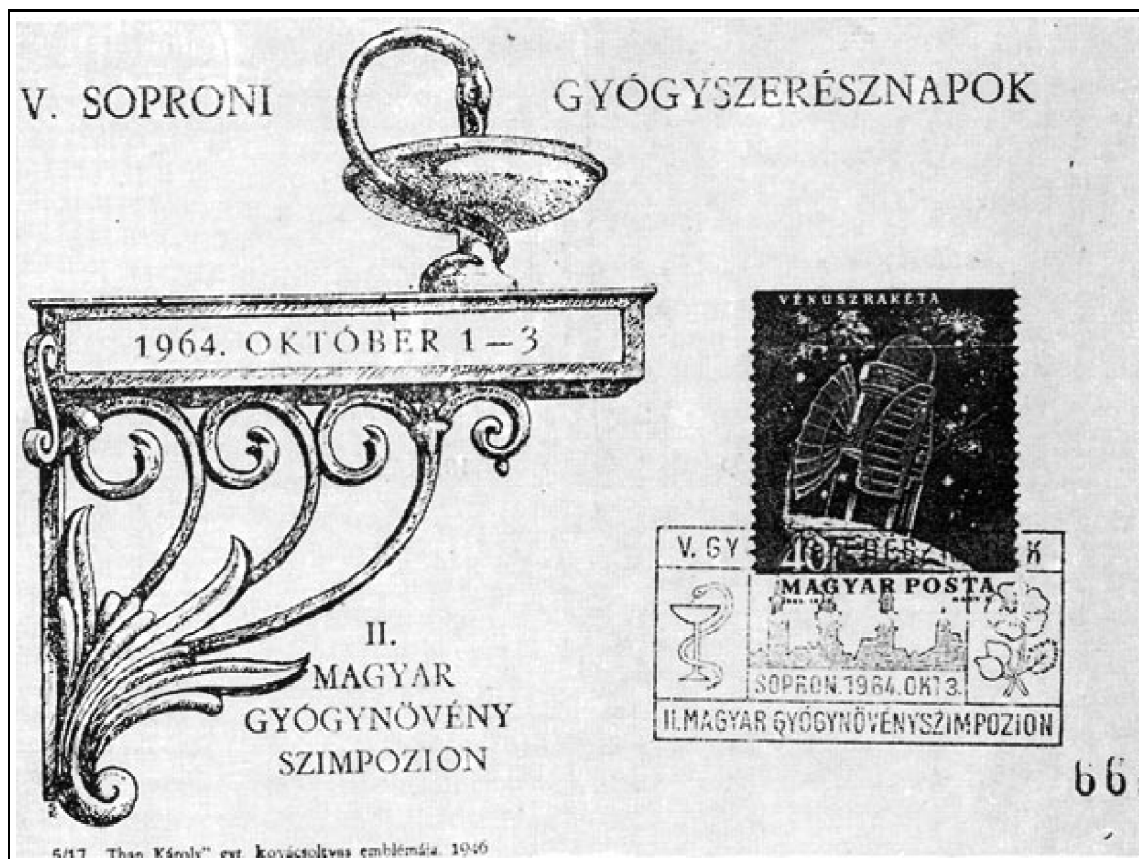
49.	ERDÉSZETI ÉS FAIPARI EGYETEM ALAPÍTÁSA 1808–1962. SOPRON, 1962
XII. 7.	
50.	SOPRONI ÜNNEPI HETEK. VI. 28.–VII. 22.	1963
51.	SOPRONI ÜNNEPI HETEK. VI. 26.–VII. 20.	1964
52.	FIZIKOTERÁPIÁS KONFERENCIA. SOPRONI ÁLLAMI
SZANATÓRIUM. IX. 24–26.	1964
53.	V. GYÓGYSZERÉSZ NAPOK. II. MAGYAR
GYÓGYNÖVÉNY-SZIMPOZION. SOPRON X., 1–3.	1964
54.	20 ÉVE SZABAD SOPRON. IV. 1.	1965
55.	FELSZABADULÁSUNK 20. ÉVFORDULÓJA.	1965
56.	75 ÉVES A SOPRONI TELEFON. 1890–1965. VI. 26.–VII. 18.	1965
57.	SOPRONI ÜNNEPI HETEK. VI. 26.–VII. 18.	1965
58.	75 ÉVES A SOPRONI TELEFON. 1890–1965. XI. 7.	1965
59.	1866–1966. SOPRON ÖNK. TÚZOLTÓ-TESTÜLETE. SOPRON. 1966.
VII. 1–17.	1966
60.	1866–1966. SOPRON ÖNK. TÚZOLTÓ-TESTÜLETE BUDAPEST 4.
1966. VII. 1.	1966
61.	BÉLYEGKIÁLLÍTÁS. SOPRON. 1966. VII. 1–17.	1966
62.	SOPRONI ÜNNEPI HETEK VII. 1–17.	1966

63.	100 ÉVES AZ ORSZ. ERDÉSZETI EGYESÜLET. 1866–1966. SOPRON. VIII. 25–26.	1966
64.	SOPRONI ÜNNEPI HETEK. VI. 30.–VII. 17.	1967
65.	SOPRONI ÜNNEPI HETEK. VII. 1–19.	1968
66.	SOPRONI NYÁRI EGYETEM. VII. 10–24.	1969
67.	GYERMEKBÉLYEGRAJZ PÁLYÁZAT. XI. 16. SOPRON 1.	1968
68.	A KMP. MEGALAKULÁSÁNAK 50. ÉVFORDULÓJA 1918–1968. SOPRON 1.	1968
69.	MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG III. 21. SOPRON 1.	1969
70.	PÁNCÉLVONAT – ALKALMI POSTA 1919–1969. 1971. I. 26.	1969
71.	SOPRONI NYÁRI EGYETEM. VII. 10–24.	1969
72.	25 ÉVE SZABAD SOPRON. IV. 1.	1970
73.	25 ÉVE SZABAD MAGYARORSZÁG IV. 4. SOPRON 1.	1970
74.	LENIN SZÜLETÉSÉNEK 100. ÉVFORDULÓJA. IV. 22. SOPRON 1.	1970
75.	200 ÉVES A HAZAI BÁNYÁSZATI ÉS KOHÁSZATI FELSŐOKTATÁS. SOPRON. IV. 29.	1970
76.	SOPRONI ÜNNEPI HETEK. VII. 1–19.	1970
77.	EGYETEMES POSTAEGYESÜLET NAPJA. X. 9. SOPRON 1.	1970
78.	90 ÉVES A MAGYAR KÖNYOMATOS	1971
79.	NEMZETKÖZI TÁVKÖZLÉSI VILÁGNAP. UIT. V. 17.	1971
80.	DUNAI ORSZÁGOK ELSŐ CAMPING RALLY-JA. SOPRON V. 28.	1971
81.	100 ÉVES A MAGYAR BÉLYEG. IX. 4–12. SOPRON 1.	1971

25016. kép

251Elsőként az Erdészeti Egyetem alapítására megemlékező emléklapot és a bélyegzést mutatom be. Az emléklap rajza és a bélyegzés azonos. (16. kép). 1988-ban jelent meg a magyar alkalmi bélyegzéseket tartalmazó katalógus.¹⁽¹⁰⁴⁾ A katalógus 500 oldalon felsorolja a Magyarországon 1879-től napjainkig használt alkalmi és emlékbélyegzéseket. A soproniak közül nagyon szép az V. Gyógyszerésznapoknak emléket állító bélyegzés és a sorszámozott emléklap (17. kép). „75 éves a soproni helyi távbeszélő hálózat” emléklapját neves grafikusunk Légrádi Sándor tervezte (18. kép). Bemutatok egy helyi tervezésű – egyedi – levelezőlapot is. Készítője Sövegjártó K. (19. kép).

17. kép

Városunk önkéntes tűzoltó testületének centenáriuma számára szép bélyegzés és emléklap készült. A posta erre a jubileumra 2 Ft névértékű bélyeggel emlékezett meg. A soproni bélyeggyűjtők kiállítás rendezésével járultak hozzá az ünnep emlékezetessé tételéhez. Az 1966-ban készült emléklap bal felső sarkában látható címerrajz 1990. elején nagy vitát váltott ki a város leendő új címerével kapcsolatban (20. kép).

Összesen 10 alkalommal emlékeztek meg a Soproni Ünnepi Hetekről alkalmi bélyegzéssel. Sajnos az alkalmazott bélyegzések mind azonos rajzúak voltak. Az egyetlen eltérés a dátumban található (21. kép).

1871-ben adta ki a magyar posta az első, önálló bélyeget. Addig, – 1850-től az osztrák postával közösködtünk. A jubileumot a posta nagyon szép emlékvél köszöntötte és országszerte számtalan helyen emlékeztek meg emlékbélyegzéssel is. Így a soproni postaigazgatóság 1. számú hivatala – főposta – is. A bemutatott emlékbélyegzést szép városképpel ékesített borítékon alkalmazták (22. kép).

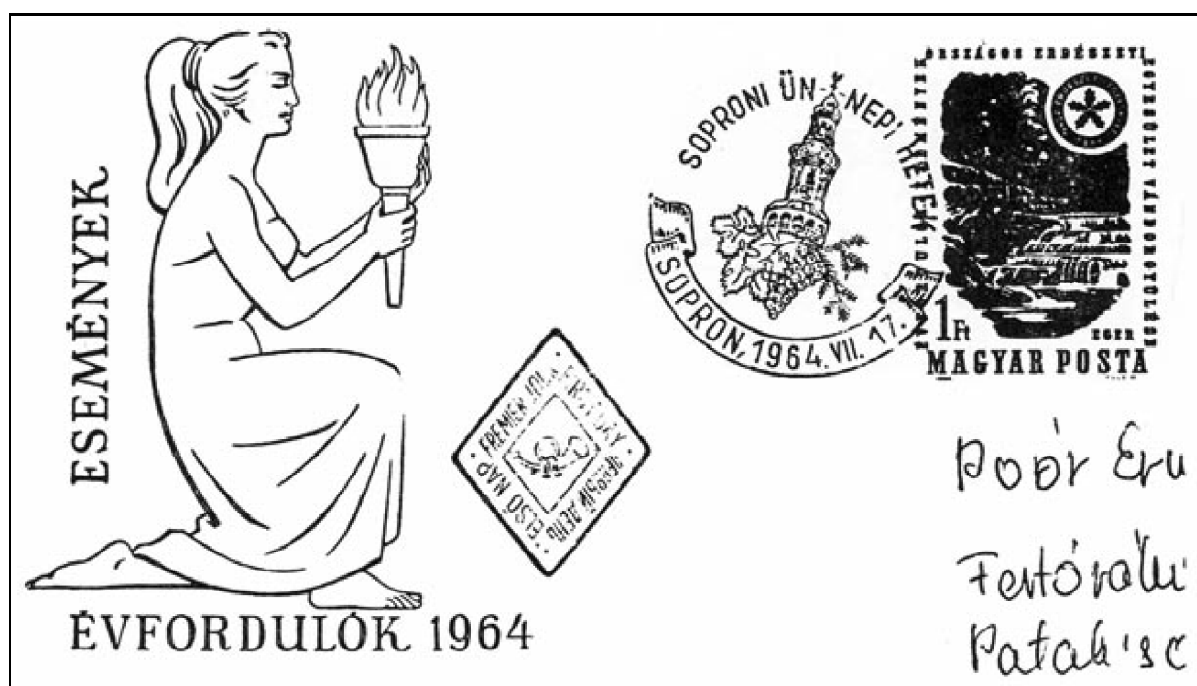
25218. kép

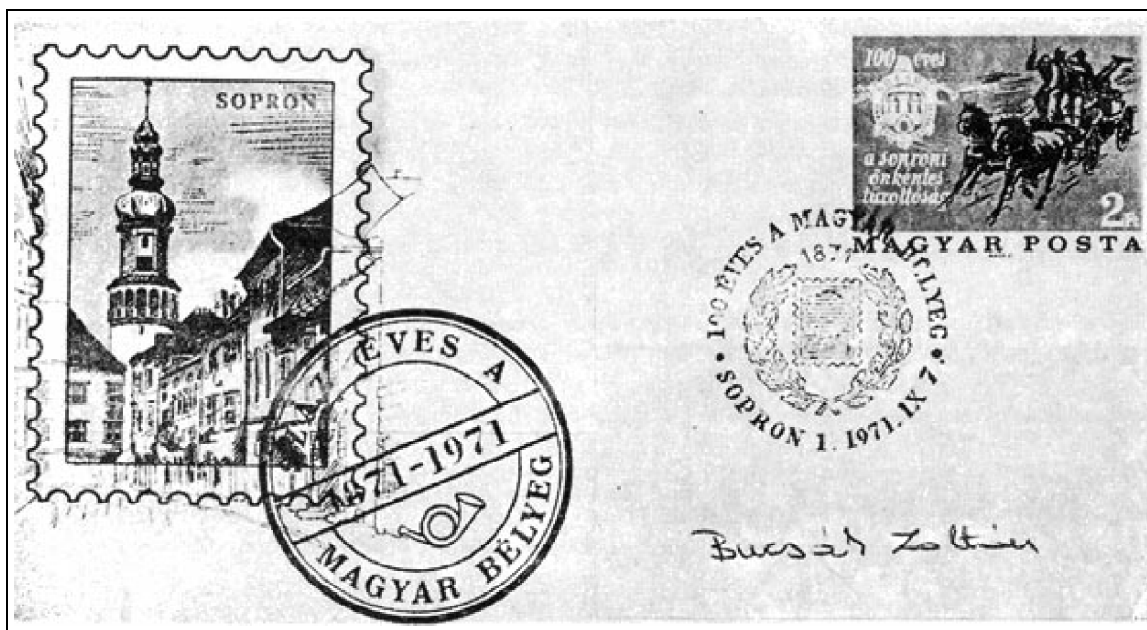

19. kép

25320. kép

22. kép

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Horváth Szilvia: A soproni Magyar Társaság a korabeli sajtó tükrében (1790–1828)

255 Horváth Szilvia: A soproni Magyar Társaság a korabeli sajtó tükrében (1790–1828)

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Horváth Szilvia: A soproni Magyar Társaság a korabeli sajtó tükrében (1790–1828) / 1. Bevezetés

1. Bevezetés

A soproni Berzsenyi Dániel Gimnázium elődje az egykori Evangélikus líceum volt, amely nagy szerepet vállalt a magyar nyelv fejlesztésében, és művelésében.¹⁽¹⁰⁵⁾ Itt alakult meg az ország első diák-önképzőköre, amely a magyar nyelv és irodalom fejlesztését tűzte ki célul és a Magyar Társaság nevet viselte. A Társaság tagjai magyar nyelvű kiadványokkal, „örömnépek” és színelőadásuk rendezésével hamarosan felhívták magukra a figyelmet. A korabeli magyar újságírókkal kiépített szoros kapcsolat hatására nemcsak szűkebb környezetükben, hanem az egész országban is ismertté váltak. Dolgozatomban ezt a kapcsolatot tárom fel. Munkám során két szempontot vettem figyelembe: elsősorban a korabeli folyóiratok példányaira hagyatkoztam, amelyek a Magyar Társaság könyvtárának²⁽¹⁰⁶⁾ lelkét képezik, illetve az egykori jegyzőkönyvek, levelek és katalógusok adatait használtam fel. Közel negyven évet dolgoztam fel, 1790–1828-ig. Az időhatárok választásánál ilyen nagy és gazdag anyag esetében nem lehet

önkéntesen eljárni, ezért a témát az önként adódó 1790-es időponttól 1828-ig dolgoztam fel, amikor egy – szempontunkból igen jelentős – cikk megjelenésére került sor.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Horváth Szilvia: A soproni Magyar Társaság a korabeli sajtó tükrében (1790–1828) / 2. Újságok a Magyar Társaság könyvtárában

2. Újságok a Magyar Társaság könyvtárában

A bevezetőben már említett magyar társasági könyvtárban számos könyvritkaság mellett megtalálhatók a korabeli folyóiratok bekötött számai is. Hogyan kerültek ezek az újságok a Társaság tulajdonába? Erre nem nehéz választ adni, ha fellapozzuk az önképzőkör jegyzőkönyveit és a könyvtár katalógusait.

A könyvtár egyrészt adományozások, másrészt vásárlások útján gyarapodott, de az első katalógusban ott találjuk néhány tag házi bibliotékájának jegyzékét is, melyet ily módon bocsájtottak társaik rendelkezésére.³⁽¹⁰⁷⁾ Ebből a katalógusból is kitűnik, diákok nem rendelkeztek saját folyóiratokkal, hiszen azok hetente kétszer jelentek meg, és a postaköltség miatt is igen drágák voltak. Az újságokhoz ezért egyrészt adományozás, illetve közös előfizetés útján jutottak hozzá.

A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* című újság először tudósított a Magyar Társaság megalakulásáról.⁴⁽¹⁰⁸⁾ Méghozzá az egyik alapító tag levelét szó szerint közölve. Az első támogatást is ettől a laptól kapták. A cikkből és a Társaság jegyzőkönyvéből egyértelműen kiderül, hogy „magyar könyvetskével” és a „lap első szakasszával” kedveskedtek nekik, és kérték a tagokat, hogy munkájukról részletesen tudósítsák a lapot. A *Hadi Történetekben* nem véletlenül jelent meg ez a tudósítás. A lap megindítója és szerkesztője Görög Demeter volt, aki Bécsben, 1789-ben megjelentetett lapjával a nemzeti nyelvű irodalmi és politikai törekvéseket akarta összefogni. Az újság sikere nem is maradt el, az előfizetők száma elérte az 1300-at,⁵⁽¹⁰⁹⁾ ami abban a 256korban nem számított csekélységnek. Az olvasók száma azonban jóval több volt, mert Görögék a gimnáziumokba a magyartanároknak ingyen megküldték a *Hadi Történeteket*, hogy ezzel is kedvet teremtsenek a magyar nyelvű szövegek olvastatásához. Erre példa: 1790. júniusától augusztusig 11 újságot kapott az önképzőkör. Nemcsak a lap néhány példányát kapta meg a Társaság, hanem a magyar nyelv ügyével foglalkozó saját munkáikat is megküldték az újságírók. Vedres István és Gáti István az újság munkatársai 1791 májusában elküldték a Magyar Társaságnak „A’ magyar nyelvnek szükséges voltát tárgyazó elmélkedések” c. munkájukat.⁶⁽¹¹⁰⁾ Az újságírókon kívül professzoroktól és a volt tagoktól is kaptak folyóiratokat.⁷⁽¹¹¹⁾

Az előfizetési újságok közül az első években a *Mindenes Gyűjteményen* kívül a *Magyar Hírmondót*, a *Hadi és Más Nevezetes Történeteket* és a *Magyar Kurirt* jártatták. 1795-től kezdve a *Magyar Mercuriusra* is előfizettek. A Társaságnak nem volt sok pénze, így sokszor arra kényszerültek, hogy a lapokat lemondják, vagy ingyen küldésüket kérik. Például a *Magyar Hírmondó*ból három példány járt, de a költségek miatt 1794-ben kettő ingyen küldését kérték.⁸⁽¹¹²⁾ Az új század elején a *Magyar Kurir* és a *Magyar Hírmondó* járt nekik.

1811-től a *Magyar Kurir* helyett a *Hazai és Külföldi Tudósításokat* rendelik meg. Ennek oka az lehetett, hogy a *Magyar Kurir* szürkévé és érdektelenné vált Decsy szerkesztése idején, ezzel szemben a másik lap feltöltődött haladó eszmékkel, korszerű tartalommal, s egyre inkább politikai tényezővé vált,⁹⁽¹¹³⁾ s ami nem mellékes: ára is jóval alacsonyabb volt.

1817-ben Kis János hatására előfizetnek egy újonnan megjelent, nagyhatású lapra, a *Tudományos Gyűjteményre*, amit ugyanő elő is fizetett számukra a következő évben. A lap kezdetben a rendi nacionalizmust hirdette, és a műveltség legfontosabb feladatának a nemesi nemzet szolgálatát tekintette. 1819-től új szerkesztője Thaisz András lett, és az ő tevékenysége nyomán az újság már liberálisabb szemléletet közvetített, és megjelent benne az egy nemzetté válás gondolata. A lap teret nyújtott a kor legjelentősebb szellemi összecsapásának, a nyelvújítási harcnak. Az előfizetők magas száma – ezek elsősorban az értelmiség köréből kerültek ki – a lap népszerűségét mutatja. Az új szerkesztő hatására az újság profilját meghatározza a polgári nemzetté válás gondolata, és a feudalizmus épületének lebontása. Az újságírók hangoztatják a népnevelés és a nemzeti műveltség fontosságát. Ezért nem csoda, ha a líceumi önképzőkör tagjai között is kedvelt volt az újság. A *Tudományos Gyűjtemény* a huszas évektől kezdve gyakran tudósított a soproni és pozsonyi örömmünnepekről, még hozzá a társasági tagok levelei alapján. Az újságok hatására kialakult egy a tudományokban igényesebb, frissebb, és tágabb látókörű nemzedék, így aztán a soproni Magyar Társaságra kifejtett hatása is óriási volt.

A teljesség igénye szerint meg kell említenünk, hogy a *Magyar Minerva* és az *Uránia* c. folyóiratok néhány példánya is bekerült a Társaság könyvtárába, elsősorban ajándékozás útján.¹⁰⁽¹¹⁴⁾ 1825-ben Kis János javaslatára előfizetnek a *Felső Magyarországi Minervára*, ami azért is különösen érdekes, mert éppen ez a lap volt az, amelyik később Kis Jánost „féltehetségnek” nevezte, s szellemében is éppen ellenkezője volt a *Tudományos Gyűjteménynek*.¹¹⁽¹¹⁵⁾ A soproni Magyar Társaságnak tehát jártak a kor legjelentősebb magyar folyóiratai és hírlapjai, amelyek támogatásukkal is segítették az önképzőkör munkáját.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Horváth Szilvia: A soproni Magyar Társaság a korabeli sajtó tükrében (1790–1828) / 3. Miért és hogyan támogatták az újságok a Magyar Társaságot?

2573. Miért és hogyan támogatták az újságok a Magyar Társaságot?

A XVIII. század utolsó harmadában Magyarországon a felvilágosodás és a fokozódó nemzeti függetlenségi törekvések következtében a könyvkultúra egyre jobban kiszélesedik. II. József felvilágosult abszolutista reformjainak hatására és a szabadabb szellemű sajtó- és cenzúrarendeleteknek köszönhetően¹²⁽¹¹⁶⁾ egyre nagyobb számban tűnnek fel a világi tárgyú, nemzeti szellemű magyar nyelvű munkák, és megjelennek a magyar nyelvű időszaki sajtó első termékei is. Az írók, művészek, és politikusok célkitűzése ebben az időszakban a nemzet, a haza és a társadalmi haladás volt, és legfontosabb feladatuk e nemes cél érdekében a társadalom mind szélesebb rétegeinek megnyerése volt. A társadalmi tudat alakítása elsősorban az olvasmányokon keresztül vált lehetővé, és ezek közül a legnagyobb hatást – régen éppúgy mint ma – az újságok gyakorolták a közvéleményre. A lapok tudatosan törekedtek a közönség megteremtésére,¹³⁽¹¹⁷⁾ és a közönségnevelésre.¹⁴⁽¹¹⁸⁾ A híryanagyok, közlemények önmagukban is rendelkeztek közönség-szervező szereppel, hiszen a társadalom egészét érdekelték az egyre mozgalmasabbá és érdekesebbé váló európai és hazai események. A különböző irodalmi diáktársaságokban, mint a soproni Magyar Társaságban is, a diákok elsősorban a hírlapok közvetítésével jutottak korszerű ismeretekhez a hazai politikai és szellemi közélet, valamint a külföld eseményeiről. Olyan műveltségre és tájékozottságra tettek szert, amelyet az iskolai oktatás keretében nem szerezhettek meg.¹⁵⁽¹¹⁹⁾ A tagok olvasóvá váltak és az iskola elvégzése után értelmiségi pályán elhelyezkedve későbbi környezetükbe is magukkal vitték és terjesztették az olvasás szeretetét és maguk is olvasóközönséget neveltek. Sok híres író, tudós és közéleti ember került ki a soproni önképzőkörből, sőt még újságírók is, Döbrentei Gábor és Pákh Albert személyében.¹⁶⁽¹²⁰⁾

A korabeli újságok ismertették és propagálták az újonnan megjelent könyveket, amelyek többsége bekerült a kor olvasókabinetjeinek és diáktársaságainak könyvtárába is.¹⁷⁽¹²¹⁾ Így az újságírók népszerűsítették az olvasást, és tudatosították a műveltség fontosságát. A kor hírlapíróinak többsége a nyelvújítást is támogatta, mely főleg Kazinczy és körének működése nyomán mind több hívet szerzett magának. A szerkesztők propagálták tehát az irodalmat, és felhívták a figyelmet az irodalmi élet eseményeire. Ezért támogatták a lapok a soproni Magyar Társaságot, amely magát „a magyar nyelvben tökéletesíttetni, és azt nem kevés előmenetellel gyarapítani” is igyekezett.¹⁸⁽¹²²⁾ A lapokat nemcsak a diákok olvasták, hanem az önképzőkörhöz közelálló felnőttek is, akik elsősorban lelkészek, tanárok voltak.¹⁹⁽¹²³⁾

A hírlapok közvetlen hatást is gyakoroltak a Társaság munkájára. A dolgozatok témájához gyakran a sajtó biztosított megfelelő forrást az ifjak számára. Főleg az új században foglalkoztak szívesen munkáikban a külföldi eseményekkel, és a legkedveltebb témát a franciaországi történesek jelentették, melyeknek legfőbb hírnöke **258**a *Magyar Kurir* volt. A diákok fenntartással fogadták a francia eseményeket, és elítélően fordultak szembe az országhoz közeledő, világhódító francia seregekkel,²⁰⁽¹²⁴⁾ ami híven tükrözi a kérdéssel kapcsolatos akkori általános közhangulatot.

Nem kell méltatni a sajtó jelentőségét a Társaság szempontjából, ha 1793-ra gondolunk. Ebben az évben a reakció betiltotta az önképzőkörök működését, és az egész országban egyedül a soproni Magyar Társaság maradhatott fenn, amely olyan pártfogót mondhatott magáénak, mint Széchenyi Ferenc. A Társaság ebben a viharos időszakban nem győzte stabil helyzetét fenntartani, ezért élére sürgősen egy tanárelnököt neveztek ki Raits Péter személyében.²¹⁽¹²⁵⁾ Beiktatási beszédét, melyet az iskola rektora, Wietórisz Jonathán mondott el, a *Magyar Hírmondó* is közölte. Ennek legfontosabb részlete így hangzik: „ezen bé-állott Ns. Iffjú Magyar Társaság, éppen nem valami ártalmas Frantz Jakobinus Klúbot jegyezzen (a’ mellytől a’ Jó Isten bennünket mindenkoron meg-ójjon). Soha nem volt, nem is lesz ezen Ns. Társaságnak a’ vége és tzélya, hogy botránkoztató beszédekkel, vagy írásokkal töltse ártatlan idejét”.²²⁽¹²⁶⁾ Hogy e szavak mennyire csak a kívülállóknak és a cenzoroknak íródtak, mi sem bizonyítja jobban, minthogy éppen ebben az esztendőben a következő tételt dolgozzák ki a tagok: „Káros e’ és mennyibe káros, ha Magyar Ország tsak az Osztriai Monarchia név adott hírhedik”?²³⁽¹²⁷⁾ A jegyzőkönyvből az is kiderül, hogy a válasz a diákok részéről egyértelműen *igen* volt.

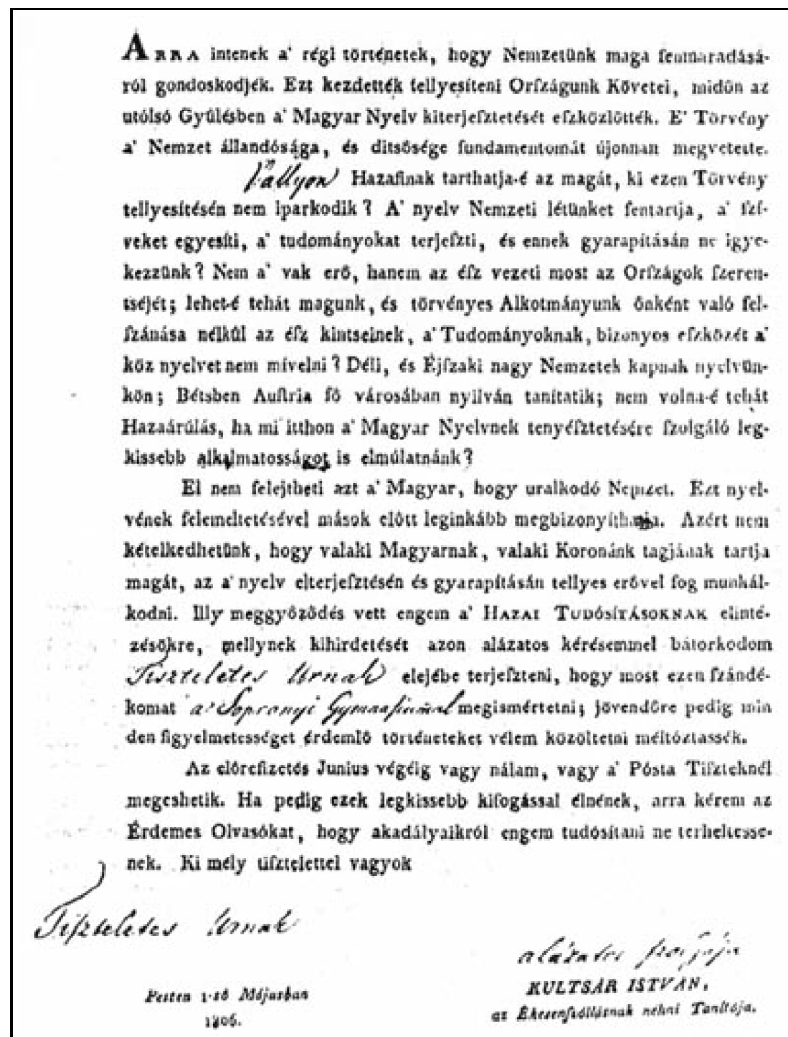
1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Horváth Szilvia: A soproni Magyar Társaság a korabeli sajtó tükrében (1790–1828) / 4. A Társaság és az újságok közvetlen kapcsolata

4. A Társaság és az újságok közvetlen kapcsolata

A Magyar Társaság és a korabeli hírlapok újságírógárdája között szoros kapcsolat alakult ki a rendszeres levélváltás útján. A Társaság jegyzőkönyveiben pontosan nyomon lehet követni, mikor kaptak a tagok az újságíróktól levelet, ill. mikor küldtek ők azoknak. A kor újságírói felvették a kapcsolatot az önképzőkör tagjaival, és ez mindkét fél részéről hasznosnak bizonyult.

Kultsár István, lapjának, a *Hazai Tudósításoknak* megjelenése előtt két hónappal, május elsején előre nyomtatott „reklámlevelet” küldött a gimnázium rektorának, melyben felhívja figyelmét az előfizetés lehetőségére. Nem véletlen, hogy ez a felhívás a Magyar Társaság levéltárában maradt fenn, hiszen az igazgató nyomban továbbíthatta azt a Társaság tagjaihoz, akik gyűlésükön ismertették annak tartalmát,²⁴⁽¹²⁸⁾ és siettek eleget tenni az abban foglalt kérésnek (1. kép.). Május 18-án újra levelet kapnak

Kultsártól, immár egyenesen Raits Péternek címezve. A szerkesztő ebben kéri az „ifjú tanulókat”, hogy gyakrabban tudósítsák őt, mivel ez „reájuk nézve jó gyakorlás léssen, az én munkámat pedig gyarapítja”:

2591. Kultsár István felhívása

„Nagy tiszteletű 's tudós Hazafi!

Ezen új intézetemnek megismertetésére Sopronnak fő érdeme vagyok. Tsendes, de szüntelen munkálkodása az ott való ifjú társaknak nem tsak buzgó hazafiakat, hanem jeles Irókat is szerzett a Nemzetnek. Kis Jánost, s Németh Lászlót Sopron vezette a tudományok szeretetére, s terjesztésére. Több fiatal szorgalmatos Hazafiakat tudok én ezekután nevedni. E jeles öszve szövetkezésnek rendet, lelket Raics ur hazafisága ád. Illy tartandó érdemeit tehát hogy én néminemüképpen megtiszteljem, Tiszt. Ur neve alatt a Társaságnak egy ujságot fogok rendelkezésre küldeni, rnellyből a Sopronyi ifju barátink az országot tanulván bővebben esmérni azt is bizonyosan [260](#)lássák, miféle munkákat készített más részeken a Hazafiuság lelke. Ugy vélem, hogy éppen a' Társaság tzéljához közelíttek, ha azt kérem, hogy Tisztelendő (Ur) méltóztasson azon ifju tanulókat arra bátorítani, hogy ők nékem gyakrabban irjanak. Nem kívánom,

hogy versekkel gazdagítsanak: ha akármi tudós, gazdaságbeli, kereskedési, mesterséget illető dolgokat adnak tudtomra, leginkább fogom szeretni. Reájok nézve jó gyakorlás lesz, az én munkámat pedig gyarapítja. Olly bizalommal viseltetem Tiszt. Ur jóvoltához, hogy nem veendi rossz néven, ha mindjárt azt kérem, hogy júniusban kezdjék el levelezéseiket. Ha egy lesz a levelező, annak esztendő végével a posta pénzt is kész leszek megfizetni. Ki minden tisztelettel maradok Pesten, 18^{ik} Majus 1806.”

A diákok számára is hasznos volt a hírlapírókkal kiépített közvetlen kapcsolat. A Társaság munkái közül számos meg is jelent a kor hírlapjaiban.²⁵⁽¹²⁹⁾ A *Magyar Hírmondó* 1799. január 18-i száma beszámol a Magyar Társaság év eleji örömnepéről. A tudósítás hangneméből kiderül, hogy a közlés az egyik tag levele alapján született, s a levél írója kifejezetten kéri, hogy közölje az újság T. Prof. Czinke Ferenc levelező-tagnak a Társasághoz írott versét.²⁶⁽¹³⁰⁾

Döbrentei Gáborról – aki 1802-től a Társaság könyvtárnokaként, majd 1804-től titoknokaként is tevékenykedett, és működésével felvirágoztatta azt – bizonyossággal megállapíthatjuk, hogy az újságokkal folytatott levélváltást felhasználta arra is, hogy saját verseit elküldje a lapoknak. Többször találkozhatunk, a jegyzőkönyveket lapozgatva, olyan bejegyzésekkel, amelyek arról tudósítanak, hogy Döbrentei egy-egy versét elküldték valamelyik lapnak.²⁷⁽¹³¹⁾ 1803-ban kétszer küldte el saját művét a *Magyar Kurirnak*, de egyik sem jelent meg.²⁸⁽¹³²⁾

A Társaság 1804-ben adta ki a *Próbamunkák* című könyvecskét, melyben a tehetséges tagok és pártfogók verseit jelentették meg. Döbrentei titoknok sokat tett a könyv megjelentetéséért, még a szünidő egy részében is Sopronban maradt, és írt a *Magyar Kurirnak*, hogy az újság harangozza be annak megjelenését „az egész Két Nemes Magyar Hazának”.²⁹⁽¹³³⁾ Levelét le is közölték, de a kötettről nemcsak itt, hanem pl. Schedius Lajos *Zeitschriftjében* is jelent meg ismertetés.³⁰⁽¹³⁴⁾

Az újságok magas postaköltsége és ára miatt a tagok gyakran kérték a szerkesztőtől, hogy a napokat ingyen küldjék.³¹⁽¹³⁵⁾ Természetesen az újságírók beleegyező válasza is levélben érkezett meg. A szerkesztők néha kérés nélkül, a „Haza javára” ingyen küldték a Társaságnak a hírlapok példányait. Ebből a szempontból a legjelentősebb felajánlást a *Magyar Hírmondótól* kapták az önképzőkör tagjai. A lap írói ugyanis 1801–1803-ig ingyen küldték a soproni líceumba az újságot (2. kép). Döbrentei Gábor nem minden „hátsó szándék” nélkül írhatta ezt Decsy Sámuelnek, a *Magyar Kurir* egyik újságírójának.³²⁽¹³⁶⁾ (A *Magyar Kurir* a *Magyar Hírmondó* legnagyobb konkurense volt ebben az időben.) Decsy válaszlevelében kifejtette, hogy 4 fl és rendszeres vármegyei tudósítások ellenében fogja a *Kurirt* ingyen küldeni (3. kép).

Tisztelt és kezes barátok méltó
Magyar Társaság

Arra kérjük barátságosan a Nagy reményű Tagjait
és a serkentő Nemes Társaságnak, hogy a crime
alatt járandó. M. Hírmondóit a jövő két évtendő
alatt, úgy mint 1803-ik évtendő végéig pénz ingyen
ne küldjenek, mivel eddig ingyen kívánunk a szent
jóvára intézett grófunkkal kedveskedni. Vegyék
jó nevet, kérjük, tisztelettel ugyan de tiszta szívvel
erővel ajánlájukat, kit, még átül, lépünk

A Nemes Társaságnak

Bécsben Dec. 11^{én} 1811^{en}

Képf. tiszteltül / szolgálat
M. Hírmondó fr. /

A Soproni Magyar Társaságnak.

2612. A Magyar Hírmondó levele a Magyar Társasághoz

amely 1792. május 25-én megjelent számában így ír a Társaságról: „A’ közelebb múlt hónapnak utolsó Napján a’ Soproni Ev. Kollégiumban önként öszve-állott Magyar nyelv mívelő Társaságotska”.³⁴⁽¹³⁸⁾ A közlés helytelen, hiszen a Magyar Társaság már 1790-ben megalakult. Az induló évek nagy eseményéről, Lakos János *Hunyadi László* című darabjának előadásáról szóló hírek is megjelennek a kor lapjaiban. Az előadásnak azért volt olyan nagy jelentősége, mert ez volt az első magyar nyelvű színielőadás Sopronban,³⁵⁽¹³⁹⁾ ezzel együtt a Társaság első nyilvános fellépése is.

A darabbal kapcsolatos eddigi szakirodalom nem említette azt a lehetőséget, hogy Lakos színművének megszületésében is közre játszhatott egy újsághír. Nevezetesen, a *Hadi Történetek* 1789. december-i számában közzé tette a Komáromi Magyar Társaság (nem diák-önképzőkör!) pályázati felhívását, melyet ajánlnak a’ Haza képében annak, a’ki egy szép Magyar *Szomorú Játékot* fog ki-dolgozni, mellynek summáját a’ maga tetszése szerént választhatja a’ szerző, a’ Magyar Historiából”.³⁶⁽¹⁴⁰⁾ A darab országos hírnévre tett szert az újság tudósítása alapján. Gvadányi József egyik keséssé ismert németül írott művében, ill. annak előszavában hivatkozik a *Magyar Hírmondó*ban megjelent tudósításra.³⁷⁽¹⁴¹⁾ Lakos János színművét 1812-ben Kolozsvárott is bemutatták az ottani színtársulat tagjai, mi talán arra enged következtetni, hogy a mű nyomtatásban is megjelent.³⁸⁽¹⁴²⁾

Nem véletlen, hogy mind a *Magyar Kurir*, mind pedig a *Hírmondó* megemlékezik az eseményről. A *Kurir* a 90-es évektől mindinkább támogatta a nemzeti nyelv ügyét, és gyakran szembe fordult a latin nyelvvel, amely kiszorította a közélet minden területéről az anyanyelvet. A *Hírmondó* szerkesztőjének, Görög Demeternek pedig már az újság kiadásával is az volt a célja, hogy a nemzeti, nyelvi, irodalmi és politikai törekvéseket összefogja. A *Magyar Hírmondó* a Társaság egy tagja, vagy egy hozzá közel álló személy levele alapján tudósított az eseményről, amire a hangvételeből is következtethetünk. „A’ mióta fenn áll a’ Sopronyi Teátrum, soha talán nem vólt úgy dugva teli, mint ezen Magyar Zsenge-Játék’ alkalmazóságával. Öszve gyűltek ennek látására minden Uraságok, kiknek száma közül való vólt az itten lakozó Eszterházyné Hertzegsége is. Minden fel-vonáskor, új tapsolással fogadtatták a’ jádzó személlyek, akik átallyában szép remekjét adták hazafiúi igyekezettjeknek”...³⁹⁽¹⁴³⁾ A tudósító a címlap, vagy plakát szövegét is közli, amely az alkalomra megjelent. A *Magyar Kurir* szintén beszámolt az eseményről, de az előbbinél sokkal több körülményt említ meg a cikkben.⁴⁰⁽¹⁴⁴⁾ Kitér például az író életkorára, és a szomorújáték felépítésére is.

264 Gyakran közölnek az újságok olyan verseket is, amelyeket a tagok küldtek az újságíróknak. Az első vers, amely lapban megjelent, Kis Jánosnak „A’ Soproni Magyar Kis Társaságnak egyik szép reménységű tagjának” Nunkovits György halálára írott verse.”⁴¹⁽¹⁴⁵⁾ A *Hadi Történetek* jelentette meg 1791. jan. 14-i számában, de később is megjelent az újságokban a Társaság tagjainak egy-egy költeménye. 1807 májusában a *Hazai Tudósítások*ban öt vers jelent meg a tagoktól, melyek Révai Miklós, a nagy nyelvész halálára íródtak. Az egyik itt közölt költemény miatt kisebb perpatvar is támadt a tagok között. Mint a jegyzőkönyvből megtudjuk,⁴²⁽¹⁴⁶⁾ Káphy István verse „minekelőtte el-küldetett volna, meg jobbtárggatott és tsinoséttatott a Titoknok által a sok benne levő hibák miatt”. A titoknok nem más volt, mint Döbrentei Imre, Gábor testvére. A szerző azonban nem fogadta jószívvel a javasolt javításokat, sőt olyannyira kikelt a titoknok ellen, hogy később a társaságból is kilépett. Ha a Magyar Társaság könyvtárában megtalálható *Hazai Tudósítások*nak fellapozzuk azt a számát, amelyben a versek – köztük Káphyé is – megjelentek, kissé már elmosódott kézírással valaki (nyilván maga a szerző) kijavította a szöveget, hogy az „originál” legyen.

Érdemes még kiemelni a *Magyar Kurir* 1795. január 27-i számában megjelent tudósítást a diáktársaságról. A tudósítás Geresdről érkezett, és az informátor megemlékezik az 1794. júliusi és az 1795. januári ünnepi gyűlésekről. Végül a szerző megjegyzi: „örömet meg küldöttem volna munkáikat is a’ Kurirnak: de tudtam

rész szerént, hogy sok helyet foglalnak el, rész szerént észre vettem azt is, hogy ezen társaságnak nem szándéka a hirhedés”.⁴³⁽¹⁴⁷⁾ Az utóbbi megjegyzés abból a szempontból tanulságos: a tagok az újságoknak saját munkáikon és a tudósításokon keresztül törekedett arra, hogy ismertté és híressé váljanak. A visszaautásítás talán az ismeretlen informátor személyével lehetett kapcsolatban.

A korabeli lapokban mégis a legtöbb közlés a Társasággal kapcsolatban az örömnephez köthető. Hogy mik ezek az örömnep? Erre a választ a már említett geresdi tudósító *Magyar Kurir*-ban megjelent leveléből idézem: „Kérdezősködvén, meg értettem, hogy esztendőnként két ünneplő gyűléseket szokott tartani jó igyekezete meg mutatása végett (ti. a Társaság). Az első esik Julius elején: ekkor szoktak bútsút venni azok, a'kik a' tanuló Társaságnak úgy nevezett munkás tagjai közzül kilépnek. (...) A' második nevezetes gyűlése történik Újesztendőben, hogy ekkor a hatalmas Teremtőt, gondviseléséért, az öszve sereglett Urakat, kegyességekért, magokat pedig, a' szerentsés fennmaradásért és egyes szivekért, üdvözljék!” Az örömnep tehát az évvégi vizsgaszerű búcsúgyűlésekből, és az újesztendei ünnepélyes gyűlésekből alakultak ki. 1792-től rendszeresen megrendezték őket. A gyűléseken a tagok saját műveiket, verseket, prózai alkotásokat adtak elő, és később felnőtt közönséget, valamint pártfogóikat is meghívták ez alkalomból.⁴⁴⁽¹⁴⁸⁾ Az örömnep elnevezés eredete arra vezethető vissza, hogy ilyen alkalmakkor a diákok és a vendégek kölcsönösen kinyilvánították örömlükét. Az 1799 januári és nyári örömnepvel kapcsolatban használták először ezt a kifejezést. Erről az eseményről így tudósít a jegyzőkönyv: „s a' Társaság ajánlásával fejezi be az örömnepet versekben Laky István”.⁴⁵⁽¹⁴⁹⁾ Innentől kezdve válik az elnevezés általánossá, és innen veszi át az ország többi diákonképzőköre is ezt a kifejezést.⁴⁶⁽¹⁵⁰⁾ Az 1799. január 18-án megjelent *Magyar Hírmondó* beszámol a január 6-i örömnepéről, és a cikkben is megtalálhatjuk már ezt a kifejezést, „öröm innep” alakban.⁴⁷⁽¹⁵¹⁾ A lapok mindig részletesen beszámolnak – megemlítve az összes előadó nevét és az előadott művek címét – az ünnepi gyűlések programjáról.²⁶⁵ Ezek a cikkek tartalmilag hasonlítanak egymáshoz, hiszen ezekről az eseményekről a Társaság leveleiből értesültek elsősorban. Az 1796 januári örömnepéről a *Magyar Hírmondó* és a *Magyar Kurir* egy olyan cikket közöl, amely az utolsó szóig megegyezik. Ennél sokkal szembeötlőbb, hogy a *Tudományos Gyűjtemény* 1823-ban két egymást követő számában közölte le az önképzőkör 1823. aug. 5-i ünnepélyéről szóló tudósítást.

1828-nak fontos szerepe van témánk szempontjából, mert ekkor jelent meg a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain a soproni Magyar Társaságról az első átfogó ismertetés. A cikk megjelenésének apropóját az adta, hogy a tagok az előző évben (minden más színházat megelőzve) elsőként adták elő Vörösmarty *Salamon király* c. drámáját. Az író ez alkalomból levélben üdvözölte őket, s nyilván ő kérte fel Edvi Illés Ádámot is, hogy írjon a *Tudományos Gyűjtemény*-be – melynek ekkor Vörösmarty volt a szerkesztője – hosszabb ismertetést a Magyar Társaságról.⁴⁸⁽¹⁵²⁾ Ez az ismertetés mintegy betetőzi azt a folyamatot, amelynek során az önképzőkör az egész ország előtt ismertté vált. Edvi Illés Ádám tanulmányából megtudhatjuk az alapítás körülményeit, az alapítótagok nevét és célját. A szerző kitér a gyűlések rendjére, a tagság feltételeire, a levél- és könyvtár szerepére és működésére. Felsorolja a Társaság eddig kiadott könyveit, a *Boldogságra vezérlő oktatást*, a *Sarolta* c. regényt, és a *Próbamunkákat*. Kitér az első tanár-elnök, Raits Péter megválasztására, és megemlíti, hogy a *Magyar Hírmondó* erről a jeles eseményről 1792-ben tudósítást közölt. Ismerteti a munkás-, ill. időre társak, valamint a levelező tagok (kiemelve az utóbbiak közül Kazinczy Ferencet) munkájának mibenlétét, szól az Érdemkönyv szerepéről, amelybe a Társak jelesebb dolgozatai bekerültek. Természetesen nem feledkezik meg az örömnepéről sem, és részletesen ismerteti az elmúlt év (1827) örömnepének programját. Edvi természetesen nagy jelentőséget tulajdonít a színjátékok előadásának is. A szerző hangoztatja a könyvtár jelentőségét, sőt még a nyitvatartás idejét is közli. Edvi Illés Ádám az adatokat a társaság okleveleiből, és jegyzőkönyveiből merítette, de a

Társaság alapítását illetően ő is téved.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Horváth Szilvia: A soproni Magyar Társaság a korabeli sajtó tükrében (1790–1828) / 6. Törvények és határozatok az újságokkal kapcsolatban

6. Törvények és határozatok az újságokkal kapcsolatban

Az újságokkal kapcsolatban a Társaság törvényeket és rendeleteket hozott. Ezek egyrészt a lapok megrendelésével függtek össze, másrészt pedig azok olvasását szabályozó intézkedések voltak.

A tagok közösen fizettek elő a lapokra, és a befizetendő összeg nagyságát mindig pontosan meghatározták: „mindenki fizet 15 garast a Magyar Hirmondó meghozására.”⁴⁹⁽¹⁵³⁾

A XVIII. század elején Magyarországon is megindul – Európához képest mintegy évszázados késéssel – az időszaki sajtó, de ennek kibontakozását az abszolutizmuson kívül még az ország függő helyzete is nehezítette. Bevezették a cenzúrát, amely az egyházi ortodoxia és a rendi felfogás hatása alatt állt. Bár a XVIII. század végén a felvilágosult abszolutizmust gyakorló uralkodók valamely enyhítéseket tettek a cenzúra ügyében – így pl. az egyházi jogi kérdésekben –, de továbbra is rettegetek a közvélemény valós tájékoztatásától, és az újságok szervező erejétől. Ezért vezette be II. József 1789. június 10-én az újságbélyeget, amely az újságírók megadóztatását jelentette. Az újságbélyeg anyagilag megnehezítette a hírlapkiadást, s mivel a lapok ára növekedett, kevesebben fizettek elő rájuk. A XVIII. század végén és a XIX. század elején is többször kényszerültek arra a lapok írói, hogy emeljék újságjuk árát.

Nem csoda, hogy a soproni Magyar Társaság kénytelen volt – ha nehéz szívvel is – egy-egy újságot lemondani, vagy belőle kevesebbet rendelni: „az végeztetett, hogy ez után a Társaság költségén csak egy M. ujság hozattason meg”.⁵⁰⁽¹⁵⁴⁾

266A Társaság törvényeinek újra fogalmazásakor sosem feledkeztek meg az időszaki sajtó termékeiről, de az előfizetési díjakról néha bizony igen. Ilyen esetekben a szerkesztők beszüntették lapjuk küldését. Hogy az önképzőkör ezt elkerülje: „meg parantsoltatott a' Sekretáriusnak, hogy az Újság íróknak az Újságok megküldésekért köszönő, az ezután megküldendőkéért pedig kérő levelet készítsen a jövő gyűlésre”.⁵¹⁽¹⁵⁵⁾ A sekretárius feladata volt ezen kívül az előfizetési díjakat is megküldeni az újságíróknak. A megküldött lapokat bekötötték, és a Társaság könyvtárába helyezték.

A rendeletek másik csoportjába tartoznak a lapok olvasásához kötődő, visszafogó intézkedések. A sajtótermékek annyira népszerűek voltak, hogy szükséges volt közös olvasásuk megszervezése. A titoknok feladata volt az újságok felolvasása, 1803-tól kezdve minden héten szerdán és szombaton, a könyvtár nyitvatartási idejében. Miután felolvasták a lapokat, a tagok a könyvtárból is kivehették őket egy-egy napra, de minthogy ez nagyon lassan és rendetlenül folyt, kénytelenek voltak ilyen intézkedéseket hozni: „ugy határozott meg, hogy mivel már most a' Magyar Kurirból két példányunk járna tehát azon társak is kik a' Hazai Tudósításokat olvasták, már ezután a Kurirnak egyik példányát olvassák – a' Hazai Tudósítások pedig mivel egy héteny ugy is tsak egyszer jönn el, itten öszve gyűlésünk alkalmatosságával olvastatnának fel.”⁵²⁽¹⁵⁶⁾ Ugyanígy: „Továbbá T.T.Elöl Ülő Urunk (ti. Raits Péter) a' mint már több izben ugy most is a' M. Kurir olvasóit, azon késedelemről, mellyel az Ujságot olvassák, vagy magoknál le tartoztják, feddette, és hogy az egyenes rend, az ehhez járulandó még több pontokkal együtt meg tartassék a Tagok szívére kötötte.”⁵³⁽¹⁵⁷⁾ 1819-ben már a feddés sem volt elegendő, a tagoknak ezért törvényt kellett

hozni az újságokat késve visszaadókkal szemben. Mindenki csak egy napig tarthatta magánál újságokat, aki egy nappal később adta vissza, egy garas, aki két nappal később, két garas lefizetésére köteleztetett.⁵⁴⁽¹⁵⁸⁾

Az újságokat a Társasághoz közel álló felnőttek is olvasták, mert még nekik sem volt pénzük a megdrágult lapok meghozatalára. Kis János, az önképzőkör egykori alapító tagja, evangélikus szuperintendens, 1810-ben arra kérte az ifjakat, hogy ő is hadd olvassa a *Magyar Kurirt*.⁵⁴⁽¹⁵⁹⁾

Vidékre is elküldték az újságokat, amiben szintén megmutatkozik a Magyar Társaság hatása, nemcsak szűkebb, hanem tágabb környezetére is. Jegyzőkönyvi adatok a bizonyítják, hogy vidékre is elküldték a *Tudományos Gyűjteményt*, 1818-bar pl. Illyés Pál geresdi prédikátornak.⁵⁶⁽¹⁶⁰⁾ Ezért a szolgáltatásért egy esztendőre két forintot kellett fizetnie.

1799-ben törvényt hoztak a külső olvasó tagok korlátozására, aminek oka abban keresendő, hogy a lapok politikai tartalma miatt félték, hogy a kívülálló olvasók széles köre esetleg az önképzőkör betiltását eredményezheti.⁵⁷⁽¹⁶¹⁾

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Horváth Szilvia: A soproni Magyar Társaság a korabeli sajtó tükrében (1790–1828) / Függelék: A MAGYAR TÁRSASÁG AZ EGYKORÚ SAJTÓ TÜKRÉBEN (1790–1828) BIBLIOGRÁFIA

267 Függelék:

A MAGYAR TÁRSASÁG AZ EGYKORÚ SAJTÓ TÜKRÉBEN (1790–1828) BIBLIOGRÁFIA

1. *Mindenes Gyűjtemény* 1790/15. sz. (febr. 20), 247–248.

Tudósítás arról, hogy a líceumi ifjak különös szorgalmat tanúsítanak az anyanyelv művelésében, s „három rendbéli” verseket is küldtek az újságnak. A M.T. alapítói közül név szerint említik Kis Jánost és Halasy Mihályt.

2. *Hadi és Más Nevezetes Történetek* 1790. június 3., 705–708.

A M.T. megalakulásáról, az egyik alapító tag levelét szó szerint közölve. Németh László, Potyondi László és Kis János írásokat is küldtek, melyekben az újságot dicsérték, ezért a szerkesztők szerénységből ezeket nem közölték le.

3. *Hadi Történetek* 1791. január 14., 46–47.

Kis János („A’ Soproni Magyar Kis Társaságnak egyik szép reménységü tagja”) verse Nunkovits György halálára.

4. *Magyar Hírmondó* 1792. május 18., 701–702.

Lakos János Hunyadi László c. darabjának előadásáról.

5. *Magyar Kurir* 1792/4. sz. (május 25), 664.

Lakos színművének előadásáról.

6. *Magyar Hírmondó* (Toldalék) 1793. március 1., 277–280.

Raits Péter beiktatása a M.T. elnöki székébe (1792. nov. 4.). Közli Wietóris Jonathán rektor ebből az alkalomból elmondott beszédét.

7. *Magyar Kurir* 1794/49. sz. (június 20), 749–751.

Bányai Sámuel diák levelét közlik az ifjúság botanikai gyűjtőmunkájáról. A tudósító röviden megemlékezik a M.T.-ről is. Szövegét kiadta: Csatkai Endre: *Botanizáló és népdalgyűjtő soproni ifjúság SSz.* 1962, 168.

8. *Magyar Kurir* 1795/8. sz. (január 27), 125–126.

Tudósítás Geresdről, melyben megemlékeznek az 1794. júliusi és az 1795. januári ünnepi gyűlésekről. Az informátor küldött volna verseket is, de a tagok ebbe nem egyeztek bele.

9. *Magyar Hírmondó* 1796². sz. (január 8.), 27–28.

Az újévi ünnepi gyűlés részletes programja.

10. *Magyar Kurir* 1796/5. sz. (január 15.), 83–84.

Az előbbi cikk szó szerinti átvétele.

11. *Magyar Kurir* 1796/8. sz. (január 26.), 137–138.

A M.T. 100 rhénes (rajnai) forintot ajánlott fel a császárnak.

12. *Magyar Mercurius* 1796. január 26.

A fenti újévi ünnepről (ld. 9, 10), de eltérő bevezetéssel.

13. *Magyar Kurir* 1797/6. sz. (július 21), 96.

A július 29-i ünnepi ülés szereplői és programja.

14. *Magyar Kurir* 1798/46. sz. (december 7), 727.

Németh László, a M.T. tagja hirdeti rövid Deák Grammatikáját.

15. *Magyar Hírmondó* 1799/6. sz. (január 18.), 93–94.

A január 6-i ünnepségről, melyen megjelent gr. Széchenyi Lajos is. Közlik Czinke Ferenc hozzájuk írott versét.

16. *Magyar Kurir* 1799/6. sz. (január 22.), 94–96.

A fenti ünnepségről, bővebb bevezetéssel.

17. *Magyar Hírmondó* 1799/51. sz. (július 28), 845.

Sopron vármegye ismertetése, az iskolával kapcsolatban megemlíti az itt működő M.T.-ot.

268 18. *Magyar Hírmondó* 1803/5. sz. (január 18), 68.

A január 1-jei ünnepegről, melyen jelen volt gr. Bethlen Elek is. A M.T. céljairól külön megemlékezik a tudósító.

19. *Magyar Kurir* 1804/6. sz. (július 20.), 95–96.

Döbrentei levele a Próbamunkák megjelenéséről.

20. *Magyar Kurir* 1804/33. sz. (április 24.), 518.

Berghofer Mihály pappá szentelése alkalmából írott versek.

21. *Zeitschrift von und für Ungern* 1804/4. sz., 261.

Recenzió a Próbamunkákról. Közli: Bodolay, 649.

22. *Hazai Tudósítások* 1806/11. sz. (augusztus 6.), 94–96.

Németh László életrajza, külön kiemelve szerepét a M.T. megalapításában.

23. *Hazai Tudósítások* 1807/38. sz. (május 13.), 329–331.

Révai Miklós halálára írt versek. Révait a M.T. tagjának mondják.

24. *Tudományos Gyűjtemény* 1823/9. köt., 118–119.

Az augusztus 5-i örömmünnepről.

25. *Tudományos Gyűjtemény* 1823/10. köt., 113.

Az előbbi cikk szó szerinti ismétlése!

26. *Tudományos Gyűjtemény* 1828 5. köt., 117–122.

A M.T. átfogó történeti ismertetése, Edvi Illés Ádámtól.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Szende Katalin: A soproni későközépkori végrendeletek egyház- és tárgytörténeti tanulságai

Szende Katalin: A soproni későközépkori végrendeletek egyház- és tárgytörténeti tanulságai

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Szende Katalin: A soproni későközépkori végrendeletek egyház- és tárgytörténeti tanulságai / I. A végrendeletek ősfomája: a lélek üdvére tett adomány

I. A végrendeletek ősfomája: a lélek üdvére tett adomány

A későközépkorra tömegessé váló írásbeli végrendelezést az hívta életre, hogy az örökgyók a jog szerint rokonaiknak járó javak mellett az életükben legfontosabb szerepet játszó szervezetnek, az egyháznak is juttatni kívántak valamit, hogy üdvözülésüket ezáltal is biztosítsák. Az egyházak javára tett adományok, az *ad pias causas*¹⁽¹⁶²⁾ rendelt javak a testamentumok 80%-ában megtalálhatók.²⁽¹⁶³⁾ Ezt rögzíti a Közép-Európa városaiban általánosan használt magánjogi kompendium, a *Summa Legum* is.³⁽¹⁶⁴⁾ A testamentumokkal foglalkozó fejezetei szerint hagyatkozni lehet „non solum hominibus, sed eciam locis sacris (ecclesiis et monasteriis, exceptis ... hereticis et dampnatis)” (cap. XLVI.), az adakozás indokai közül a „propter anime salutem” és a „propter Deum” (pauperibus) vonatkoznak az egyháznak tett adományokra (cap. LIII.).

A soproni városi tanács 1418-ban kelt, a végrendelezés módját szabályozó rendelete⁴⁽¹⁶⁵⁾ a következőkkel igazolja, hogy a haláleset után 1 hónapon belül a testamentumot be kell mutatni a tanácsnak: „damit also nicht vertilgt, vergessen noch verlaugent werd, swas Got, den heyligen, freunden, fromden oder andern leuten ... geschafft wird.”

Ezzel a megjegyzéssel már vizsgálódásunk szűkebb tárgyára, a középkori (az 1524-es első reformációellenes vizsgálatot megelőző) soproni végrendeletekre tértünk át. A fent említett arány, tehát hogy a testamentumok 80%-a tartalmaz többek között ²⁶⁹a lélek javára tett adományt, itt is megállja a helyét: a 303 teljes végrendeletnek mindössze 20,1%-a nem foglalkozik ezzel. Az egyház komoly érdekeltiségére utal, hogy a fent idézett 1418-as szabályrendelet a csak papok előtt tett végrendeletet semmisnek mondja. A papok a végrendelezők között is városbeli létszámukat legalább 5–6-szorosan meghaladó arányban (33 végrendelet = 10,9%) vannak képviselve. Ezt persze főleg a törvényes utódok hiánya és a javadalomról való elszámolás kötelezettsége indokolja. A legelső soproni végrendelet 1278-ból, a városi privilégiumok megszervezése utáni évből szintén paptól, Miklós városplébánostól származik. Az egyház, ill. annak képviselői tehát mind aktív, mind passzív félként igen nagy szerepet vittek a testamentumokban, és ez indokoltá teszi a címben szereplő kérdés alaposabb vizsgálatát.⁵⁽¹⁶⁶⁾

Az üdvösségükről gondoskodni kívánók számára az egyház a későközépkorban a reprezentációs igényektől és a vagyoni lehetőségektől függően igen sok különböző megoldást kínált. Sopronban a leggyakoribb bizonyos összegek felajánlása volt a templom építési kasszájába, a lélek üdvére hagyatkozók 54,7%-a élt ezzel a lehetőséggel egy vagy több egyházi intézmény javára. A „zum paw” (bau), ill. „pro fabrica” kifejezések azonban ne tévesszenek meg: ezek az összegek inkább a templom, ill. kolostor fenntartását, folyamatos működését biztosították, vagy a templomátya őrizte azokat, míg nem volt szükség komolyabb munkálatokra. Bizonyítja ezt Puhel Pál javadalmas pap végrendeletének egyik kitétele: „et iste pecunie dari debent, quando fuerit labores pro fabrica alicuius ecclesie, et non antea persolvantur”.⁶⁽¹⁶⁷⁾

Hasonlóan népszerű volt misék mondására hagyni bizonyos összegeket. Az egyes „szolgáltatásoknak” szabott árai voltak, melyek viszonylag keveset változtak az idők folyamán. Egy egyszerű mise mondatása 6–8 denár közti összegbe került, tehát a szokásos 30 mise mondatása 7 dénársolidus és 1 fontdénár hagyományozását jelentette. Előfordult 100, sőt alkalmanként 1000 mise mondatásáról szóló rendelkezés is. Hosszabb ideig volt érvényes a halál napjának évfordulóján végzett szertartás (*jartag*) biztosítása.⁷⁽¹⁶⁸⁾ Ennél gyakoribb megemlékezés volt az örökmise-alapítvány, itt a hét egy-egy napján, de legalább évente négyszer kellett misét mondani. Ennek ára 1480-ban pl. 15 fontdénár volt.⁸⁽¹⁶⁹⁾ Az utóbb említett költségesebb megoldásokat csak a misemondásról intézkedők 16%-a választotta.

A legnagyobb terhet, de a legnagyobb evilági (és túlvilági) elismerést az oltárjavadalom alapítása jelentette. Itt az új oltár igazgatójának teljes megélhetéséről gondoskodni kellett. Ilyen alapításra, vagy meglévő

javadalom jelentős bővítésére a vizsgált időszakban 18-an vállalkoztak, nemegyszer saját, papi pályára lépett gyermekük javára.⁹⁽¹⁷⁰⁾

Említenünk kell még egy, a lélek üdvét előmozdító formát, a zarándoklatot. Lehetett ez a végrendekezés indoka is: személyes öttingi, ill. compostelai zarándoklat előtt gondoskodott javairól Ursula, Michel Holzapfel felesége¹⁰⁽¹⁷¹⁾ ill. Hans Frisch; de gyakrabban célja volt: ha az örökhagyó nem akart, vagy nem tudott személyesen kockáztatni, az egész Európában bevett szokás szerint egy bizonyos összegért másra róhatta ezt a kötelezettséget.¹¹⁽¹⁷²⁾ A közismerten népszerű úticélok, Róma (28 végrendeletben), ²⁷⁰Aachen (17), a bajorországi Ötting (4), Mariazell, a felső-ausztriai Sankt Wolfgang, és a nagy távolság miatt ritkábban szereplő Santiago da Compostela mellett a „Szent Vér ereklyéi”-ként megnevezett úticél¹²⁽¹⁷³⁾ az észak-német Wilsnack felkeresésére utal.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Szende Katalin: A soproni későközépkori végrendeletek egyház- és tárgytörténeti tanulságai / II. A végrendeletek kedvezményezettjei: egyházak, vallásos társulatok, szegények

II. A végrendeletek kedvezményezettjei: egyházak, vallásos társulatok, szegények

A XV. század végén Sopron bővelkedett az egyházi intézményekben: csak magában a városban 10 templom és kápolna működött egyidőben: Hans Kolbat neje 1498-ban 10 soproni és 2 környékbeli egyházra hagyott pénzt.¹³⁽¹⁷⁴⁾ Ebben az időben kb. 2900–3000 lakossal számolva minden 300 polgárra jutott egy egyházi intézmény, és ez még Nyugat-Európával összehasonlítva is igen magas érték.¹⁴⁽¹⁷⁵⁾

A templomok természetesen nem egyformán részesültek a hívek jóindulatából: a legtöbb adományt a Szt. Mihály-plébániatemplom kapta, de gyakran egyenrangú pénzadományban részesült a várárokmenti Boldogasszony-templom, és az ispotály Szent Erzsébet-kápolnája is. Ezek papjait gyakran szintén plébánosnak nevezik, ezért a jogért főleg az előbbi intézmény igazgatói folytattak szívós, ámde eredménytelen küzdelmet.¹⁵⁽¹⁷⁶⁾ Kiemelkedő hagyatékot kapott a kivételesen a Fő téren álló ferences kolostor is – tehát azok az intézmények voltak a legtekintélyesebbek, melyek a hívek lelki és testi gondozásában a legnagyobb szerepet vállalták.

Az egyes templomokra, kápolnákra hagyott, ill. számukra elkészítendő liturgikus tárgyak örökösei között (1. táblázat) a Szent Mihály-templom túlsúlya nyilvánvaló. A 20 mellékoltárral rendelkező plébánia nyújtotta ugyanis a legjobb lehetőséget a feudális kegyúr gesztusának utánzására, itt kapták a legnagyobb nyilvánosságot az adományozók nevét, címerét viselő berendezési és kegytárgyak.

A XV. század végétől azonban megnőtt az érdeklődés a kisebb, bensőséges hangulatú kápolnák iránt is. 1474 után találkozunk a külváros negyedik fertályában, a Pócsi-dombon épült Szt. Lénárd kápolnával.¹⁶⁽¹⁷⁷⁾ Névadója a háziállatok védőszentje volt, a kápolna javára adakozók közt azonban mégis főleg iparosokat, nagykereskedőket, és ezek családtagjait találjuk. 1474. és 1552 között 17 esetből 6 iparos, 9 a Fő téren, vagy annak tőszomszédságában lakó patricius, 2 pap emlékezett meg róla. A Szt. (Fábián és) Sebestyén kápolna, és a hozzá kapcsolódó vallásos társulat alapítója, Wolfgang Rauch 1480-ban 40 napi búcsút engedélyeztetett a templom javára adakozóknak. Ez az épület szintén a külvárosban állt, az Ikva patak mellett,¹⁷⁽¹⁷⁸⁾ de a javára adakozók zömé most is a belvárosból került ki. Bőkezűen adakoztak az 1454-től épülő bánfalvi Szt. Farkas templom (1485-től pálos kolostor) javára is. Az egyes templomok kápolnák megajándékozását tehát nem lehet a lakóhely közelségével, a védőszent funkciójának megfelelő

foglalkozással, vagy más társadalmi kritériummal magyarázni. A tekintélyes vagyonnal rendelkezők azokat a megoldásokat keresték, melyek révén adományaikkal a legmaradandóbb emléket állíthatják maguknak, és ez mutatkozik meg az új építkezések kiemelt felkarolásában.

A vallásos élet városokra jellemző megnyilvánulásai voltak a különböző vallásos társulatok, testvérületek. Ezek tevékenysége a szakmai érdekvédelmet kivéve szinte mindenben megegyezik az iparos céhekével: oltárral rendelkeztek valamelyik (leginkább a plébánia-) templomban, ahol a társaság hetenként összegyűlve misét hallgatott.¹⁸⁽¹⁷⁹⁾ A végrendeleti adományok is erre utalnak: oltárképek, miseruha, kehely²⁷¹stb. készítését írják elő, könyvvel látják el a testvérület oltárát, de főleg pénzt hagynak misék mondására. A pénzhez kapcsolódik a testvérületek másik funkciója, a tőkekölcsönzés, amit általában 10%-os kamatra tettek.

A vallásos testvérületek vagyona jóval felülmúlta az iparos szervezetekét, a céhek 1527-es megadóztatásakor¹⁹⁽¹⁸⁰⁾ a 6 legtöbb adót fizető társaság, az Allerglaubigen Seelenzech, a Zecha Assumptionis, a Zecha Trinitatis, az Ellendzech, a Briester Bruderschafft és a Zecha Purificationis egyike sem szakmai szervezet volt. Az említettek közül a legtöbb adományt a papok testvérülete kapta, nemcsak a hivatalból hozzájuk tartozó egyházi személyektől, hanem a világi hívektől is, akik úgy gondolták, hogy a társulathoz tartozó papok együttes könyörgése jobban előmozdítja majd lelki üdvüket. A confraternitasok tehát fontos összekötő kapcsot jelentettek a polgárság és a papság között, és távortartották a híveket a laikus eretnekmozgalmak felé orientálódástól. A végrendeletek majdnem 1/4-e (23,7%) jutott vagyonából valamely vallásos társulatnak, iparos céhekről viszont csak 11,2% gondoskodott, még pedig nemcsak az adott szakma képviselői.

Fontos helyet foglalt el a korszak közgondolkodásában a szegényekről való gondoskodás.²⁰⁽¹⁸¹⁾ Ez történhetett a szegényeket gondozó ispotálnak, vagy egy-egy szegény embernek, főleg hajadonnak juttatott segítség útján. A nekik juttatott pénzösszegek, alapítványok, valamint tárgyak fejében az örökhagyó lelkiüdvéért kellett imádkozniuk.²¹⁽¹⁸²⁾ A tárgyakról alább még szó lesz, itt csak egy lényeges különbséget emelek ki: a kisebb vagyonú végrendeletek (akik az átlagos adó kétszeresénél kevesebbet fizettek) szinte kizárólag saját ingóságjaikból juttattak a szegényeknek, ugyanakkor a fürdő- és étkezési alapítványok a gazdagabbaktól származnak.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Szende Katalin: A soproni későközépkori végrendeletek egyház- és tárgytörténeti tanulságai / III. A tárgyak átlényegülése

III. A tárgyak átlényegülése

A lélek üdvére tett adományok anyagi alapját általában ingatlanok, készpénz, továbbá értékesebb ingóságok jelentették. A három fő csoport közül az ingatlanok a legfontosabbak, mert ezek képviselték a legnagyobb értéket. Soproni polgárokról lévén szó, a legtöbbször – az esetek 1/3-ában (31,4%) – szőlőbirtok terhére történt az adományozás. Ezenkívül kisebb számban a legkülönbözőbb ingatlanok (gyümölcsöskert, malom, mészárszék, szántóföld, sáfrányos kert) fordulnak elő. Ezeket az adományokat a kedvezményezettek általában pénzzé tették, ahogy azt pl. a Budai Jogkönyv elő is írja.²²⁽¹⁸³⁾ A szőlőt ellenben megtartották, és bérbe adták, ill. megműveltették a javadalmak élvezői, ahogy azt a Franz Gatterhofer és Niklas Mautter javadalmas papok ingóságai közt említett²³⁽¹⁸⁴⁾ szőlőkarókból, ill. a papoknak a bordézsmajegyzékekben való sűrű előfordulásából láthatjuk.

Az egyetlen intézmény, amely a rászállt birtokokat (káposztáskert, rét stb.) mindig megtartotta és felhasználta, az ispotály volt, hiszen így tudták a legegyszerűbben megoldani a gondozottak ételmezését.²⁴⁽¹⁸⁵⁾ Az ispotályoknak juttatott pénz-, birtok- és tárgyi adományok a XIV. század közepétől (Sopronban 1347-től) a szerzetesrendektől városi kezelésbe került intézmények életének három fő mozzanatára világítanak rá: A közösség (a város) tagjai – önkormányzatuk részeként – komolyan részt vettek az ispotályok fenntartásában; az irányításban (étkeztetés, higiénia) egyre nagyobb szerepe volt a szakszerűségnek; a gazdálkodást pedig racionalitás, sőt üzleti szellem hatotta át.²⁵⁽¹⁸⁶⁾

272A pénztáradományokról és azok felhasználásáról fentebb, a templomokkal kapcsolatban már esett szó. Most csak az egyes polgárok által ilyen célra fordított összegek közti nagy eltérést emelem ki, és azt, hogy a legtöbb esetben az összes, egyháznak juttatott pénzadományok összege viszonylag szerény, 15 és 30 fontdénár között volt, ami a városi lakosság többségének tőkeszegénységét is bizonyítja.

A végrendeletben említett ingóságoknál a tárgyak anyagukban rejlő értéke volt a lényeges, a művészi kivitel általában mellékesnek tekintették.²⁶⁽¹⁸⁷⁾ Ezt mutatják a gyakori átalakítási utasítások is. Tekintsünk át a teljesség igénye nélkül néhány fontosabb tárgycsoportot.

Ékszereket – amennyiben a végrendelező szerepel az adójegyzékekben – egy kivétellel a városi adóátlag kétszeresénél többet fizetők adományoztak. Leggyakrabban ezüstövekről van szó, melyeket többnyire kehellyé kellett átalakítani. Aranyozásukhoz aranygyűrűket (egy esetben pecsétgyűrűt) hagytak. A gyöngyös fejékeket viszont inkább eladták, és árukat fordították misemondásra. A Szent Mihály-templom után a második legtöbb (7) ilyen célú adományt a papok testvérsége kapta.

A kegyes célra hagyott edények között kizárólag ezüstneműket találunk, ezen belül is 70%-ban poharakat, és csak két esetben nagyobb kannákat. Ezekből is kelyheket, ill. két esetben füstölőket készítettek.²⁷⁽¹⁸⁸⁾ Az örökgyógyók vagyoni helyzete az ékszereknél tapasztaltaknak felel meg. A sok ezüstadomány ellenére a javadalmak személyes használatra szolgáló ingóságai között kizárólag ónedényekkel találkozunk, tehát a világi ezüstneműk átalakítása valóban megtörtént.

A Szent Mihály-templom felszerelésében a vizsgált időszakból két gótikus (XVI. század eleji) kehely maradt fenn. Mindkettőn látható a donátor címere, de ezek ismert polgári vagy nemesi címerekkel nem azonosíthatók.²⁸⁽¹⁸⁹⁾

Ruhadarabokat világi emberek viszonylag ritkán hagytak egyházi célra, sokkal inkább rokonaik, barátaik, vagy ismerőseik körében örökítették ezeket tovább. Ha mégis kegyes adomány lett egy ruhadarab, azt anyaga indokolta. A nyest- vagy rókaprém kabátok, mellények árából szintén misét mondtak, még néhány kabátot miseruhává alakítottak át. Ezt a gyakorlatot a fennmaradt gótikus miseruhák is igazolják: anyaguk megfelel a világiak drága öltözékeinek,²⁹⁽¹⁹⁰⁾ bársony, damaszt, kamelot (angóakecske szőréből készített szövet), atlasz fordul elő. Az újonnan készített miseruhákat is figyelembe véve a fehértől a lilán és sárgán át a kékig minden szín megtalálható, a liturgikus előírásoknál jóval nagyobb változatosságban.

Az ellenkező véletet mutatják a szegények felruházását szolgáló hagyatékok: legtöbbször darócposztót (lódent) vetetnek számukra, máskor a temetésen a ravatalra borított fekete posztót kellett odaadni a szertartás végeztével egy szegény embernek.³⁰⁽¹⁹¹⁾ Nagy segítséget jelentett a szegény hajadonoknak, ha fátlyakon, ingeken kívül ágyat (matracot) hagytak rájuk, mert ez a hozományuk fontos része volt.

A kegyes célokra tett adományok esetében „jámborság és üzleti ravaszság, közösségi cél vállalása és személyes dicsőségvágy”³¹⁽¹⁹²⁾ jelentkezett szétválaszthatatlan keveredésben. Motiválhatta az örökgyógyókat

őszinte, néha már vakbuzgó hit, lelkiismeretük megnyugtatója éppúgy, mint a magamutogatás. „Építési” összegek adományozásával vagy templomi felszerelések készíttetésével egyaránt jól körülhatárolható, személyükhöz köthető emléket akartak magukról hagyni. Az ellentéteknek ebből az egységből a későközépkori polgár vallásosságának egyre anyagiasabbá válása kerül előtérbe. Ez a folyamat pedig önkéntelenül is megszülte saját ellenhatását – a reformációt.

273Kegytárgyakat öröklő templomok és kápolnák

név/tárgy	kehely	kereszt	ereklyetartó	miseruha	casula-kereszt	karing	egyéb textil	misekő
Szt. Mihály	17	5	4	12	1	7	12	9
Boldogasszony	2			2	1			2
Ferences	1			1	1			
Szt. Lélek	2			1	1		1	
Szt. János	2	1			1			
Szt. György				2	1			1
Szt. Jakab	2							
Szt. Lénárd	1							
Szt. Sebestyén	1			1				1
Szt. Farkas (Bánfalva)	1	1		1				
Sopronon kívüli egyéb	1	1		3			1	1
?	4			1			3	
összes	34	8	4	24	6	7	17	14

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Metzl János: A „Corvinus Magyar–Osztrák Baráti Kör” 1989. évi működése

Metzl János: A „Corvinus Magyar–Osztrák Baráti Kör” 1989. évi működése

A kör az 1989. évben igyekezett továbbfejleszteni az előző évben kiépített osztrák jószomszédi kulturális, gazdasági, idegenforgalmi és sportkapcsolatokat, megismertetni tagjait Ausztria szomszédos területeinek kulturális és természeti értékeivel. Ebben nagy segítséget jelentett a bécsújhelyi Corvinus Kreisszel folytatott szoros együttműködés.

A két körnek kezdettől fogva közös célja volt: annak elősegítése, hogy Sopron és Bécsújhely közt

hivatalosan is erősödjenek a baráti kapcsolatok, nem titkoltan azzal a szándékkal, hogy köztük végül is testvérvárosi kapcsolat jöjjön létre. 1989-ben ezt a szándékot Kismartonra is kiterjesztették hármass testvérvárosi kapcsolat létesítésére. Ez az 1995-re tervezett világkiállítás miatt gazdasági előnyökkel is járna. Ennek érdekében június 8-án Stephan Franye, a Corvinus Kreis elnöke Bécsújhelye Gustav Kraupa polgármesternek petíciót adott át a Bécsújhely, Kismarton és Sopron közti partnervárosi kapcsolat minél gyorsabb megvalósításáért. Hasonló írásbeli javaslatot juttatott el Kurt Korbatitshoz, Kismarton polgármesteréhez és Markó Józsefhez, Sopron város tanácselnökéhez.¹⁽¹⁹³⁾

²⁷⁴Ezzel egyidőben a Corvinus Kör elnöke is ugyanilyen tartalmú javaslatot terjesztett Markó József tanácselnökhöz. Előterjesztésére a következő választ kapta: „A Wiener Neustadt–Eisenstadt–Sopron viszonylatában kialakítandó testvérvárosi kapcsolatokra irányuló javaslatukat köszönettel kézhez kaptam. Örömmel tájékoztatom a kört, hogy a közelmúltban több találkozáson is, ahol elsősorban a Bécs–Budapesti Világkiállításra való felkészítés került szóba, megállapodott a három város polgármestere arról, hogy az előkészületi munkák során megvalósuló közös rendezvények révén kialakuló együttműködés megkoronázásaként egy-két éven belül megkötjük városaink „Hármasszövetségét,” ami ismereteink szerint egyedülálló Európában. Tudjuk és méltányoljuk, hogy a Corvinus Kör mindkét oldalról milyen sokat tett azért, hogy a három városban szoros kapcsolat alakult ki mind a lakosság, mind az intézmények között. Egyetértésben vagyunk mindkét várossal a tekintetben, hogy az élő kapcsolatok továbbfejlesztése a közeljövőben el fog vezetni a szövetség tényének megállapodáson való rögzítéséhez. Sopron, 1989. június 22. Markó József s.k.”

A közös teendők megbeszélése céljából a három város polgármestere több ízben találkozott egymással.

A két kör továbbra is feladatának tekintette, hogy elősegítse a különböző intézmények közti kapcsolatfelvételt kölcsönös megismerkedésüket és együttműködésük kiépítését.

Az elnökség havonta ülésezett az aktuális teendők megbeszélésére. A bécsújhelyi Corvinus Kreisszel való szoros kapcsolatot az is jelzi, hogy több ízben volt közös elnökségi ülés, IV. 5-én, VI. 6-án és XII. 20-án Sopronban, II. 24-én, V. 11-én Bécsújhelye.

A Corvinus Kör január 26-án tartotta évi közgyűlését a Szent György utcai Egészségügyi Továbbképző Intézetben. A közgyűlésen a bécsújhelyi Corvinus Kreis küldöttsége is részt vett, üdvözlőket Stephan Franye elnök tolmácsolta. Az éves beszámolót Dr. Metzl János, a kör elnöke tartotta: ezt a közgyűlés egyhangúlag elfogadta, az ellenőrző bizottsági jelentést szintén. Az 1989. évi programtervezetet Szalay Csaba titkár ismertette.

Február 15-én Gustav Kraupa, Bécsújhely polgármestere Markó József tanácselnök meghívására látogatást tett a soproni városházán. Ez alkalommal a Corvinus Körhöz is ellátogatott. A kör elnöke ünnepélyesen átnyújtotta neki a Corvinus Kör tiszteletbeli tagságáról szóló oklevelet.²⁽¹⁹⁴⁾

Március 10-én a kör elnöke Felsőpulyás, Eva Wiegesser soproni származású festőművésznő kiállításának megnyitója alkalmával találkozott Paul Kiss polgármesterrel és az esetleges kapcsolatfelvételtől tárgyalt vele.

Április 4-én a Corvinus Kreis elnöke, Stephan Franye és titkára Franz Pinczolics, valamint a Corvinus Kör elnöke, Dr. Metzl János bemutatkozó látogatást tett Hans Sipötz tartományi főnöknél, akivel ismertették a két kör tevékenységét és kérték támogatását.

Április 5-én Baján László, a soproni „Halászcserda” étterem vezetője, a Corvinus Kör tagja bemutatta „Corvinus tál”-nak elnevezett ételkülönlegességét, amire meghívta a két kör vezetőségét.

Április 17-én a két kör közvetítésével Bécsújhelyt Horváth Jenő, a Művelődési Osztály vezetője és Venesz Ernő, a Liszt Ferenc Művelődési Központ igazgatója találkozott az ottani kulturális vezetőkkel. Ezen a találkozón a Corvinus Kör részéről Szalay Csaba titkár vett részt.³⁽¹⁹⁵⁾

Május 17-én a kör titkára Féltonyban (Halbturn) résztvett a „Des Kaisers Rock” kiállítás megnyitóján.

275Június 6-án a két kör tagjai részére baráti összejövetelre került sor Sopronban, a „Várkerület” sörözőben.

Június 15-én a kör elnöke és titkára részevett Kismartonban a „Magyarország és Ausztria. Jelenetek egy házasságból” c. kiállítás megnyitóján.

Június 20-án a Corvinus Kreis Bécsújhelye az „Adler” vendéglőben sajtókonferenciát tartott a soproni „Carousel Vásár”-ral kapcsolatban. Erre a Corvinus Kör elnökét és titkárát is meghívták. Ez alkalommal Rudolf Pichler vendéglős bemutatta a „Corvinus Platte”-nek nevezett ételkülönlegességét, amely az étlapon is szerepelni fog.⁴⁽¹⁹⁶⁾

Június 30–július 10-ig tartották Sopronban a „Caroussel Vásár”-t. Az osztrák kiállítók szervezése nagyrészt Stephen Franyenak, a Corvinus Kreis elnökének az érdeme.⁵⁽¹⁹⁷⁾

Augusztus 12-én nyitották meg Bécsújhelyt a hagyományos vásárt („Wiener Neustädter Ausstellung”). Ezen Bécsújhely városának meghívására Sopronból Gollnhofér Sándor tanácselnök h. és Dr. Ulreich József tanácselnök h., valamint Dr. Metzl János a Corvinus Kör elnöke vett részt. A vásárt Kurt Waldheim köztársasági elnök nyitotta meg, akinek Gustav Kraupa polgármester a soproni küldöttséget is bemutatta. Ugyanott augusztus 17-én tartották a polgármesterek napját. Ezen Sopronból Dr. Ulreich József és Dr. Metzl János vett részt, akiket bemutattak Siegfried Ludwig, Alsó Ausztria tartományi főnökének: vele rövid eszmecsere folytattak a két régió kapcsolatairól. Augusztus 11-én ismét megrendezték a vásáron a magyar napot. Ezen a napon a magyarok részére a belépés ingyenes volt. A Corvinus Kör tagjai részére, Szalay Csaba vezetésével, külön autóbust indított. Gustav Kraupa polgármester a városházán fogadta Nagy János bécsi magyar nagykövetet, valamint Sopron, Kapuvár, Kőszeg, Körmend, Szombathely, Zalaegerszeg és Székesfehérvár városok tanácselnökeit, ill. azok helyetteseit. Ezen a napon 7 magyar táncscsoport adott műsort a városban, de. a Fő téren, délután a vásár területén.⁶⁽¹⁹⁸⁾

Augusztus 27-én Bécsújhelyt sajtókonferenciát tartottak az ottani Corvinus napokkal kapcsolatban. Ezen a Corvinus Kör részéről Dr. Metzl János, Szalay Csaba és Venesz Ernő vettek részt.

Szeptember 10-én rendezte meg a két kör a II. Corvinus kerékpáros túrát Bécsújhely–Sopron útvonalon. Ezen kb. 200 kerékpáros vett részt.⁷⁽¹⁹⁹⁾

Szeptember 22–24-e közt került sor a Nemzetközi Corvinus Veterán autós ralira, melyet a két kör közösen rendezett. Az útvonal a két ország területén haladó, az ügyességi verseny és a díjátadás Bécsújhely Fő terén volt. A szervezést a Corvinus Kör részéről Dr. Gimesi Szabolcs végezte.⁸⁽²⁰⁰⁾

Az év kiemelkedő rendezvénye volt október 2-án a Corvinus Kreis ünnepi estje, Bécsújhelyt, a Corvinus Hotelben. Ezen az ülésen, melyre körünk vezetőségét is meghívták, Nagy János bécsi magyar nagykövetnek átnyújtották a Corvinus Kreis tiszteletbeli tagságáról szóló oklevelet, valamint tagként felvették Csorna,

Székesfehérvár és Zalaegerszeg városokat. Az ünnepségen Stephan Franye, a Corvinus Kreis elnöke, Gustav Kraupa polgármester és Dr. Metzl János, a Corvinus Kör elnöke mondott beszédet. Az oklevelek átadása után Nagy János nagykövet mondott köszönetet, a magyar városok nevében pedig Dr. Marx Gyula, Zalaegerszeg országgyűlési képviselője. A kíséző műsorban a bécsújhelyi vonósnégyes és a soproni Lajtorja táncegyüttes is fellépett.⁹⁽²⁰¹⁾

276Október 16-án a Corvinus Kör szervezésében a bécsújhelyi kórház vizontlátogatást tett a soproni kórházban. A bécsújhelyi küldöttség tagjai Stadtrat Karl Bauer, Dr. Wilhelm Pinkernell kórházigazgató, szemész főorvos, Johann Weiss gazdasági igazgató és Emma Gschwendtner ápolási igazgató, kórházi főnővér voltak. A küldöttséget a soproni kórházban a főorvosi kar élén Dr. Rác Attila kórházigazgató-főorvos fogadta és vezette végig a kórház osztályain. A találkozó a Corvinus Kör közvetítésével jött létre, ezen a kör elnöke is résztvett. A találkozón megbeszéltek a két kórház további együttműködését.¹⁰⁽²⁰²⁾

November 22-én a két Corvinus kör közvetítésével Dr. Szathmáry György, a soproni Állami Szanatórium főigazgatója és Dr. Metzl János, a Corvinus Kör elnöke Stollhof–Felbringben felvette a kapcsolatot az ottani Rehabilitációs Centrum igazgatójával, Dr. H. Teubl-el és megállapodtak abban, hogy 1990 folyamán a két intézet közt kölcsönös ismerkedő látogatásra kerül sor.

December 13-án Dr. Metzl János elnök és Szalay Csaba titkár Wöllersdorfban átadta Hellmuth Grüneis polgármesternek Wöllersdorf Corvinus Köri tiszteletbeli tagságáról szóló oklevelet és megbeszéltek a további együttműködést.

December 15-én Hárs József diavetítést tartott a HNF helyiségében „Burgenlandi és Alsó Ausztriai útiképek” címen.

December 20-án a két kör közvetítésével Sopronban sor került a soproni Rendőrkapitányság és a Burgenlandi Közlekedésrendészet közti kapcsolatfelvételre. Ez alkalommal Sopronba látogatott Kismartonból a burgenlandi csendőrség vezetője és helyettese. A találkozón résztvett a Corvinus Kreis elnöke, a Corvinus Kör elnöke, alelnöke és titkára is.

1989-ben is igen látogatottak voltak a tagok részére szervezett autóbuzos kirándulások. Ezek szervező munkáját Szalay Csaba titkár végezte. Május 6-án és június 3-án autóbuzos kirándulás indult a Raxra, június 8-án a kör vasútbarát csoportja a Schneebergre kirándult. Július 8-án a tagok a Fertő körül és a Fertőzúgba vezetett kiránduláson vehettek részt. Október 7-én a kör a Semmeringre, november 12-én pedig Mariazellbe rendezett kirándulást.

A célok között szerepelt a tagok gyermekei részére csereüdültetés nyelvtanulás céljából. Ez az osztrák partnerek hasonló igényének hiánya miatt nem sikerült. A kör ezt 1990-ben más módon próbálja megvalósítani.

A körnek 1989-ben kb. 400 rendes tagja volt, továbbá jogi személyként egy intézmény. Szaporodott a nem soproni tagok száma is, ezek Szentendrén csoportba tömörültek. Tiszteletbeli és rendes tagjai vannak a körnek Ausztriából és az NSZK-ból.

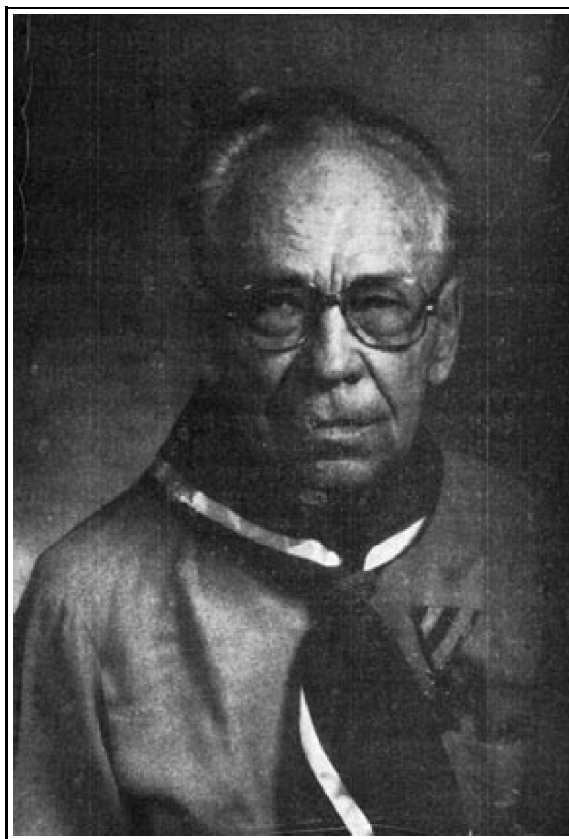
1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK

MEGEMLÉKEZÉSEK

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Csapody István: Aumüller István (1903–1988) emlékezete

Csapody István: Aumüller István (1903–1988) emlékezete

1988. július 20-án ismét szegényebbek lettünk. Eltávozott körünkől a biológiai tudományok fáradhatatlan művelője, a magát büszkén burgenlandinak valló, szívében magyarnak megmaradt Prof. Stefan A. Aumüller osztrák iskolaügyi főtanácsos. Akik ismerték, tudják, hogy hangyaszorgalommal gyűjtötte kutatásaihoz az anyagot könyvtárainkban és kutatóhelyeinken; évtizedeken át hetente láttuk feltűnni, amint lajtaszentmiklósi (Neudorf/Leitha) otthonából beutazott Sopronba; csodáltuk egyre fáradtabb fizikumában haláláig lobogó lelkesedését és szeretettel emlékezünk a tiszta fényre, amely igaz emberségéből a felső-kismartonhegyi (Eisenstadt-Oberberg) síron túl is árad felénk.

277Az apa, A. István az Esterházy-hitbizomány erdésze volt. Az apa először a lékai várban (Burg Lockenhaus) gyakornokoskodott, majd 1902-től Hosszúszegezen (Langeck) teljesített szolgálatot. Itt vette feleségül Weninger Rózát és itt született első fiúgyermekük is, aki 1909-től a hármortói (Hammerteich) hatévfolymos, egyosztályos németnyelvű iskolában sajátította el az elemi ismereteket. Innen az 1914/15. tanévben 4 hónapig „magyar szóra” a Vas megyei Köveskútra (ma Salköveskút) került. Magyar gimnáziumban szeretne volna ugyanis folytatni tanulmányait. Ám közben kitört a világháború, apja harctérre került és édesanyja szűkös kegydíjából a taníttatás költségeit nem tudta fedezni. Ilyen körülmények között „koldusdiák” lett Kőszegen és polgári iskolába iratkozott be. Ennek jeles elvégzése után ingyenes tanulóként került Pápára, ahol 1923-ban – már mint osztrák állampolgár – tanítói és kántori oklevelet szerzett. Amikor ezzel az oklevéllel 1923. jún. 23-án az időközben Ausztriához csatolt Alsórámcra (Unterrabnitz) hazatért, állami iskolában nem tudott elhelyezkedni, csak a felsőszentmártonhegyi hercegi magániskolában kapott állást. Az osztrák tanárképzőt természetrajz (biológia)–földrajz–kézimunka szakon 1934–38 között végezte el. Ezt követően Kismartonban (Eisenstadt) már állami ált. iskola felső tagozatán taníthatott. 1937-ben megnősült. Feleségül vette a budapesti Iparművészeti Főiskola érmészeti szakán végzett Torbágyi Györgyit, T. József Lajos festőművész leányát. 1941-ben behívták katonának. A nyugati harctéren, majd 278Berlinnél teljesített szanitéc-szolgálatot. Berlinben esett 1945. május 10-én szovjet fogságba, ahonnan (Kujbisev) 1947. nov. 17-én tért vissza. 1948-tól Nezsiderben (Neusiedl am See) tanított, utóbb Ruszton (Rust) a polgári iskola igazgatójaként működött. 1963-ban ment nyugalomba és Lovászd (Luising), Szarvkő (Hornstein) burgenlandi községekben, legutóbb Lajtaszentmiklóson élt.

Biológiai érdeklődését már a lékai vár madárgyűjteménye (amelyet Huszty Ödön, Esterházy Miklós magántitkára szervezett Chernel István neves ornitológus irányítása alatt) felkeltette: ennek asztalosmunkáit nagyapja (A. György), a preparátori munkát nagybátyja (A. Lajos) végezte. A madárvilág kutatásával igazán Ruszton jegyezte el magát: a Fertő osztrák oldalán, mint a rossitteni, ill. rudolfzelli madárvárta munkatársa, megindította a madárgyűjtést. 1934-től szinte haláláig résztvett a gólyapopulációk szinkron-megfigyelésében, kutatta vonulásuk, fészkelésük és betegségeik okait. Megfigyeléseit bioakusztikai vizsgálatokra is kiterjesztette. Ausztriában elsőként készített madárhang-felvételeket és szorosán együttműködött a budapesti Szőke Péterrel. Összegyűjtötte és megjelentette (1987) Európa madárhang-bibliográfiáját; hatalmas madárhang-gyűjteményét, lemezeit, teljes technikai berendezésével együtt még életében a soproni Erdészeti és Faipari Egyetem Erdővédelem-tani Tanszékének adományozta.

Avifaunisztikai és ornitoökológiai megfigyeléseinek velejárója volt, hogy tudományos és pedagógiai tevékenységének előterébe egyre inkább a természetvédelem került. Ebben a témakörben 1965 és 1980 között sok előadást tartott és publikációt írt. Közülük legjelentősebb Burgenland „Természetvédelmi Kézikönyve” (Naturschutzhandbuch-Burgenland, 1969).

A botanikában először a Fertő limnológiája felé fordult. Eredményeit J. Schiller bécsi professzor azzal ismerte el, hogy a Fertőben élő két, addig ismeretlen élőlényt róla nevezett el (*Euglena aumülleri*, *Stenocalyx aumülleri*). A virágos növények közül, kimerítő alapossggal foglalkozott egyik ritka védett növényfajunk, a tátorján (*Crambe tataria*) történetével, elterjedésével, ökológiai viszonyaival és szaporításával. Sok közleménye jelent meg néprajzi, etnobotanikai kérdésekről is.

1965-től a botanikatörténetben előkelő helyet elfoglaló németalföldi botanikus, Carolus Clusius foglalkoztatta. Először 1967-ben hívta fel a burgenlandi tartományi kormány figyelmét Clusiusnak a pannon flóratereületen végzett kutatásaira, hasonló kiadásban megjelentette pannóniai flóraművét (*Rariorum Stirpium historia*. 1601) és saját költségén 1971-ben négyhetes tanulmányutat tett Clusius

nyomában (Belgium, Hollandia, Francia- és Németország). Az így összegyűjtött, páratlanul értékes anyagot Németújvárott (Güssing) kiállításon mutatta be (1973), nemzetközi szimpóziumot szervezett és 1974-ben megalapította a Nemzetközi Clusius Társaságot. Clusius-kutatásainak egyik kimagasló eredménye, hogy a Magyar Tudományos Akadémia és az Osztrák Tudományos Akadémia közös kiadásában 1983-ban megjelentette Clusius klasszikus gombászati munkáját (Fungorum in Pannoniis. Ismertetése: SSz. 1984, 189). Ebben a díszkiadásban több önálló tanulmánya jelent meg. Már nem valósulhatott viszont meg az általa Krakkóban újra felfedezett másik Clusius-mű, az 1800 növény- és 300 állatfaj akvarelljét tartalmazó, 6 kötetes „Libri picturati” feldolgozása.

Felsorolásunk nem volna teljes, ha nem emlékeznénk meg bibliográfiai tevékenységéről. Különösen két alapvető könyvészeti munka fűződik nevéhez: egyik Burgenland természettudományos irodalmát tartalmazza (Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes: II. Teil: Naturwissenschaften, 1956); másik a földtudományokra vonatkozó kötet (Geowissenschaften-Burgenland. 1987. Horváth Ernővel közösen).

Kerek 120 tanulmányt írt és megszámlálhatatlan előadást tartott társulatokban, rádióban és televíziókban Bécsben, Budapesten, Kismartonban, Sopronban, Körmenden, Szombathelyen stb. 1965 és 1985 között állandó előadója volt az Országos Biológus Napoknak, a soproni Nyári Egyetemnek, a Vas megyei Természetvédelmi Napoknak, az Anyanyelvi és Nemzetiségi Konferenciának stb. Gyakori szereplései és sűrű megjelenése Sopronban, ill. Szombathelyen fel is keltette a pártállam sanda [279](#)gyanúját, de őt a rendőrkopók zaklatásai sem zavarták. Töretlen hűséggel és szeretettel kötődött az első, az édes hazájához, gazdagon megajándékozta közintézményeinket (pl. teljes Clusius-anyagát a Természettudományi Múzeum Növénytára, plakettjeit a Központi Bányászati Múzeum, hanglemezyűjteményét és könyvei egy részét az Erdészeti és Faipari Egyetem stb. kapták) és megható szerénységgel fogadta a gesztusokat (Clusius-emlékérem, EFE díszoklevél), melyekkel megtisztelték. Otthon 1974-ben professzori címmel tüntették ki.

Mélységesen humánus, serény és szerény egyéniségét őrizze meg az emlékezet!

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MEGEMLEKEZÉSEK / Csapody István: Megemlékezés Garád Róbertről (1917–1987)

Csapody István: Megemlékezés Garád Róbertről (1917–1987)

Igazi „homo semproniensis” halt meg, amikor 1987. október 29-én, öt hónappal Sopronból Szombathelyre történt költözése után Garád Róbert beteg szíve megszűnt dobogni.

1917. július 8-án, a család négy gyermeke közül elsőnek született Sopronban. Anyja Mihók Paula, apja a horvát származású, sopronkertesi (ma Baumgarten Burgenlandban) születésű Golubich József jómódú kefekötőmester volt. Az apa mesterlegényként Hamburgtól Itáliáig bejárta egész Nyugat- és Dél-Európát, majd Sopronban telepedett le és először Petronella testvéreinek Bécsi út 5. sz. alatti házában (ma Pék Múzeum), később a Várkerület 54. sz. alatt tartott fenn műhelyt és üzletet. 1930-ban bekövetkezett halála után a család az anyai nagybácsihoz, a kiskorú gyermekek gyámjához, Pokorny Róbert cs. és kir. tengerészorvoshoz költözött. A tehetős rokonnak a Dorfmaister u. 4., Halász u. 2. és 4. sz. házak, a Virágölgyben kert és szőlő volt birtokában, a nagylétszámú család mégis nehéz körülmények között élt. Róbert is nélkülözések közepette szerzett a soproni reálgimnáziumban (ma Széchenyi I. Gimnázium) 1936-ban jeles érettségi bizonyítványt, de felsőfokú tanulmányokat – törekvései ellenére – anyagi okokból nem folytathatott. Szellemi inségmunkás lett és így vonult be 1939-ben a fogatos tüzerekhez: ettől kezdve Nagykánizsa, Hajmáskér, a háború alatt a Don-kanyar, 1943-ban Berlin, 1944-ben Dánia voltak életének fontosabb állomásai. Többször súlyosan megsebesült, háromszor [280](#)halálhíret költöttek, 1945 februárjától 1947 októberéig szovjet hadifogságban (Uzmény, Novgorod, Gorkij) synlódott. Amikor közel 3 éves távollét után visszatért szülővárosába, édesanyját már nem találta életben: 1945. március 29-én bombatámadás áldozata lett. Először teherautó-sofőrként, majd szövetkezeti ellenőrként helyezkedett el Szombathelyen és feleségül vette Egyházi Jolán okl. tanítónőt. Házasságukból 1948-ban (elhalálozott) ikerpár, 1950-ben Péter fiuk született. Családjával 1951-ben tért haza Sopronba. Itt 1956-ig a Tervező Irodánál, 1956–1964 között a Műemléki Felügyelőségen, 1964-től 1974-ig, nyugdíjaztatásáig, az Ingtatlankezelő Vállalat műszaki vezetőjeként, főmérnöki beosztásban dolgozott.

Közel három évtizedes tevékenysége műemléki-építészeti és hidrológiai vonatkozásban jelentős. A műemléki tevékenységgel szorosan kapcsolódott építészeti munka azt jelentette Garád Róbert életében, hogy jóformán nem maradt olyan épület a lebombázott városban, amelynek megkésített helyreállításában, felújításában valamilyen formában szerepet ne játszott volna. Működését utóbb Nagycenk, Hidegség,

Kőszeg, Bozsok és Sümeg műemlékegyütteseire is kiterjesztette; fáradhatatlan ügybuzgalma, önzetlen áldozatvállalása és városszeretete nem ismert határokat.

Még inkább vonatkozik ez hidrológiai munkálkodására, amelynek középpontjában szív szerelme, a Fertő állt. A Magyar Hidrológiai Társaság Soproni Csoportjának alapítója és ügyvezető elnöke volt, a Fertő Kutató Tudományos Bizottság (a későbbi MTA Fertő-táj Bizottság) első periódusában titkárává választották. Ezekből a pozíciókból kezdeményezte a Fertő-strand újjáépítését és elvülhetetlen érdemeket szerzett a Fertőnek a sport- és idegenforgalomba való bekapcsolásában. Erjesztő kovásza volt a Fertői Vitorlás Szövetségnek és élénk kapcsolatokat ápolott az Osztrák Yacht Club-bal. Publikációi is leginkább a Fertő-táj fejlesztésének feltételeivel és távlataival, a Fertő vitorlás életének múltjával foglalkoznak (Hidrológiai Tájékoztató, MTESZ évkönyv, Soproni Szemle, Élet és Tudomány stb.). Kimagasló közösségi és társulati tevékenységéért lett a vízgazdálkodás (és építőipar) kiváló dolgozója, ezért kapott 1973-ban MTESZ-díjat, 1979-ben Pro Aqua emlékérmét, 1933-ban a Magyar Hidrológiai Társaság tiszteletbeli tagságát.

Garád Róbert a maga módján boldog emberként élt közöttünk, mert olyan életfilozófiát vallott magáénak, amely még a megpróbáltatások, igazságtalan mellőzések és a türelmesen viselt betegség időszakában is ezeknek inkább előnyeit, semmint hátrányait láttatta meg vele. Nem élt szívében harag azok iránt, akik ártottak neki, csak megvetette az aljasságot és az elvtelenséget. Nem szólalomban volt humanista, hanem apró gesztusokban, jó ügyek vállalásában bizonyította igaz emberségét. Ismerte adottságai és lehetőségei határait, ezért szerény maradt és tiszta szívé. Személyiségét, városszeretetét és rendkívül gazdag helytörténeti információit forrásértékű, sok kötetes, illusztrált naplói őrzik.

A MTESZ Soproni Szervezete, amelynek két évtizeden át titkára volt, a Soproni Városszépítő Egyesület, amelyet nyugdíjas éveiben oly odaadóan szolgált tisztségviselőként, a TIT, amelynek keretében előadásait tartotta, a Kitaibel Pál Természettudományos Asztaltársaság, amelynek tagságát 1966. május 2-tól haláláig örömmel viselte, és Sopron polgárai, akik városukkal együtt Garád Róbertot is szívébe zárták, e megkésített nekrológgal emlékeznek rá.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MEGEMLEKEZÉSEK / Metzl János: Réthly Endre (1911–1990)

281 Metzl János: Réthly Endre (1911–1990)

Réthly Endre 1911. okt. 15-én született Budapesten. Édesapja Réthly Antal volt, a magyar meteorológia legendás doyenje, aki 90. évét betöltve is teljes szellemi frissességgel könyvet írt és a 95. születésnapja tiszteletére rendezett, nemzetközi részvételű ülésen még előadást is tartott. Réthly Endrét tehát már gyermekkorától a tudományos kutatómunka légköre vette körül és a magas műveltségű polgárcsaládban magába szívta az európai kultúra nemes humanista eszméit. Gyermekkorától rendszeresen olvasott és így idővel tekintélyes irodalmi műveltségre tett szert. Alapműveltségét a budapesti Toldy Gimnáziumban szerezte meg és jól felkészülve iratkozhatott be 1930-ban a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi karára.

Orvosi diplomáját ott szerezte meg 1936-ban. 1936–1938-ig a budapesti egyetem Közegészségtani Intézetének volt gyakornoka. Annak idején szinte követelmény volt: aki valamelyik klinikai szak komolyabb művelésére szánta rá magát, előtte egy-két évet elméleti intézetben töltött, hogy elsajátítsa a tudományos kutatás módszerét.

1938-ban nevezték ki az Irgalmasrend Budai Közkórháza (a későbbi ORFI) belgyógyászati osztályára. Itt dolgozott 1957-ig, eleinte mint alorvos, később mint adjunktus.

1957-ben nevezték ki osztályvezető főorvosnak a Soproni Városi Tanács Kórháza belgyógyászati osztályára. E tiszttét 22 éven át látta el, 1979-ben történt nyugdíjazásáig. A Belgyógyászati osztály mellett a Fertőző osztályt is vezette.

282 Hagyományosan képzett belgyógyász volt, aki a szerteágazó szakma minden területén kellő tapasztalattal bírt. Betegeit magas szinten, nagyon lelkiismeretes és emberi együttérzéssel, közvetlenséggel kezelte. Jó diagnosztikus készséggel rendelkezett, bonyolultabb esetekben észleléseit mindig összevetette a legújabb irodalmi adatokkal. A betegekkel szemben mindig etikus magatartást tanúsított és ezt követelte meg beosztottjaitól is. Egész orvosi tevékenységét kórházi betegeinek szentelte s bár folytatott magángyakorlatot, ez nem nagyon érdekelte: akinél nem talált objektív elváltozást, annál nem volt hajlandó látszatkezelést végezni s így épp az a betegkör maradt el tőle, mely magvát képezi sok divatos orvos praxisának.

Számos szakorvost nevelt, utódja is tanítványai közül került ki. Ismereteit, széles körű tapasztalatait készségesen adta át beosztottjainak. Tanítványai, akiket szinte atyailag nevelt, rajongásig szerették és nyugdíjba vonulása után is rendszeresen látogatták, betegsége idején gondját viselték.

Példáan együttműködött a kórház többi osztályával is, konziliárusként mindig segítőkész volt s maga is

igényelte más szakmák közreműködését, hogy betegei minél jobban el legyenek látva. Sok ilyen közös konzíliumon vettem részt s ennek a szoros együttműködésnek köszönhető, hogy betegei adott esetben idejekorán kerülhettek sebészeti ellátásra is.

Gyógyító munkája mellett tudományos tevékenységre is jutott ideje, ennek eredményeként 60 közleménye jelent meg hazai és külföldi folyóiratokban és 28 előadást tartott különböző tudományos üléseken.¹⁽²⁰³⁾

Hosszú éveken át a kórház tudományos igazgatóhelyettesi tisztét töltötte be. Működése idején váltak rendszeressé a tudományos előadások, referáló ülések és klinikopatológiai konferenciák a kórházban.

1963-tól kezdve a Dunántúli Belgyógyász Társaság vezetőségi tagja és titkára volt, ebben a minőségben jelentős részt vállalt a dunántúli belgyógyász vándorgyűlések megszervezésében.

1959–1976-ig szerkesztőbizottsági tagja volt a Soproni Szemlének. Helytörténeti tanulsággal bír az 1831–32. évi soproni kolerajárványról írt közleménye.²⁽²⁰⁴⁾

Derűs, optimista, nyugodt természetű ember volt. Szellemes humora mögött mindenkor emberi melegséget lehetett érezni.

Nyugdíjba vonulása után néhány esztendő még jó egészségben tölthetett el, élvezhette az Egeredi úton lévő kis kertjét, a Deák téren sokszor találkozhattunk vele, amikor kutyáját sétáltatta. Pár éven át még néhány óra szakrendelést is vállalt a Rendelőintézetben. Utolsó éveit azonban mind jobban elhatalmasodó betegsége keserítette meg. Vigaszt csak szeretett felesége önfeláldozó segítsége és ápolása jelentett számára. A sors azonban úgy hozta, hogy feleségének előbb kellett távoznia az élők sorából. Felesége halála végkép megrendítette s csak néhány hónappal élte túl. 1990. január 9-én halt meg Sopronban. Temetése január 17-én a Szent Mihály temetőben végakarátának megfelelően szűk körben történt

Réthly Endre emlékét őrzi az a sok beteg, akinek egészségét adta vissza, de őrzik kollégái és tanítványai is, akik oly sok tanácsot és segítséget, igaz barátságot kaptak tőle, akik soha nem fogják feledni emberi melegségét, derűs lényét, utánozhatatlan, sajátos humorát, amely őt magát is átsegítette az éhet minden nehézségén.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

283 SOPRONI KÖNYVESPOLC

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Kiss Jenő: Fejezetek a mihályi nyelvjárás mondattanából. Budapest, 1982, 93 lap (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 164. sz.); Kiss Jenő: A rábaközi Mihályi nyelvjárásának hang- és alaktana. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982, 212 lap; Kiss Jenő: Állandó szókapcsolatok a rábaközi Mihályiban. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989, 155 lap (Nyelvtudományi Értekezések 127. sz.)

Kiss Jenő: Fejezetek a mihályi nyelvjárás mondattanából.

Budapest, 1982, 93 lap (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 164. sz.);
Kiss Jenő: A rábaközi Mihályi nyelvjárásának hang- és alaktana.
Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982, 212 lap;
Kiss Jenő: Állandó szókapcsolatok a rábaközi Mihályiban.
Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989, 155 lap (Nyelvtudományi Értekezések 127. sz.)

1989. szept. 20-án Kiss Jenő nagy sikerrel védte meg „Állapot és változás: kommunikatív dialektológiai vizsgálatok Mihályi nyelvében” című akadémiai doktori értekezését. Idézek a szerző téziseiből: „Az értekezésnek két központi témaköre van: a változásvizsgálat, illetőleg annak körüljárása, hogy milyen a falu nyelvi rétegződése, hogy mi a nyelvjárás, s hogy mi a nyelvjárás helye és szerepe a falu nyelvi képében. A vizsgálat tárgya szülőfalumnak, a rábaközi Mihályinak a nyelvhasználata, illetőleg nyelvjárása. A változásvizsgálatban megkísérlem megragadni és rendszerezni a mihályi nyelvjárásban végbement s most zajló normatív változásokat a rendelkezésre álló források alapján (1889–1988). A második részben a következő kérdéskörök megválaszolására törekszem: milyen nyelvváltozatok vannak és hogyan különíthetők el a falu nyelvhasználatában: a nyelvjárási beszélők nyelvi viselkedése, nyelvhasználatuk nyelvészeti és nyelvlelektani meghatározottsága; módosulások a nyelvjárási beszélőknek a köznyelvhez és a nyelvjáráshoz való viszonyulásában, a regionális köznyelviség megnyilvánulási típusai; a variábilis sáv: egy friss hangtani változás bölcsőjénél; a nyelvjárás változása: okok és kísérőjelenségek”.

A remélhetően hamarosan megjelenő nagydoktori értekezésnek ez a programja érzékelteti, milyen kérdéseket vizsgál a mai nyelvjáráskutatás. A végső cél persze az, hogyan funkcionál a nyelv, nem a magyar, nem a német stb., hanem az emberi nyelv. Így juthat el a nyelvtudomány az egyedi (nemzeti) nyelvi vizsgálatoktól általános nyelvtudományi megállapításokig. Egy-egy nyelvet, még inkább nyelvjárást így igazában csak az vizsgálhat, aki e nyelvet, nyelvjárást nemcsak ismeri, hanem „átéli”: a nyelvtudományban azt mondjuk: akinek megvan e nyelvi, e nyelvjárási kompetenciája. Ilyen kompetenciát az ember születésével, gyermekkorától kezdve szerezhethet anyanyelvből, anyanyelvjárásából; szerencsés esetben, ha kétnyelvűen nő fel, akár kettőt is. Egy-egy nyelvvél való tudatos, sőt tudományos foglalkozás is eredményezhet bizonyos kompetenciát, ez a foglalkozás azonban sohasem pótolhatja a gyermekkortól megszakítás nélkül tartó „átélést”. Fokozottan áll ez minden nyelvjárásra, mert ebben kompetenciát „beleszületés” nélkül szerezni nem lehet. Ebben áll minden nyelvjárási tudás értéke.

Kiss Jenő munkássága tehát nem egyszerűen nosztalgiából kötődik szülőfalujához, Mihályihoz, amelynek nyelvjárásáról éppen 100 esztendő óta vannak nyelvtudományi indíttatású feljegyzéseink. Mégis, mennyire kimeríthetetlen e vidék, a Rábaközrel együtt, azt éppen Kiss Jenő munkái bizonyítják. A Soproni Szemlében 1969 óta jelennek meg kisebb közleményei, 1970 óta ismertettük Budapesten megjelent műveit: a mihályi nyelvjárás ígékepzőiről (1970, 383), a mihályi tájszótárt (1980, 87–88), a cipésmesterség mihályi szakszókincséről (1981, 285), nyelvjárási tanulmányait (1982, 282–283); vö. még: Állatnevek a rábaközi Mihályiból. Névtani Értesítő 1982, 112–116. Fent megnevezett művei akár a nagydoktori értekezése előmunkálataiként is tekinthetők. Az első kettő szorosabban tartozik össze: ez tartalmazza a mihályi nyelvjárás nyelvtani szerkezetének leírását (az 1973-ban hozzákapcsolt Kisfalud nélkül!), a hang- és alaktan egyúttal megvédett kandidátusi értekezése is volt. Mindkét munka első részében a nyelvtudományi szakirodalom alapján általános [284](#)nyelvtudományi és módszertani kérdésekben saját álláspontját fogalmazza meg, ami a munkák további részeit egyértelművé teszi. Ebből a hang- és alaktanban többek között olvashatjuk: „A jelen munka funkcionális-strukturális koncepció szerint készült leírás ... A nyelv kettős természetének (tartalom és forma, jelentés és alak egysége) megfelelően mindkét

részleget alaki-formai és jelentésbeli-funkcionális oldalára bontva mutatom be” (13). Ez annyit jelent, hogy a hangtan egyrészt leírja a nyelvjárásban ténylegesen ejtett hangokat, hangváltakozásokat, hangszínüket (fonetikai rendszer): a régebbi nyelvudomány a hangtanban csak ezzel foglalkozott. Ehhez képest új a nyelvészeti szempont, amely többek között figyelemmel van a különböző korosztályok ejtése közti különbségekre is. Így pl. a köznyelvi *ő* helyén a mihályi nyelvjárásban ötféle kettőshangzó fordulhat elő: az első kettő szociális érvényű (*esüő*: *esüő* 'eső'), a többi ritka, az ötödik „csak a legidősebbek beszédében, szó végén fordult elő olykor-olykor” (*ese* 'eső'). A régebbi nyelvjárás irodalomhoz képest új a nyelvjárás fonológiai rendszerének a leírása. Fonémák azok a hangok, ill. hangpárok, amelyeknek jelentésmegkülönböztető szerepük van, mint pl. a hosszú: rövid magánhangzók: *esüő*: *esüő* 'első: eső'. Az élő beszédben a fonémák nem függetlenek egymástól, hanem egymásra hatnak, ún. asszociatív rendszert képeznek, amelyben a nyelvjárásra jellemző jelenségek figyelhetők meg (pl. az í-ző mihályi nyelvjárásban mássalhangzók teljes hasonulása: *kössíg* 'község'). Kiss Jenő nemcsak e jelenségeket írja le és adatozza példákkal, hanem a fonémák gyakoriságát is a különböző helyzetekben (pl. hangsúlyos, hangsúlytalan, szó elején, belsejében, végén stb.). A gyakorisági kiértékelés 10 103 betűhelynyi szöveg aprólékos feldolgozása alapján készült.

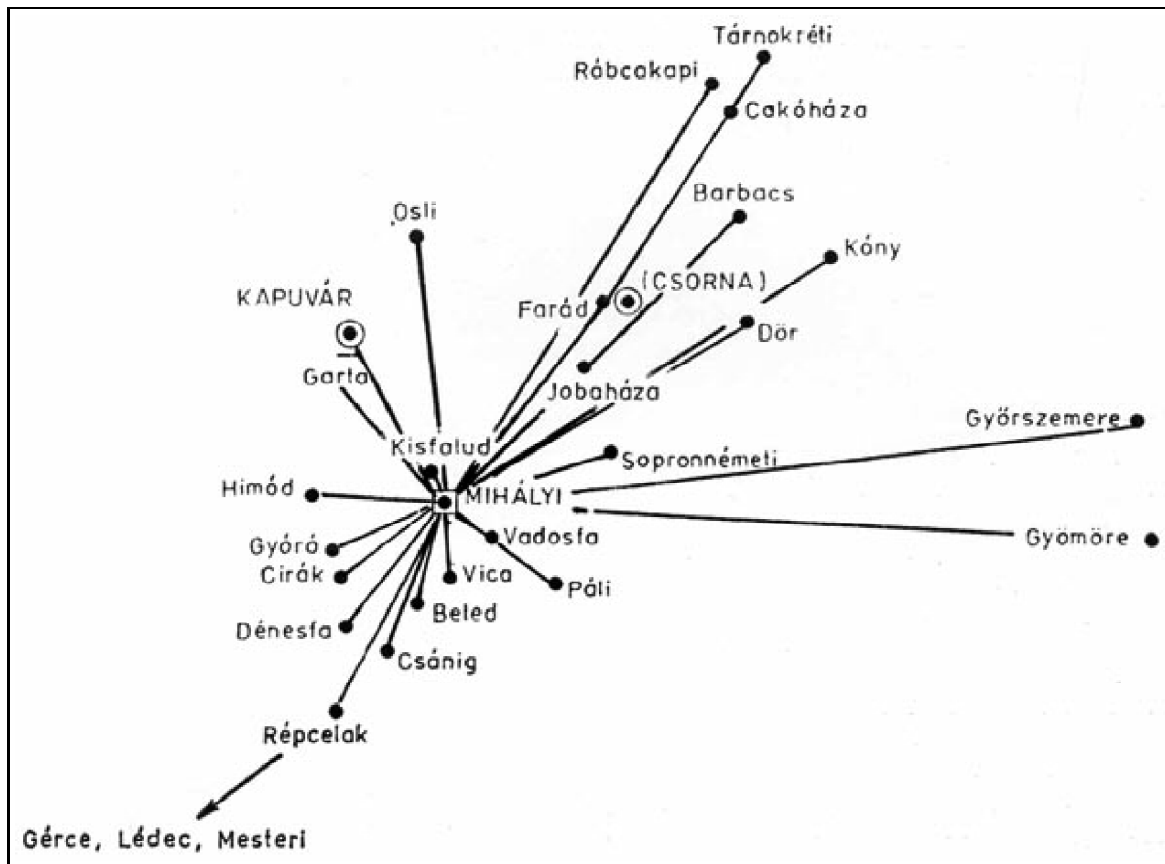
Az alaktan is két részlegről áll: az ún. morféma (tövek, képzők, jelek, ragok) alakja, szerkezete (morfológia) és a morféma jelentése (morfológia: a régebbi nyelvészeti irodalomban ez a tulajdonképpeni alaktan). A szerkezet: hány szótagú, hány mássalhangzóból, ill. magánhangzóból áll a morféma (pl. a mihályi nyelvjárás tövei legfeljebb ötszótagúak: *gabanculódik* 'gubancolódik'), a hangok milyen sorrendben realizálódnak egy-egy típuson. 30 képzőtípus, 12 jeltípus és 24 ragtípus összesen 1275 realizációban jelenik meg a mihályi nyelvjárásban. A morféma különböző alakváltozatokban jelennek meg a szófajok és a nyelvtani funkció szerint (pl. a *gyün* 'jön' ige tőváltozatai: *gyün*-, *gyüv*-, *gyü*-, *gyöv*-). Kiss Jenő az alakváltozatok rendszerét is leírja (pl. hangsúlyt és időtartamot változtató tő: *fazík* 'fazék', de *fazokak* 'fazékok').

A morfológiai rész nemcsak a jelentéseket írja le, hanem a morféma gyakoriságát, termékenységét is, hiszen ezekből és még más szempontok alkalmazásából derül ki, mennyire élő még a nyelvjárás. Gyakoriak és termékenyek az egyalakú tövek, a 2095 többalakúból 1566, azaz 74,7% ilyen, ami kedvezőnek mondható. A 270 képzőből 23 (azaz 8,5% nagyon gyakori (200-nál több származékkal), 11 (azaz 4%) gyakori (100–200 származékkal), 63 (azaz 23,7%) ritka (10–100 származékkal) és 173 (64,7%) nagyon ritka. Ez egyrészt kedvező, másrészt azt is tanúsítja, hogy a mihályi nyelvjárás sok régiséget őriz. Kedvezőnek mondható az is, hogy a képzők 5%-a szófajváltó (azaz többféle szófaj képezhető velük), szófajtartó 46,6%, kettő (azaz 0,4%) mindkét kategóriába besorolandó. Tanulságos, hogy a stiláris érték képzők nagy része a nagyon ritka képzők csoportjába tartozik; a 88 stiláris értékű képző kétharmadának van korrelatív párja: ez adja a nyelvjárásban a szinonimagazdagságot, az ún. szinonimaskálát, ezen belül a pozitív (helyeslő) vagy negatív (rosszaló) jelentéssel (pl. *biceg*: *biceget*: *biccent*: *biccenyk*: *bicereg* stb.).

Új az alaktan utolsó fejezete is: a nyelvészeti leírás. A visszaszorulóban, kihalóban levő szók (+*ápitus*: *ítvágy*), hangok (*tik* 'ti'), alakváltozatok (*írnya* 'írni'), tövek (*ajtaja* 'ajtója'), képzők (*pirosul* 'pirosodik') stb. tartoznak ide. Ezek mindinkább az idősebbek nyelvére jellemzők. Idetartozik még a nemzedékek, a nemek, a műveltség, beszédhelyzet szerint alakuló változatosság.

Az „Adattár” csoportosítva felsorolja a vizsgálat alapjául szolgáló szokat és magnófelvétel alapján 5 szöveget közöl, Mutatóba ebből; *Mastanáboj^uó üd^üő van, nem 285 lehet panasz, ab biztos. Szomszéd^éék kertibe má ír^{ik} a cseresnye, ha ím mety tovább, a mi fánkonn is piros lesz a gy^üő héten ...*

A nyelvjárási mondattanról a bevezetésben Kiss Jenő is megállapítja: „A mondottak után aligha meglepő, hogy a nyelvjárási mondattani vizsgálatok honi földön, de nagyrészt másutt is gyermekcipőben járnak”. Annál inkább dicsérendő, hogy mégis nekivágott. A nehézségeket az is jelzi, hogy munkája címében is kifejezésre juttatta: csak fejezeteket mutat be a mihályi nyelvjárás mondattanából.

Szemponyjai lényegében ugyanazok, mint a hang- és az alaktanban, kiemelve, hogy a köznyelvvél való egyezéseket is, az attól való eltéréseket is leírja. Sorra veszi az egyszerű mondat mondatrészeit; majd sajátos egyeztetéstípusokat ír le, mint pl. az értelmi egyeztetés (*szagát érzek a husnak*), a szám szerinti egyeztetés (*kijjéi ezek a lovak?*), amely visszazorulóban van (*kinek a lovaji?*) stb. Az összetett mondatokban a mihályi nyelvjárás több kötőszót használ, mint a köznyelv, gyakori a mondatátszövődés, a közbeszúrt mondat stb. Szó van még az elbeszélő stílus és a párbeszéd szerkezetéről stb. És mindez sok-sok példával és szöveggel.

Még nagyobb hiányt pótol az állandó szókapcsolatok (szólások, közmondások, falucsúfolók stb.) feldolgozása. Ez tulajdonképpen kiegészítése az előbbi munkáknak. Az állandó szólásoknak nemcsak a jelentését, stílusértékét, használati körét adja meg (pl. *Három asszon ev vásár* 'kevés asszony is nagy lármát tud csapni'), hanem pl. a falucsúfolók keletkezését is megmagyarázza (pl. *Nekidűnek, min páliak a ködnek* 'nagy erővel fog hozzá valamely hiábavaló tevékenységnek'). A mihályi falucsúfolókban szereplő falvak térképe azt sugallja: ha az egész Sopron vármegyéről egyszer elkészülhetne ilyen térkép, ez nemcsak néprajzi, hanem még helytörténeti szempontból is kiaknázható lenne.

Kiss Jenő munkái mintául szolgálhatnak a Rábaköz további feldolgozásához.

Mollay Károly

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Büki Szabó József: Bük környékének ragadványnevei. Budapest, 1988 (Magyar Személynévi Adattárak 87. sz. Szerkeszti: Hajdu Mihály)

286 Büki Szabó József: Bük környékének ragadványnevei. Budapest, 1988 (Magyar Személynévi Adattárak 87. sz. Szerkeszti: Hajdu Mihály)

Az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoportja e sorozatában főleg egyetemi hallgatók munkáit teszi közzé szülőföldjük neveiről. E dolgozatban Bük (régebben Alsó-, Közép-, Felsőbük) környékén még Zsira (Gyüleviz, Salamonfa), Gyalóka, Szakony (Alsó- és Felső-) és Csepreg értendő. 1950 előtt ezek mind az egykori Sopron vármegyéhez tartoztak. A ragadványnevek különböző névadási okokból jönnek létre, közös funkciójuk azonban az egy faluközösségen belül a számos azonos család-, sőt keresztnévű férfi és nő megkülönböztetése. A szerző ezért először is az 1896–1966 között e településeken használt keresztnévek gyakoriságát vizsgálja. Pl. 1896–1901 között Csepregen 514 fiú és 463 leány születését jegyezték be, de csak 31+30 keresztnévet! A ragadványnevek összefügghetnek a foglalkozással (pl. *Tislér*), a családban használatos valamelyik keresztnévvel, ha a családnév gyakori (pl. *Tamás Horváth*), a feleség vagy az anya családnévvel (pl. *Csaba Tóthék*), beházasodás esetén a származás helyével (pl. *Szenci Takács*), a szülő becenevével (pl. német *Mocli* 'Matyi'; a gyermekek: *Mocli Feri* stb., a család *Mocliék*), idegen névátvitellel (pl. *Subriék*, az első *Subri* betyáros ember volt, mint a Sobri Jóska), a gyermeknyelvvél (pl. *Kudács* 'kutya', ami a gyermeknyelvi szóalkotás tanulságos példája) stb. Nagyon tanulságos: Bükön 50 *Németh* családnévű családfeje között van 10–10 János, ill. István, 8 Ferenc, 7–7 Sándor és Gyula keresztnévű: mindnek van külön ragadványneve, amelyet a családtagok is megkapnak. A ragadványnevek gyakran a hivatalos családnévet teljesen háttérbe szorítják. „Az egyes melléknevek viselői sokszor annyira elszaporodnak, hogy csak további nevekkal lehet megkülönböztetést tenni közöttük. Erre nagyon jó példát szolgáltatnak a csepregi Ridavicsok, kiket »Keszler« melléknévvel jelöltek. Jelenleg kb. 10 család hallgat erre a névre, s ez megterhelést is jelent. Ennek feloldására alakultak ki a »Keszler« melléknév megkülönböztetései: a Vöröskereszler, Meszeskeszler, Londicskeszler, a Kluttyomkeszler”. A ragadványnevek vizsgálata nemcsak a mai nyelvi és szociológiai helyzet szempontjából tanulságos, hanem rávilágít családneveink kialakulására is: mai családneveink ugyanis valamikor szintén ragadványnevek voltak, amelyek változhattak. 1848 előtt nálunk a névváltoztatás még nem kötődött hatósági engedélyhez.

Mollay Károly

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / LEVÉLSZEKRÉNY

LEVÉLSZEKRÉNY

Id. Magassy Sándor írja: Hárs Józsefnek Kárpáti Sándor életútja c. tanulmányában (SSz. 1990, 173–190) felkeltette figyelmemet egy – a lényegét legfeljebb csak távolról érintő – zárójeles megjegyzése, melyben a Kapi Gyulákkal és Rezsőkkel kapcsolatos tisztázatlanságról tesz említést (176. lap és a 13. lábjegyzet). Kapi Gyula képezdei igazgatóról – aki dédapám volt – olyan bőséges irodalom áll rendelkezésre, hogy az ő szerepével kapcsolatban nincs mit tisztázni. Annyit azért megemlítek, hogy apja Kapp Heinrich lajoskomáromi evangélikus tanító volt, s hogy a Sopronba felkerült kisdíák nevét felvételtkor az egyik tanár (a Líceumban) „önhatalmúlag magyarosította” *Kapira*. Azóta ez a családi név, melyet gyakran (lexikonokban is!) *Kapy* alakban is megtalálni. Kapi Rezső dédapám egyik bátyja volt. Valószínűleg 1843-ban született Lajoskomáromban. Pontos adatot nem találtam, mivel éppen az a keresztelési anyakönyv veszett el a II. világháborúban, melyben az ő adatainak is szerepelniük kellett. A tanítóképzőt Sopronban végzi és itt kap oklevelet 1861-ben. Ugyanitt segédtanár 1861–1862-ben, majd Nagykanizsán levitatanító 1862–1865 között, 1866–1872-ben pedig tanító Surdon. Az 1872. augusztus 5-én tartott (somogy–zalai) egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyve szerint „a tanító urak közül Kapy Rezső surdi tanító ur betegsége miatt a legujabb időben állásáról lemondott” és a soproni postán vállalt állást. E minőségében volt zenetanár a Líceumban és rendkívüli és 287 melléktanár Kárpáti (Flamisch) Sándor diákoskodása idején a Képezdében is. További sorsa homályos. Lehet, hogy később Győrben él, mindenesetre ott hal meg 1915 táján. Felesége – akivel Nagykanizsán (?) köt házasságot – Kelemen Franciska. Nagykanizsán születik 1865 áprilisában Ilona lánya, aztán Surdon három fia (Sándor, Gyula és Rezső), Sopronban pedig Sándor, Aranka és Jolán. Közülük Gyula, Rezső és Jolán tanítói képesítést szerez, Ilona pedig férjhez megy és Győrött él. A két Sándor közül az egyik korán meghal, a másik (Imre?) katona lesz és alezredesként hal meg Bp.-en vagy Győrött. Az a Kapi Gyula, aki Flamischnál egyvel feljebb jár, az előbbi Rezső idősebbik fia. 1869. március 6-án született Surdon. 1889-ben szerez oklevelet a soproni Képezdében, majd II. tanító Bükön 1889–1890-ben és tanító Zurányban (Zurndorf) 1890–1892 között. Innen Rimaszombatba távozik és ott tanítoskodik 1892–97 között. Ez idő tájt alighanem ének-zenei tanári képesítést is szerez, mivel 1897–1919 (?) között Eperjesen tanítóképzőintézeti ének- és zenetanárként működik. Az ’államfordulat’ idején, valószínűleg 1919-ben, önként vagy kényszerítés nyomán a megcsonkult hazába költözik. Nincs adatom arról, hová, végez-e idehaza is tanári munkát. Nyugdíjasként Tapolcán hal meg 1951. november 14-én. Özvegyet hagyott maga után, de gyermekekről nincs tudomásom. Kapi Rezső, Rezső ifjabb fia, Kárpáti (Flamisch) Sándor osztálytársa másodiktól kezdve, Surdon született 1871. január 10-én. Sopronban tanul, oklevelét 1890-ben szerzi meg. Bükön kezdi meg munkáját II. tanítóként, 1890–91-ben. Ezután helyettes hitoktatóként szerepel a keszthelyi szórvány gyülekezetben, tehát valamilyen más állásban is kell lennie. E kettős munkakört azonban csak rövid ideig látja el, s elköltözik Budapestre. Itt veszi feleségül (1897) a római katolikus Cziklay Blankát; reverzálist ad, így mind a négy gyermeke katolikus lesz. Bp.-en hal meg 1935. március 26-án. (A levélíró 20 éve egyháztörténeti kutatómunkát végez, hivatása gyakorlása mellett. Adatokat gyűjt a mai Magyarországon szolgálatot végzett evangélikus papokról, tanítókról és tanárokról 1522-től máig. Egyébként Bakonyszombathelyen evangélikus lelkész.)

Friedrich Károly írja: A SSz. 1990, 101. lapján arról írtam, hogy Payr Sándor soproni egyháztörténeti munkája második, meg nem jelent kötetének kézírata elveszett. Azóta Major Sámuelné szül. Nagy Margit,

Payr Sándor Sára nevű leánya elsőfokú unokatestvérétől tudtam meg, hogy Payr Sándor özvegye és leánya 1945 márciusának végén a Csengery u. 21. sz. családi házból – további bombázásoktól tartva – belvárosi rokonaihoz költöztek. A házban Payr Gusztáv, a professzor öccse, maradt feleségével, ők nemrég költöztek oda. A ház alagsorában a család egy padlózott, berendezett lakószobát tartott fenn, ide gyűjtötte Payr professzor, majd később felesége és leánya a fenti zsúfolt dolgozószobában már el nem férő könyveket, nagyszámú kiadásra nem került kéziratot, levelezést stb. A falak mentén álló polcok mind megteltek, még a földön is álltak könyvek, kéziratkötegek. 1945 április elején a házba garázdálkodó oroszok törtek be és felgyújtották az alagsort. Az ott tárolt könyvek és kéziratok mind elégték, a soproni ev. egykőzség története második kötetének kézírata is.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINK

MUNKATÁRSAINK

Dr. Fogarassy László ny. könyvtáros, a Pro Urbe Sopron ez évi kitüntetettje, ČS 851 01 Bratislava, Jakubovského 121/II/4.

H. Elek Mária ny. szerkesztő, 1101 Budapest, Pongrácz út 17. MN-épület, III. lépcsőház I/36.

Dr. Mollay Károly ny. egyetemi tanár, 1118 Budapest, Kőbölkut u. 11. I/3.

Király Tibor GYSEV-főtanácsos, Sopron, Mátyás kir. u. 19.

Horváth Szilvia gimn. tanuló, Sopron, Uszoda u. 27.

Szende Katalin régész, Sopron, Kellner S. u. 12.

Dr. Metzl János ny. kórházi főorvos, Sopron, Deák tér 35.

Dr. Csapoly István természetvédelmi felügyelő, a Pro Urbe Sopron ez évi kitüntetettjei, Sopron. Tulipán köz 10.

Id. Magassy Sándor: ev. lelkész, Bakonyszombathely.

Dr. Friedrich Károly ny. gimn. tanár, Sopron, Deák tér 21–23.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI SZEMLE

288 SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift
87

Redaktion: Karl Mollay

Fogarassy, Ladislaus: Krieg ohne Kriegserklärung (Kriegsoperationen auf dem Gebiete Ungarns vom Waffenstillstand von Padua bis zur Volksabstimmung in Ödenburg) 1. Teil

H. Elek, Maria: Wandorf 1944–1945 nach dem Tagebuch des Lehrers Josef Sümeghy, I. Teil

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

Mollay, Karl: Ungarns Augenhandel um die Mitte des 16. Jahrhunderts (Ödenburger Ergänzungen und Glossen zum Buch von Győző Ember)

Kleine Mitteilungen

Király, Tiburtius: Ödenburg in der Philatelie. Neunzehnte Mitteilung

Horváth, Silvia: Die Ungarische Gesellschaft von Ödenburg in der zeitgenössischen Presse (1790–1828)

Szende, Katharina: Kirchen- und sachgeschichtliche Ergebnisse der Ödenburger Testamente des Spätmittelalters

Kulturelles Leben in Ödenburg

Metzl, Johann: Tätigkeit des Vereines „Corvinus für österreichisch–ungarische Freundschaft“ im Jahre 1989

Nekrologe

Csapody, Stefan: Der Botaniker Stefan A. Aumüller (1903–1988)

Csapody, Stefan: Der Bauingenieur Robert Garád-Golubich (1917–1987)

Metzl, Johann: Der Arzt Andreas Réthly (1911–1990)

Bücherschau

Mollay, Karl: Kiss, Jenő: Aus der Syntax der Mundart von Mihályi. Budapest, 1982, 93 S. (ung.); ders.: Laut- und Formenlehre der Mundart von Mihályi in der Raabau. Budapest, 1982, 212 S. (ung.); ders.: Stehende Redewendungen in Mihályi. Budapest, 1989, 157 S. (ung.)

Mollay Karl: Büki Szabó, Josef: Die Übernamen in der Umgebung der Gemeinde Bük. Budapest, 1988 (ung.)

Briefkasten

Unsere Mitarbeiter

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Az I. világháborús összeomlás történetét megírták Szende Zoltán: A magyar katasztrófa. Kiadatlan levéltári és ismeretlen feljegyzések alapján (Bp., 1933.). Jegyzetek, bibliográfia és térképek nincsenek, de nyilvánvaló, hogy a szerző a korábban megjelent irodalmat ismerte és használta. Ezek közt: Rubint Dezső: Az összeomlás (Bp., 1920.) tekintélyes okmány- és térképmelléklettel. A páduai fegyverszüneti egyezményt német, a belgrádi katonai konvenciót magyar fordításban közli.

2 (Megjegyzés - Popup)

Julier Ferenc: Ellenforradalmi lélekkel a vörös hadsereg élén (Magyarország, 1927. július 3.). Folytatása a július 5–17-e közt megjelent számokban.

3 (Megjegyzés - Popup)

Hajdú Tibor: Az 1918-as polgári demokratikus forradalom (Bp., 1968.) 125–131, irodalom 417.

4 (Megjegyzés - Popup)

Böhm Vilmos: Két forradalom tüzeiben. Októberi forradalom – Proletárdiktatúra – Ellenforradalom (Wien–München, 1923.) 200–213.

5 (Megjegyzés - Popup)

Fernand Vix alezredes bemutatkozásáról Albert von Bartha: Graf Michael Karolyi und die Franzosen. Persönliche Erinnerungen aus den Umsturztagen. Neues Wiener Journal, 8. Juli 1928.

6 (Megjegyzés - Popup)

Slovensky rozchod s Madarmi roku 1918. Dokumentárny vyklad a jednaniach dra Milana Hodzu, ako csl. plnomocníka s Károlyiho madarskou vládou v listopade a prosinci 1918 o ústup madarskych vojsk zo Slovenska (Bratislava, 1929.) 38–45. Kommentált dokumentumgyűjtemény Hodža tárgyalásairól a Károlyi-kormányral.

7 (Megjegyzés - Popup)

A csehszlovák haderő szervezésére és hadműveleteire vonatkozólag bővebben Jezek, Zdenek: Boje o Slovensko v letech 1918/1919 (Praha, 1928.). Az olaszországi légiókról Lokay, Miroslav: Ceskoslovenská legie v Italii (New York, 1970.).

8 (Megjegyzés - Popup)

Bővebben Fogarassy L.: Felvidéki guerillaharcok a Károlyi-kormány idején. (Herman Ottó Múzeum évkönyve XII. kötet, Miskolc, 1973, 223–250).

9 (Megjegyzés - Popup)

Az erdélyi eseményekre nézve ugyancsak bővebben Fogarassy L.: Az ismeretlen székely hadosztály. Déri Múzeum 1971. évi évkönyve (Debrecen) 1973, 225–252, 1 térkép; uő.: Adalékok a székely hadosztály és

az erdélyi kérdés történetéhez (1918–1919). Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae – Series Historica XLI. Magyar történelmi tanulmányok XIX. 59–93. Debrecen, 1986; Raffay Ernő: Erdély 1918–1919-ben. Bp., 1987.

10 (Megjegyzés - Popup)

Rubint Dezső: Az összeomlás (Bp., 1922) 259–260.

11 (Megjegyzés - Popup)

Fogarassy L.: A magyar–délsláv kapcsolatok katonai története 1918–1921 (különlenyomat a Baranyai Helytörténetírás 1985–1986. c. kötetből, Pécs, 1986.).

12 (Megjegyzés - Popup)

Josef Suchard: Der Umsturz in Mattersdorf. In: Ernst Löger (Red.): Heimatkunde des Bezirkes Mattersburg (Wien, 1931) 172–173.

13 (Megjegyzés - Popup)

Bővebben Tonelli Sándor: A franciák Szegeden, 1918 december–1920 március (Szeged, 1939.).

14 (Megjegyzés - Popup)

A Tanácsköztársaság politikai történetére vonatkozólag: Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság (Bp., 1969.). A katonai történetét illetően Liptai Ervin: A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919 (Bp., 1960).

15 (Megjegyzés - Popup)

Román szempontból Constantin Kiritescu: Istoria razboiului pentru intregirea Romaniei 1916–1919. (Bucuresti é.n. III. kötet), a csehszlovák részvételről Jezek idézett műve.

16 (Megjegyzés - Popup)

Otto Folberth: Der rumänische Theissfeldzug gegen Räteungarn und die Siebenbürger Sachsen. Südostdeutsche Vierteljahresblätter 1969, 220–223; Kiritescu i.m.

17 (Megjegyzés - Popup)

Hadtörténelmi Intézet Levéltára (Bp.), Tanácsköztársasági iratok 5. doboz. Nagy Vince emlékiratait és a Veszprémi Állami Levéltárban zárolt Kratochvil-hagyatékot a szerző publikációja előtt megjelent közlemények közlétevéi nem ismerték, csak Kratochvil emlékiratait, amelynek II. kötete soha nem jelent meg.

18 (Megjegyzés - Popup)

HIL, Tanácsköztársasági iratok, 5. doboz, 1919. április 17-i helyzetjelentés.

19 (Megjegyzés - Popup)

Bővebben doberdói Breit József: Az 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története (Bp., 1929.) III. kötet.

20 (Megjegyzés - Popup)

Román internacionalisták a Magyarországi Tanácsköztársaságért. Dokumentumok, visszaemlékezések (Bp., 1986.) 22–23. Böhm idézett emlékirataiból (315–323) nem derül ki, vajon megbeszélte-e Kun Béla a jegyzék szövegét a Forradalmi Kormányzótanács ülésén, vagy pedig kész helyzet elé állította a tanácskormányt.

21 (Megjegyzés - Popup)

E sorok írója az elsők közt bizonyította be, hogy nem Rákosi Mátyás vagy más politikai megbízott érdeme Salgótarján felmentése. Lásd: „A 6. vörös hadosztály és vezetői”. Irodalmi Szemle 1969, 251–258; kibővítve: Palócföld 1989, 22–36.

22 (Megjegyzés - Popup)

A cseh forrásokban említett „armádni skupina” tükörfordítással „hadseregcsoport” volna, ez azonban a magyar szaknyelvben legalább 2–3 hadtestből (és nem hadosztályból) álló egységet jelent!

23 (Megjegyzés - Popup)

Cseh eredetiben „provisorní divise”. Ez a rögtönzött hadosztály a harcok befejezése után megmaradt és az 5. számot kapta. A lengyel határon állott a 4., Ruzska Krajnában szervezés alatt az 1. hadosztály.

24 (Megjegyzés - Popup)

Május 15-i hadrend: Liptai i.m. 222. Június 15-i hadrend ugyanott 391. Ehhez az a megjegyzésem, hogy az ott fel nem tüntetett I–III. és V. határvéd kerületi parancsnokságok a II. hadtest, a IV. határvéd kerületi parancsnokság az I. hadtest alárendeltségébe tartoztak. Az 1919. június 24-ig lezajlott események leírásánál figyelembe vettem Liptai, Jezek és Hetés Tibor könyveit (Stromfeld-életrajz) és Breit József munkájának kéziratban maradt, a Hadtörténelmi Levéltárban található IV. kötetét és Julier memoárjait, e sorok írójától „Az 5. vörös hadosztály történetéhez.” Borsodi Szemle 1962, 6, 48–54, 1963, 1, 73–79, 3, 76–81, 6, 99–102.

25 (Megjegyzés - Popup)

Böhm i.m. 332; Krasko, Ján: Obete pri ochrane Slovenska 1919. Pamätník padlych pri bolsevicom vpáde (Bratislava 1929. 183–190.), Más számítás szerint 1919. március 21-ig 128 volt az elesettek és elhaltak száma, 30-nál a halálozás időpontja meg nem állapítható. A halottak közül 895 Cseh- és Morvaországban és Sziléziában született, 91 Szlovákiában vagy Kárpátalján, 26 kiléte nem volt megállapítható és egy volt külföldi. Olasz vagy francia születésű hősi halott nem volt.

26 (Megjegyzés - Popup)

Pintér György sopronbánfalvi asztalos, volt illegális KMP-tag visszaemlékezése (LFM-magnófelvétel) szerint Pratscher Lajost, Molnár Viktort és Wetzter Andrászt a csendőrség egy éjszakán a moszkvai rádió hallgatásán érte. 1994 novemberében Dachauban kerültek.

Brand Tófor sopronbánfalvi munkást bánfalvi csendőrök vitték el 1944. november 3-án. Átadták a Gestaponak. Komáromba szállították, onnét Dachaubá, ahol betegen meghalt 1945. február elsején (Nácizmus Üldözöttei Országos Bizottsága értesítése).

27 (Megjegyzés - Popup)

Beszállásoltak leventeszázadokat (köztük a nyíregyházi és a 8309. sz. ruszin leventeszázadot), a Volksbund vezérkarához tartozó személyeket, az iskolákba kisebb katonai egységeket és raktárakat is (Szita Szabolcs: Holocaust 84, Halálérőd 166).

28 (Megjegyzés - Popup)

„A sáncépítő szervezet német magasabbegységei a Sopron menti Tómalom strandfürdő, valamint a közeli Balf épületeibe települtek. A náci párt állásépítést irányító szerve »NSDAP Gauleitung Niederdonau Stellungsbau-Abschnitt Sopron–Ödenburg« néven, az SS »szálláscsinálása« folytán, a soproni zeneiskolát foglalta el. Karl Kritsch Kreishauptleiter és Edmund Brauner Kreisleiter parancsnoksága alatt innen ellenőrizték a november derekán már 600 főnyi ór felügyelete alatt, nyolcezer fogollyal végeztetett erődítési munkákat” (SSz. 1982, 213; a soproni polgármester Levele az Állatforgalmi Központnak. SL Polgármesteri iratok, 1944. november 17; Szita: Holocaust 39, Halálérőd 97, 246).

„1944 végén ... a Niederdonau-vonal Sopron járásra eső területén – a tizenkétezerre tehető munkaszolgálatos-létszámon felül – több mint háromezer polgári lakost vettek igénybe az erődítési munkákhoz. A kirendelt munkatempója és alkalmankénti hiányos megjelenése miatt azonban a Stellungsbau a magyar katonai hatóságok útján újabb intézkedéseket tett” (Szita: Holocaust 43). Az erődítő táborok kényszermunkás foglyait azonban mindenkor a polgári lakosságtól elkülönítve dolgoztatták. A kirendelt polgári lakosok meghatározott napszámért és természetbeni juttatást kaptak.

A Délkeleti Falnál (Südostwall, későbbi neve: Birodalmi Védőállás – Reichsschutzstellung) voltak erődítésszakaszok (Festungsabschnitte), alszakaszok (Unterabschnitte) és építéssávok (Baustreifen), a megfelelő vezetőkkel (Leiter), (Szita: Halálérőd 252). A Birodalmi Védőállás Niederdonau-erődvonala (Linie-Niederdonau) Pozsonytól délre a 884 méter magas Írottköig húzódott, s északi, középső és déli szakaszra tagolódott.

A Stellungsbau Sopron vidéki erődítő táborainak első említése 1944. november 17-én (SL III. 107/940. Polgármesteri iratok) „a Stellungsbau-Abschnitt Sopron a város környékén erődépítési munkálatoknál 8000 zsidó munkást és 600 főnyi őrszemélyzetet foglalkoztat. A munka előreláthatólag 8 hétig tart” (Idézi Szita: Holocaust 113, Halálérőd 259). December 17-én a NSDAP Gauleitung Niederdonau. Stellungsbau-Abschnitt 3900 főből álló őrszemélyzete, valamint 13 000 árokásó munkása számára vételez élelmiszereket a NSDAP Gauleitung Niederdonau Stellungsbau Verpflegstelle. Sopron, Ferenc József tér 6. Ugyanott (Közli Szita: Holocaust 113).

1944 decemberének első napjaiban Ágfalva községbe települt a Stellungsbau Gau Niederdonau Abschnitt Agendorf. A német erődépítők 1944. december 14-én „egyelőre 120 fővel” települtek Ágfalvára, „az állásépítés parancsnoksága az összes csűrben 1200 zsidó munkást kívánt elhelyezni” (SL Ágfalva 1944–2981; közli Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez. 1944. szeptember–1945. április. Szerkesztette Karsai Elek és Somlyai Magda. Bp., 1970, I. 274–75; „Fegyvertelen álltak az aknamezőkön ...” Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Karsai Elek. Bp., 1962. II. 667. [a továbbiakban Sorsforduló I.

vagy II., Fegyvertelen I. vagy II.]; Szita: Holocaust 56, 115; Halálerőd 145–146, 254). A foglyok első csoportja az SS-elosztó intézkedései alapján 1944. december elején érkezett meg Hegyeshalmon és Sopronon át. A foglyokat pajtákbán helyezték el. A „beszállásolás” előtt valamennyi, bármilyen használati értékkel bíró tárgyat az őrség elkobozta a foglyoktól. Az erődítő tábor rendjét, őrizetét, munkateljesítményét a náci párt kirendelt politikai területi megbízottai (Politischer Leiter) felügyelték. Az SS- és SA-őrség alárendeltségében működő, kirendelt helyi lakosokból, „zsidóörökből” álló őrség felügyelt a foglyokra. A polgári őrszolgálatot nappalra botokkal „szerelték fel”, az éjszakai szolgálatot pedig fegyveresen kellett ellátniuk. A kényszermunkások hajnalhasadáستól sötétedésig földmunkákat végeztek a Todt-szervezet (Organisation Todt – OT) kitűzte állásoknál. Napi ellátásuk fél liternyi marharépa leves, háromnaponként osztott fél kilogramm kenyér volt. Naponta hatalmas hótorlaszok között vonultatták ki a kényszermunkásokat, de tőlük elkülönítve az ágfalvi lakosságot is. A munkát csak erős havazás idejére függesztették fel, pl. 1945. január 15-e és 22-e között, amikor az állások a hótorlaszok miatt megközelíthetetlené váltak. Hajnalonként a munkacsoportok az SA létszámmellenőrzésére, a pajtájukhoz legközelebb eső útszakaszra sorakoztak. A betegek is kötelesek voltak kiállni, de társaiknak a halottakat is a sorakozóhoz kellett vinniük. A létszámmellenőrzés elmaradhatatlan része volt a szélen álló foglyok szidalmazása, bántalmazása (Szita: Halálerőd 145–146). A Stellungsbau egyes ágfalvi munkáscsoportjait, Sopron közelsége miatt, alkalmilag a városban is dolgoztatták. A Déli pályaudvarra vezényelt foglyok vagonokat ürítettek ki, cementeszsákokat hordtak, vagy a laktanyák, katonai raktárak környékén havat lapátoltak. Az ágfalvi táborba a visszautat futólépésben kellett megtenniük. Előfordult, hogy útközben a kísérő őr lelőtte a sorban utolsó vagy lemaradt foglyot, a többiek pedig a halálfélelem rettenetében rohanták végig az ágfalvi utat szállásukig (Roth Sándor budapesti lakos, volt ágfalvi munkaszolgálatos visszaemlékezése, SL III. 100/942.; Magyarország 1984. jan. 15, 31; Szita: Halálerőd 147, 255). Az általános gyengeségtől, fagyásoktól, kiéhezettségtől és a verésektől hullottak az agyonhajszolt emberek (Szita: Holocaust 57, Halálerőd 146). Az első munkaszolgálatos-halálesetek 1944. december 11-én történtek. „Szász Iván Ágfalván 1944. december 11-én koponyán áthatoló lövési sérülés által meghalt. Továbbá... dr. Zilzer László szintén Ágfalván 1944. december 11-én tüdőn áthatoló lövési sérülés következtében meghalt” (Szász Iván haláláról SL Ágfalva község halotti anyakönyve 42. sz.; Szita: Holocaust 56, 115, Halálerőd 146, 254; a két halálesetről SL Ágfalva község iratai 1945–1973. Közli Fegyvertelen II. 712. Az „Ágfalván elhunyt közmunkaszolgálatosokról” készült kimutatás – amely 581 halottat sorol fel – szerint 1944. december 11-én egy harmadik munkaszolgálatos is meghalt. Kimutatás az Ágfalván elhunyt közmunkaszolgálatosokról. Soproni Izraelita Hitközség iratai. 1944. december 11-én meghalt Szász Iván, Witt Sándor és dr. Zilzer László. Közli Szita: Halálerőd 146, 254). A kiütéses tifusz január végén már tombolt a lerongyolódott és a tisztálkodást tartósan nélkülöző robotosok között. A táborbeli „elkülönítés” – Lazarett (kórház) vagy Schonung (gyengélkedő) néven – gyakorlatilag azt jelentette, hogy a megbetegedett foglyokat különálló pajtákbán teljesen magukra hagyták. Orvos – miként más munkatáborokban – az ágfalvi foglyok között is akadt, de semmiféle felszerelése vagy gyógyszere nem volt a tifusz lázában havat evők szenvedéseinek enyhítésére. 1945. február 24-én Ágfalvát teljes zár alá kellett helyezni kiütéses tifusz miatt (Szita: Holocaust 56–57, Halálerőd 146–47). Ágfalvi fogolyként vesztette életét Székely Tibor író, aki tehetségéről novelláival és főként „Nálunk nem szól a lant” s „Vád nincs, csak ítélet” c. regényeivel tett tanúbizonyságot. („S két szó között a hallgatás ...” Magyar mártír írók antológiája. Bp. 1970. II. 433–34; Szita: Holocaust 57, 115, Halálerőd 147, 255). A tábor foglyai közt volt Elek János riporter, a sáncmunkák áldozata lett 1945. február 8-án 33 évesen Doros Ferenc fővárosi hírlapíró is (Soproni Izraelita Hitközség iratai, 581 elhalálozott névsora; Szita: Holocaust 115, Halálerőd 147, 255). 1945. március 20-a és 26-a között ürítették ki a tábort. Az őrség nagy részét elvezényelték, a kényszermunkásokat tetvetlenítés után a soproni Lenk-téglagyárba indították. A Lenk Lajos Téglagyár R.

T. Téglai utcai telepén a foglyok szállását a használaton kívüli égetőkemencékben jelölték ki. A menetképes foglyokat a város felszabadulása előtti napokban készülségbe helyezték, majd SA-őrséggel nyugatra indították (Szita: Halálerőd, 148). A visszamaradtak március 31-én szabadultak fel. (A felszabaduláskor 227 ember, közöttük 40 tífuszos volt a téglagyárban. Magyarország 1984. jan. 15, 31; Szita: Halálerőd 148, 255). Ágfalva-körjegyzője 1945. május 18-án jelentette, hogy a községben „összesen 591 közmunkaszolgálatos halt meg, ezek a németországi német párt politikai megbízottjainak felügyelete alatt állottak” (SL Ágfalvi körjegyzőség 1945–453. Közli Fegyvertelen II. 701). Az ágfalvi kényszermunkás foglyok sírjai a községi temető és a Sopron felé vezető vasútvonal melletti részen voltak (Szita: Holocaust 58, 115, Halálerőd 148, 255). Az exhumálások során azonban 820 fogoly holttestére találtak, közülük 224 áldozat személyazonossága ismeretlen maradt (10 000 hazahozott hősi halott. Bp., 1948. A munkaszolgálatosok exhumációs és síremlék-bizottságai kiadása; SL Alispáni iratok 5555/1948 Dr. Alstädter [: lehetséges, hogy helyesen Altstädter :] László és 722 munkaszolgálatos társa exhumálásáról és Budapestre szállításáról. Temetésük 1947. április 27-én volt a soproni és a füzesabonyi áldozatokkal együtt (Új Élet 1947. máj. 1; Szita: Holocaust 58, 115, Halálerőd 148, 255).

Mint a naplóban 1944. december 20-i keltezéssel rögzítette (119.), Sümeghy tanító a sopronbánfalvi fogoly katolikus vallású zsidók ügyében járt Ágfalván – eredménytelenül – karácsonyi gyónási engedélyért. Ezek szerint a sopronbánfalvi tábor feltehetően Ágfalvához tartozott. A balfi tábor ugyancsak az ágfalvi tábor parancsnokságának alárendeltségében lehetett, erre a feltételezett tényre utal az az 1944. december 30-i parancs, amelynek értelmében elfogatásuk esetén a Balfról 1944. december 26-án megszökött kilenc foglyot is Ágfalvára kellett kísérni, és az ottani német zsidó munkatábor parancsnokságának átadni (SL Sopronbánfalva község iratai 1944–47. Közli Fegyvertelen II. 667–68.; Szita: Holocaust 62, 116, Halálerőd 132–33, 250).

29 (Megjegyzés - Popup)

A sopronbánfalvi erődítő tábor állásépítő kényszermunkásai a budapesti Józsefvárosi pályaudvaron 1944. november 27-e és 29-e között vagonokba zsúfolt századok kötelékéből kerültek ki. Kb. 70–80 embert zsúfoltak be egy-egy marhavagonba, a vagonokat lezárták. A volt munkaszolgálatosok csendőrök őrizetében, étlen-szomjan „utaztak” öt napon át az országhatáron levő SS-átvevő- és elosztóállomásig, Hegyeshalomig, illetve Zurányig (Zurndorf). Átadás előtt a csendőrök teljesen kifosztották a foglyokat, az SS-ek pedig mindazt elszedték tőlük, amit a csendőrök véletlenül meghagytak, és SA-őrök kíséretével Sopronba szállították őket. A fogolyszállítmányok feltételezett útvonala: Zurány (Zurndorf)–Pándorfalva, Pándorfalu (Parndorf)–Nezsider (Neusiedl am See)–Kismarton (Eisenstadt)–Vulkapordány (Wulkaprodersdorf)–Sopron (Lovas Gyula vasúttörténész és Lovasné Szabó Ágnes kópházi adat- és anyaggyűjtő szíves közlése). Sopronban 1944. december 2-án ezer foglyot lekapcsoltak a transzportból és gyalogmenetben Sopronbánfalvára kísérték-hajtották. Még aznap az SS-ek a sopronbánfalvi Fő térre vezették, körülállták az ezer fős fogolycsoportot, ötvenes alcsoportokra osztották őket, le kellett ülniük a sáros földre és az egész szélviharos éjszakát a hideg, latyakos időben a Fő téren a sárban fekvéssel eltölteniük. Revolverrel kényszerítették őket a fekvésre azzal, hogy aki nem fekszik le, azt agyonlövik (Országos Zsidó Múzeum [a továbbiakban OZSM] Kesztenbaum Oszkár tanúvallomásáról felvett jkv., OZSM 2851. sz., Pollák Lajos, OZSM 2894. sz., Árvai Sándor, OZSM 2919. sz., Takács Márton tanúvallomásáról felvett jkv.; Bajnok József: Egy történet se Hitlernek! Bp., 1982, 227: említi 1944. november 28-i, telefongyárban dolgozott [zsidó] munkások bevagonírozását, majd Sopronbánfalván történt elhalálozását, a bánfalvi csoport Mauthausenba, majd Gunskirchenbe került. Szita: Holocaust 84, 125, Halálerőd 166, 260). Az OZSM 2894. sz. jkv. szerint 1001 volt a Sopronbánfalvára került foglyok

létszáma.

A NSDAP politikai területi megbízottak szervezte erődítő tábor rozzant pajták, fáskamrák, istállók, ólak és padlások együtteséből állt, amelyekre az egyenruhás „Blockmannok” (barakkfelügyelő) – közöttük a helyi Volksbund-szervezet német egyenruhát öltött, előzetesen titokban kiképzett tagjai – felügyeltek. A Blockmannok egyik sopronbánfalvi parancsnoka az SS-egyenruhás Zügn Sándor helyi lakos volt (SL Sopronbánfalvi iratok; Szita: Holocaust 84, 125, Halálérőd 166–67, 260). 1944. december 2-án vagy 3-án őrszolgálatot állítottak fel, ezt a kiürítésig kényszerrel működtették. Kivezényelt tagjai a szolgálati idő alatt szemmel tartották a különböző munkákra vezényelt foglyokat, „főleg azért, nehogy megszökjenek, továbbá a faluban ... ne kéregeessenek. A német parancsnokok szigorúan ellenőriztek bennünket, és parancsokat adtak a szigorú bánásmódra. A németek azzal fenyegettek, ha a szolgálatot megtagadom, internáltatni fognak” (M. Z. 16 évesen fegyveres „zsidóörnek” kirendelt diák népbírósi vallomásából. SL 1946. Nü. 139. sz. Idézi Szita: Holocaust 84–85, 125, Halálérőd 167, 260).

1944. december 3-án helyezték el a kényszermunkás foglyokat, és hat kilométeres hegyi gyalogutat követően – ami később napi kivonulásnak számított – fakitermelésre, rönkszállításra és deszkakészítésre osztották be a munkacsoportokra bontott volt századokat. Rövidesen megindult az árokásás, ahová 1944. december 5-étől kirendelték a község polgári lakosai közül a 16 és 60 év közötti férfiakat, a 18 és 50 év közötti nőket, valamint a polgári lakosság fogatait (Szita: Holocaust 84, Halálérőd 166). A deportált kényszermunkás foglyok látástól vakulásig keményen dolgoztak, a felügyelők kegyetlenek, szadisták voltak, irgalom nélkül, ütlegelésekkel hajszolták foglyaikat munkára, és közben naponta öt-hat bajtársat agyonlőttek. Különösen hírhedt lett két SA-őr: Kreisleiter Winterer, aki Politischer Leiter volt, valamint Schreiner szudétanémet SA-legény (OZSM 2851., 2894. sz. jkv.; Szita: Holocaust 84–86, 125–26, Halálérőd 166–69, 260–61).

30 (Megjegyzés - Popup)

Az első kettő és a negyedik ma Burgenlandban: Rust, Markt St. Martin, Mörbisch.

31 (Megjegyzés - Popup)

Sopronnak (+ 4 fiók) és a harmincadhelyek – Ember Győző csoportosítása szerint – ún. soproni csoportjához tartozó Moson vármegyei Nezsidernek (Neusiedel am See), Zuránynak (Zurndorf), Járfalunak (Jarovce), Oroszvárnak (Rusovce) és (Magyar-) Óvárnak 1544. és 1545. évi harmincadnaplói is megmaradtak (i.m. 18).

32 (Megjegyzés - Popup)

Ez magyarázza az elírásokat a különböző nevekben. A földrajzi nevek írásváltozatait lásd i.m. 349–356.

33 (Megjegyzés - Popup)

Viszont tudjuk, hogy 1543-ban kerül Sopronba harmincadellenőrnek az említett Hirsch Tamás, aki megveszi néhai Sieghardt Ulrik Kolostor utca 5. sz. alatti fél házrészét (1550. ápr. 23-án, azaz a teljes vételár kifizetése után telekkönyvezik), nov. 22-én pedig leteszi a polgáresküt (Gb. 134r, 136v, 149v, 170v, 173r, 174r; Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. Bp., 1982, 6506. sz.). Egyelőre nem tudjuk, meddig tevékenykedett a harmincadhelyen, 1549/50-ben mindenesetre a belső tanács tagja (Gb. 173r).

34 (Megjegyzés - Popup)

Bécsben végrendekezett, ott, a Szt. István-dómban kívánt temetkezni; dec. 23-án már nem élt (Házi i.m. 864. sz.; Gb. 171r). Örökösei 1550. dec. 14-én a Fő téri 4. sz. házat Leher János szabómesternek, 1555-ben a 3. sz. házat pedig Schiffer Gáspárnak adják el (Gb. 179r; Gb. 275).

35 (Megjegyzés - Popup)

Családneve jellegzetes erdélyi szász név. Mettersdorf nyelvjárásában a *Raiger* családnév ugyanannyit jelent, mint az irodalmi nyelvben a *Berger* (vö. Keintze-Schön, Fritz: Die siebenbürgisch-sächsischen Familiennamen. Köln–Wien, 1976, 173).

36 (Megjegyzés - Popup)

Viczay Miklós 1531-től kezdve a lózsi birtok ura (Mikó Sándor: Ssz. 1989, 233). Szerepel Nagylózs 1559. évi bordézsmajegyzékében is: *Domini Nicholai vychay* (Mikó: Ssz. 1978, 76)

37 (Megjegyzés - Popup)

A 20 magyar aranyforint értéke tehát 26 magyar számítási forint + 50 krajcár. 1592. febr. 13-án így 1 magyar aranyforint 100 krajcárt ér (a számítási forint ugyanakkor 75 krajcárt).

38 (Megjegyzés - Popup)

Sem a végrendelező, sem az íródeák – úgy látszik – nem ismerte a német *federbüchse* 'tolltok' szót, ezért használta a német végrendeletben a magyar *tolltok* szót, amelyet 1511-től kezdve adatolhatunk (Magyar oklevél-szótár. Bp., 1902–1906). A tolltokba páva-, strucc- vagy kócsagtollakat tűztek. Ezek alkották az ún. tollbokkrétát (németül *federbusch*) a sisakon.

39 (Megjegyzés - Popup)

Nyilván ugyanarról az új kehelyről van szó, amelyet Laindel Bernát 1541. jan. 12-i végrendelete szerint saját költségén készíttetett és a Szt. Mihály-plébániatemplomra hagyott (SoprOkl. II/2: 135).

40 (Megjegyzés - Popup)

Mur Kristófra vö. Házi i.m. 8055. sz.

41 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Házi i.m. 11. 828. sz. A *Zakan*, *Zakony* régi magyar személynév, ez van meg a *Zákány* (Somogy m.) helynévben is (vö. Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1989⁴).

42 (Megjegyzés - Popup)

Vö. 1542. évi adójegyzék 30, 32; Házi i.m. 10. 440., 8056. sz.

43 (Megjegyzés - Popup)

Szerepel Nagylózs 1559. évi bordézsmajegyzékében is: *Paulus Kisfalwdi* (Mikó Sándor: Ssz. 1978, 73).

44 (Megjegyzés - Popup)

A 8%-os kamat azért érdemel figyelmet, mert korábban a soproni papok is 10%-os kamatra adtak kölcsönt. A magas egyházi kamat ellen már 1524-ben szót emelt Kristóf soproni ferences (vö. Mollay: SSz. 1968. 136.)

45 (Megjegyzés - Popup)

Siebenbürger Ferencet a végrendelet belső tanácsosnak mondja, holott éppen 1541/42-ben kihagyták a tanácsból, mert hanyag volt és nem járt a tanácsülésekre (SoprOkl. II/2: 275). ifivé volt a mai Stornó-ház helyén állt ház, Pullendorfer Mihályé a Szt. György utca 3. számú ház.

46 (Megjegyzés - Popup)

Az 1542. évi adójegyzékben (7. lap) özvegye a második fertályban szerepel.

47 (Megjegyzés - Popup)

Az 1542. évi adójegyzékben (25. lap) a negyedik fertályban szerepel.

48 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay: SSz. 1988, 310–312.

49 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay: SSz. 1988, 316–319. A *Jaring* csak írásváltozat, mivel a XVI. században a C betű neve még *Jé*, ezért *J*-vel is írhatták (vö. Mollay Károly: Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig. Bp., 1982; Brechenmacher, Josef Karlmann: Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen. Limburg a.d. Lahn., 1957–1963, *Jehring* alatt).

50 (Megjegyzés - Popup)

Nem szerepel az 1542. évi adójegyzékben.

51 (Megjegyzés - Popup)

Az 1542. évi adójegyzékben (31. lap) a belvárosban szerepel.

52 (Megjegyzés - Popup)

Az 1542. évi adójegyzékben (29. lap) a belvárosban szerepel,

53 (Megjegyzés - Popup)

Nem szerepel az 1542. évi adójegyzékben.

54 (Megjegyzés - Popup)

Vö. még Mollay: SSz. 1959, 193–203.

55 (Megjegyzés - Popup)

Nem szerepel az 1542. évi adójegyzékben.

56 (Megjegyzés - Popup)

Vö. még Mollay: SSz. 1987, 290.

57 (Megjegyzés - Popup)

Ezek a helységek: Agyagos(-szergény), Bogyoszló, Círák, Csepreg (ma: Vas m.), Feketeváros (Purbach), Fertőszentmiklós, Gyóró, Hegykő, Keresztény (ma: Egyházásfalu), Kismarton (Eisenstadt), Meggyes (Mörbisch), Mihályi, Nagycenk, Nagygeresd (ma: Vas m.), Nagyhöflány (Grosshöflein), Oka (Oggau), Páli, Peresztég, Rábakecöl, Rábatamási, Ruszt (Rost), Sarród, Selegd (Stöttera), Sérc (Schützen am Gebirge), Sopronkertés (Baumgarten), Sopronnémeti, Söjtör, Szakony, Szarvkő (Hornstein), Széleskút (Breitenbrunn), Széplak, Szergény (Agyagos-), Szil, Újkér, Vitnyéd.

58 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Prickler, Harald: Die Rudersdorfer Dreissigstregister von 1538 bis 1555. Eine Quelle zur Geschichte des ungarisch–steirischen Grenzhandels im 16. Jahrhundert. Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs, Folge 28 (1978), 41–135.

59 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay Károly: A soproni szelídgesztenyések történetéhez. SSz. 1960, 66–70.

60 (Megjegyzés - Popup)

Sóvári Soós László pozsonyi prépostnak három soproni polgárhoz írt 1423. évi levelében tárgyesetben *VII karratas, duas karratas III karratas et I ternariam* szerepel (I/2: 238). A *fueder* soproni adatai 1432: „ein halbs *fueder* wein für XVI gulden” (II/3: 4, II/1: 70); 1452: „I *fweder* vmb XX lb. den.” (II/3: 386; II/2: 135); must 1455: „III halbe *fueder* per III sol. den.” (préselés bére II/4: 28); 1473: „ain halb *fueder* most” (II/1: 116); 1427: „ain *fueder* hew für 1/2 tal. den. wiener” (II/2: 382); 1460–63: „Ain *rechts gefasts fueder* hew per LX den. Die *mittern* per L den., die *klaineren* per XL den.” (soproni árszabás II/6: 216); fa 1438: „zway *fueder* holcz vmb XL den. (II/3: 97); 1456: „ayn *fuder* holtz” (II/6: 186); 1460–63: „Ain *fueder* holcz, das mit zwain haubten gefuert wiert, vmb XIII den. Ains, das mit vier hawbten gefuert wiert, per XX den.” (árszabás i.h.); 1530: „2 oder 3 *fweder* holtz czw 9 kreytzern” (II/4: 44); szalma 1460–63: „Ain *guet fueder* stro per XL den., die *klaineren* darnach” (árszabás i.h.). A németből a magyarba átvett *fuador* szót 1506-tól kezdve adathatjuk (idézett OklSZ.).

61 (Megjegyzés - Popup)

Harald Prickler szerint: „Der Dreiling” war ein mit drei Pferden bespannter Wagen” (Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes. Eisenstadt, 1981, III/1: 551).

62 (Megjegyzés - Popup)

Nem fogadható el tehát az az állítás, hogy a *dreiling* elnevezést a XVI. században vezették be (i.h.).

63 (Megjegyzés - Popup)

1453-ben Wegsring János széleskúti (Breitenbrunn) jobbágy 2×1 dreiling és $13+4+10+8=35$ akó bort menekít Sopronba, ezért 1 dénárfont = 240 dénár illetéket fizet (II/3: 410). Akónként 3 dénárt számítva, ez 80 akónak felel meg. A 2 dreilingre tehát 45 akó marad. (A számadás többi adata ilyen számításra nem mindig használható, mivel az illeték kiszabásánál vagy lefelé vagy felfelé kerekít, nem is mindig alkalmazza a 3 dénáros illeték-kulcsot). Harald Prickler szerint a dreiling 24 soproni akót foglal magában (i.h.), ezt fogadja el Zimányi Vera is (Dányi–Zimányi: Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig. Bp., 1989, 21). A helyzet bonyolultságára jellemző, hogy Prickler szerint ez 1740 liternek, Zimányi szerint 1827 liternek felel meg! A dreiling XV. századi soproni használatára még vö. II/4: 28, 180; továbbá I/2: 239.

64 (Megjegyzés - Popup)

Vö. 1417: „II vrn I *quartale*” (II/6: 83); 1420: „I *virtail* wein vmb XXXII den.” (II/2: 308). Amikor 1425. febr. 19-én Perényi Miklós főlovászmester Zsigmond király következő napi érkezését előkészítendő megjelenik Sopronban, a városi kamarás Pfendel Györgynek (Kovácsok utcája) „für VII *quartal* VI *pint* wein per IIII, facit X sol. IIII den.”-t fizetett: tehát 304 dénárért 4 dénárjával 76 pint bort adtak, azaz 1 fertályra 10 pint jutott (II/2: 337; vö. még II/3: 305; II/2: 342 stb.).

65 (Megjegyzés - Popup)

Mollay, Karl: Das Ofner Stadtrecht. Budapest–Weimar, 1959, 132.

66 (Megjegyzés - Popup)

Sopronban kúfon mindig a nagykúf értendő, a kiskúf pedig $1/2$ kúf. Az 1453–1454. évi soproni számadás említi a kiskúfnak a felét, amelynek behozataláért 32 dénár illetéket kellett fizetni: „ $1/2$ *kuffen parvum*, dedít XXXII den.” (II/3: 412). Akónként 4 dénár járt a városnak, azaz 8 akóról volt szó. Itt tehát a kiskúfot 16, a nagykúfot 32 akósnak vették (lásd még fent!). A magyarba a *kúf* csak mint sómérték neve, 1500 körül került (vö. Mollay Károly: Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig. Bp., 1982).

67 (Megjegyzés - Popup)

Erre vö. Mollay Károly: Macskakő–Katzenstein. Feudális anarchia és huszitizmus Sopron környékén (1440–1465.). Ssz. 1963, 122–135.

68 (Megjegyzés - Popup)

A számításokhoz figyelembe kell venni az 1453. okt. 31-ével kezdődő „második” számadás (az első nem maradt fenn!) magyarázatát a fizetendő illetékről: „Die ander flöhung I vrn per 4 den., nrius taxatis per 3, sed generosius illis de Rust” (II/3: 407). A menekülők többsége egyszerre több hordó bort hoz: ebben az esetben általában nem mindegyik hordóra szabják ki ugyanazt az illetéket, hanem az alacsonyabbat is, különösen a rusztiakkal bántak „nagylelkűbben”. Pl. egy szentmargitbányai (St. Margarethen) jobbágyasszonynak egyik kiskúfért 4, a másikért 3 dénárt, a ruszti plébánosnak három kiskúfért 2–2 dénárt kellett fizetnie akónként.

69 (Megjegyzés - Popup)

Az egyik esetet lásd a 35. jegyzetben! Egy ruszti lakos három félkúfért összesen 112 dénár illetéket fizet. Ez csak úgy lehetséges, ha mindhárom hordója 16–16 akós: egyikért akónként 3–3, a másik kettőért akónként 2–2 dénárt számítanak (II/3: 409).

70 (Megjegyzés - Popup)

Mindkét szereplő szentmargitbányai lakos: egy jobbágy két 16–16 akós félkúfért akónként 4–4 dénárt, két 15–15 akós félkúfért akónként 3–3 dénárt fizet; a plébános két 16–16 akós félkúfért akónként 3–3 dénárt, egy 15 akós félkúfért pedig akónként 3–3 dénárt fizet (1 dénárt elengednek, II/3: 408).

71 (Megjegyzés - Popup)

Ember Győzőnél is szerepel egy 16 akós „kis hordó” (*parvum vasculum*). A hordókat hitelesíttetni kellett, a hitelesítésre (*ham*) különösen az idegen hordóknál ügyeltek. Vö. 1502: „VIII vaslein ... auf die *hamm* albeg I emer per III sol. den. Die VII vasslein haboe mit der *ham* gehabt LXII emer” (II/5: 97); 1510: „II vassel wein auf dy *ham* I emer per I tal. den., hat gebenn VIII tal. den.” (II/5: 115). Vö. még *hämen* 'abmessen, aichen; hitelesít' (Unger–Khull: Steirischer Wortschatz. Graz, 1903). Házi Jenő tárgymutatójában tévesen mint űrmérték szerepel. A Sopronból kivitt hordókat a város ismertetőjével (*warzaichen*) is el kellett látni (ez általában a város címere volt), a soproni polgárok vámmentessége miatt, különben elkobozták őket (I/6: 228).

72 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Lindeck-Pozza, Irmtraut: Urkundenbuch des Burgenlandes... Wien–Köln–Graz, 1979, III. 92. Sopronban az akó szokásos neve latinus *urna*, németül *ur*, *urn*, *emmer*, *emmer* volt. A magyarban még használatos *cseber/csöbör*, *veder/vödör*.

73 (Megjegyzés - Popup)

Erről bővebben Mollay: SSz. 1963, 126, 16. lapalji jegyzet.

74 (Megjegyzés - Popup)

Vö. 1410: „vmb VIII *pint* weins ze III den.” (II/2: 300); 1427: „V *halb* virdig wein per VIII den. vnd III *halb* hewrigs wein per III den.” (i.h. 376); 1439: „I *seytel*, facit III den.” (II/6 :130). A magyar *messzely* szó a német *mässel* 'kicsiny mérték' szóból származik. Erre Sopronból vö. a már említett 1460–1463. évi árszabást: „ain *messel* weinmass” (II/6: 216); 1525: „ain Ödenburger *mässl* (i.h. 390). A faszén (*koll*) mértékegysége ugyanebben az árszabásban a kosár (*korb*); 10–13 kosár = 1 *krippe*: „Nach den *korben* mugen die *krippen* gescheczt werden” (i.h.). Vö. még Unger–Khull i.m. A bor mérésére szolgáló edényekkel más folyadékokat (pl. tej) és folyékony anyagokat (pl. méz), apróhalat stb. is mértek, erre szolgáló edényekkel; vö. 1530: „ain *pinthkhandl*..., ain *halbflaschen*, ain *seittlkändl*” (II/2: 47).

75 (Megjegyzés - Popup)

A sört a város mérette ki; ebből tetemes haszna (*piergelt*) volt. A zárórát a ferencesek haranggal (*pierglockenn*) jelezték. Ezért évvégén 1 dénárfontot kaptak (II/5: 119, 133).

76 (Megjegyzés - Popup)

1441-ben a város Erzsébet királyné udvartartásának leromlott lovait (*schaden pherd*) 12 héten át heti 21 mérő zabbal javítja fel: „vnd bringt XII wochen VIII *mutt* vnd XII *meczen* vnd ieden *meczen* vmb XVI den., macht an gelt XVI tal. VI sol. XII den.” (II/3: 289). Ez összesen 252 mérő zab, a 8 mutra tehát 240 mérő, 1 mutra 30 mérő zab jut. A német *metz* szó *méc* alakban került át a magyarba: területmértékként 1368-tól, úrmértékként 1440-től kezdve mutatható ki (vö. Mollay: Német–magyar nyelvi érintkezések).

77 (Megjegyzés - Popup)

Az 1490. évi harmincad bevételi napló szerint 1 mut búza (*triticum*) után 56 dénár, ugyanakkor 20 köből után 40 dénár volt a bevétel; azaz 1 köből után 2 dénár, 28 köből (1 mut) után 56 dénár (II/4: 342). Ember Győző a *véká*-t mondja latinul *modius*-nak: „Valószínűleg a köböllel egyenlő űrtartalmú volt, erre mutat, hogy a *modius* szót több régi szótár köbölnek fordította”. Ezt a kérdést azonban a helyi források és nem a régi szótárak döntik el.

78 (Megjegyzés - Popup)

Vö. 1427: „Jtem vmb ain *tenn meczen*..., das dreschen ... vnd ich gib in den czwelfften tayl vnd czu vorlon I tal. den. vnd III *meczen* sbers trayd... Jtem ingenomen ab dem *tenn XXVIII meczen* sbers trayd *gibbazz* vnd C vnd V *meczen tenn mazz* vnd LIII *meczen chorn tenn mazz* vnd III *meczen gersten*” (II/3: 60, 62); 1439: „den dresscharen III *fenn massze* uarlan... den snitären III *meczen gibmass*... dem mayr XXVII *meczen gibmass*” (i.h. 109).

79 (Megjegyzés - Popup)

Vö. II/2: 297, 307, 309, 313, 338; II/3: 95; II/6: 186; II/1: 118; 11/4: 362; 1500: „*duas metretas farine*” (II/1: 267). Ugyanakkor már a mut is ismert volt; vö. 1420: „Jtem hab ich cze messen geben LVII den. von XIX *mut* trayd cze III den.” (II/2: 307). A soproni források feldolgozásánál figyelni kell arra, hogy Házi Jenő okmánytárában, az oklevélkivonatokban is, a tárgymutatókban is, a mut tévesen a „köből” címszó alatt szerepel; holott bizonyos: a soproni forrásokban a mérő (németül *metz*) és a köből (latinul *cubulus*) ugyanazt az űrtartalmat jelenti (vö. a 46. jegyzetet!). A mut a soproni forrásokban latinul *mutta* (II/4: 322, 327–331) és *modius* (i.h. 342). A kétféle szóhasználat két különböző harmincadirnoktól származik: az első változat német harmincadirnoktól, a második pedig magyartól. Egyetlenegy latin forrásban fordul elő – többször – a mut latin *chorum* neve (1520: „pro I *choro calcis* I tal.” II/5: 285).

80 (Megjegyzés - Popup)

Vö. 1563: „V *kepe* bwzawal es ket *kepe* Rossal” (Házi Jenő: XVI. századi magyarnyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából. Sopron, 1928, 54. Még vö. 1634: „Hatuan *keueuel* számoluan egi *kepet*” (idézett OklSz.).

81 (Megjegyzés - Popup)

Az utóbbi megjegyzés azért feltűnő, mivel 17 esztendővel az első soproni lutherellenes vizsgálat, ill. a szokásos 10%-os kamatláb 5%-osra való leszállításának követelése (II/2: 194) *előtt* (‘) hangzik el.

82 (Megjegyzés - Popup)

Az 1532. évi városi közgyűlés esketett mértékhitelést (*ain geswornen zimenter*) követel: ez állandóan,

főleg pedig az évenkénti négy országos vásáron ellenőrizze a mértékeket (II/2: 255).

83 (Megjegyzés - Popup)

Vö. II/1: 9; II/3: 7, 388; II/6: 214; II/4: 318; II/1: 235; II/5: 66, 265, 429; II/2: 30.

84 (Megjegyzés - Popup)

Vö. II/3: 308; II/6: 214; II/5: 137, 175.

85 (Megjegyzés - Popup)

Vö. II/1: 8; II/2: 377, 387; II/6: 90 stb.

86 (Megjegyzés - Popup)

A 7 1/, ill. a 15 dénáros deszka a hármás városfal középső gyűrűjében emelt védőpalánkhoz (*zu den letzen in der mittern maur*) kellett (II/3: 11. 13. 10). A *letzen* szó egyes százból (*letz*) származott a magyar *léc* (vö. Mollay: Német–magyar nyelvi érintkezések). Összehasonlításként: 1432-ben 7–8 dénárért 1 pint óbort, 15 dénárért 3 pint újbort vagy 3 lapátot lehetett kapni (II/3: 4–15).

87 (Megjegyzés - Popup)

Teljesen kúpalakú volt a cukorsüveg; vö. 1504: „*zwen zwkerhuet per I tal. den.*” (II/5: 160).

88 (Megjegyzés - Popup)

Az 1460–1463. évi soproni árszabásban a póréahagymánál (Pure, latja 16 dénár), a selyemnél (*Fletseiden*, latja 10 dénár) és a finomselyemnél (*Feinseiden*, latja 36 dénár) egy-egy font valóban 30–30 latnak felel meg. A legfinomabb selyemnél (*Sprengseyden*) és az övselyemnél (*partseiden*, latjuk 70 dénár!) a megadott értékekből csak 15.428 lat kerekedik ki (II/6: 212–213), majdnem annyi, mint a márkánál (l. alább). A fonalakat nemcsak lattal (II/2: 85), hanem gombolyaggal (*keul* II/2: 47) is mérik.

89 (Megjegyzés - Popup)

A városi kamarás 1524. ápr. 22–1525. márc. 29-ig terjedő, 310 lapnyi számadáskönyvének (II/5: 382–440) a 252. lapjára jegyzi fel írója: „Item zu disem register ain *buch papir* vmb XX den.” (II/5: 420). Az előző, 251. lapon a kiadási rovat új fejezete („*Gemain ausgaben*”) kezdődik: a 252. lapon már látható volt, hogy fogytán van a számadáskönyvre szánt papiros. A vásárolt 1 konc 24 íve = 24 levél, azaz középen egyszer összehajtva, 48 lap. A 310-ből ez a 48 lap levonva, azaz a 262. lapnál fogyott volna el a már használatban levő papír. Ebből az is következik, hogy a mintegy 6 1/2 konc papírból álló számadáskönyvet konkonként rakták össze és csak lezárása után kötötték be jelen esetben egy 1518. szept. 5-e után kelt hártyaoklevélbe. A számadáskönyvnek ez az összeállítása magyarázza, miért fordul elő benne négyféle vízjegy (II/5: 439). Egy-egy levél mérete adja egy-egy ív méretét (22.5 × 30 cm).

90 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Székely, György: *Niederländische und englische Tuchten im Mitteleuropa des 13–17. Jahrhunderts. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica tomus VIII.* Budapest, 1966, 11–42; uő.: *Deutsche Tuchnamen im mittelalterlichen Ungarn. Annales...* Sectio

linguistica tomus VI. Budapest, 1975, 43–76.

91 (Megjegyzés - Popup)

Vö. még 1440: *Neunhauser* (II/3: 252). A számos ilyen és hasonló nevű hely közül csak a csehországi Neuhaus (Jindřichuv Hradec) jöhet itt szóba. Buda város XV. századi jogkönyvének kéziratában a *newnhawser* és a *newhauserr* alak váltakozik. Vö. még Kovács Ferenc: Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harmincadkönyv alapján. Budapest, 1902, 103; Mollay, Karl: Das Ofner Stadtrecht. Budapest–Weimar, 1959, 97 stb.

92 (Megjegyzés - Popup)

Vö. még 1492: *Perkchaimer*; 1522: *perckhaimer*; 1528: *perkamer* (II/1: 235; I/7: 34; II/2: 27). A Budai Jogkönyvben (i.m. 197) a *Kawmar* változat, a pozsonyi harmincadkönyvben a *kawmer* változat található. Az utóbbit Kovács (i.m. 99) Cambrai városára vonatkoztatja, majd megjegyzi: „Maglehet, hogy Couvin várost értették *Kaum* alatt”. A megjegyzés jogos, hiszen a *kawmer* változat melléknévi képzés, akár a *wiener* a *Wien-ből* stb. alapszava tehát *kaum*. Székely (i.h. 40, 18. jegyzet; i.h. 57) szerint: ha a Budai Jogkönyv *Kawmar* adata helynév, akkor az elzászi Kolmar városára lehetne gondolni; ha melléknév, akkor „gibt es unter den tucherzeugenden Orten keinen entsprechenden Namen”. Ezzel szemben a *Perkchaimer* melléknév alapszava kétségtelenül az észak-olaszországi Bergamo bajor-osztrák ejtésű *Perkchaim* változata. A XV. század első felében, amikor ez a név Sopronban még kevésbé volt ismert, a melléknévi változat első, hangsúlytalan (!) szótagját annál is inkább elhagyhatták, mivel éppen posztók árával kapcsolatban a *per* szinte már német szóként, sokat szerepelt.

93 (Megjegyzés - Popup)

A helynév írása a soproni forrásban a németalföldi kiejtés szerint. A hely (Tegelen) Venlo várostól délre fekszik.

94 (Megjegyzés - Popup)

Kovács (i.m. 101, 49. lapalji jegyzet) és Székely (i.h. 65) Nürnbergnek Wöhrd nevű külvárosára vonatkoztatja, amely *Werd* néven a XIV. században még önálló település volt.

95 (Megjegyzés - Popup)

A második színnév nem egyértelmű, mivel a középkori német *braun* melléknévben két különböző eredetű és jelentésű szó esett egybe. Az egyik jelentése 'sötétszínű, barna', a másiké 'lila, ibolyakék' (a német nyelvben a franciából kölcsönzött *lila* csak a XIX. század elejétől, a *violet* pedig a XVII. századtól kezdve jelenik meg). Sopronból még vö. 1468: *prawns tuch* (II/1: 107); 1494: „3 elen *schwarczprawen...*” (II/4: 389).

96 (Megjegyzés - Popup)

A *laicalis* szó jelentésére még vö. 1490: „de uno equo *laicali*” (II/4: 340 stb.).

97 (Megjegyzés - Popup)

A németalföldi Spa városával való azonosítás nem bizonyos. Drága vászon (*leybatt*) volt: 4 vég

(*schtuckch*) 9 magyar forintba került. Két véget Nagylucsei Orbán kir. kincstartó és egri püspök egyet-egyét pedig Hasady István kir. tárnokmester és Dorothesy László kapott ajándékba, amikor Joachim Jakab pátricius, a Haberleiter-árvák gyámja az 1488. dec. 10-i ítélethozatalra, a több mint három évig húzódó per befejezésére, Budára utazott, a tárnokmesteri szék ülésére (II/4: 369–70; SSz. 1941, 161).

98 (Megjegyzés - Popup)

Vö. francia *perse* 'festett vászon (állítólag perzsiai)'

99 (Megjegyzés - Popup)

Vö. *goller* 'Kragen aus Linnen oder Tuch für Frauen, der vom Halse bis auf die Achseln reichte und Brust und Nacken bedeckte' (Unger–Khull: Steirischer Wortschatz. Graz, 1903). Forrásunk szerint a 3 1/2 rőf vászon szemfödőnek kellett, de ugyanennyi kellett még fekete posztóból is: Wossenperger Lénárd alispán özvegyét tehát így ravatalozták fel. Vö. még királyi embernek ajándékul 1522-ből (II/5: 311).

100 (Megjegyzés - Popup)

Vö. 1425: *spenat* 'spenót' (II/2: 338).

101 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Bp., 1978, 124.

102 (Megjegyzés - Popup)

A magyar *rőf* szó (első adat 1777-ből) eredetileg *réf*-nek (első adat 1544-ből) hangzott. Ez a hazai németből (de nem bajor–osztrák jellegű nyelvjárásból) származik. A német szóra az első adatok Esztergomból, 1243-ból, 1255-ből, 1299-ből, 1331-ből (*Reif*) és 1335-ből (*ref*) valók. A német szó jelentése többek között 'Kreis; Reifen; kör; abroncs'. Ilyen abronccsal mérték eredetileg a vásznat, amint ezt egy XIV. századi st. galleni feljegyzésből tudjuk: „der *reif*, da mit man die linwat misst”. A belőle képzett *reifen* 'mit Reifen messen; circulo mensurare' ige a szepesi szászok jogkönyvének 40. artikulusában található; a magyarban megfelel neki az 1617-től kezdve adathozható *réfel*: „Az okosságnak igaz mértékével funtollyátoc meg es az itiletnek ölével *réffellyétek*”. A bajor–osztrák nyelvjárású Sopronban az esztergomi *reif*, *ref* szó megfelelője csak 'abroncs' jelentéssel 1438: *rayff*, *raff* 1500: *raeff*; 1525: *raaf*, *raäff* (Mollay: Német–magyar nyelvi érintkezések 467–473).

103 (Megjegyzés - Popup)

Területmértékként először 1438-ban fordul elő: a polgármester egy kövezőnek (*uberleger*) 10 dénárfontot fizet az Előkapu előtti 40 négyszögöl kikövezéséért, négyszögölenként 60 dénárt, „von XL *chlcftern* per LX den.” (II/3: 86).

104 (Megjegyzés - Popup)

Mihályfi Ernő: A magyar alkalmi bélyegzések katalógusa. MABÉOSZ. Budapest. 1988.

105 (Megjegyzés - Popup)

Csak két adatot említek: Kövesdy Pál, a magyar gimnázium első rektora (1659-től), akinek nevéhez fűződik

latin nyelvű magyar nyelvtan megjelentetése: *Elementa linguae Hungaricae* címen (Lőcse, 1686). Ld.: Németh Sámuel: Magyar gimnázium Sopronban, SSz. 1958, 41 (a címlap másolatával). Ribini János, az ev. líceum rektora (1747–1758) 1751-ben mondott egy nyomtatásban is megjelent, szintén latin nyelvű beszédet a „magyar nyelv műveléséről”, melyben elsőként veti fel a nyelvújítás gondolatát. Ld.: Fabinyi Tibor: A soproni evangélikus líceum története. in: Soproni líceum, 47–49. old.

106 (Megjegyzés - Popup)

A kb. 4000 kötetes könyvanyag ma a Líceumi könyvtár része. Nyomtatott katalógusa legutóbb 1903-ban jelent meg Sopronban.

107 (Megjegyzés - Popup)

M.T.levt. A IV. 2. – Ebben található Berzsenyi Dániel könyvjegyzéke is.

108 (Megjegyzés - Popup)

1790. június 3. (705–708. lap).

109 (Megjegyzés - Popup)

A magyar sajtó története (1705–1848). Bp., 1979, 140. A Magyar Kurírnak ennél kevesebb előfizetője volt, bár népszerűségében vetekedett a Hadi Történetekkel.

110 (Megjegyzés - Popup)

I. Jkv. 18 (M.T.levt. A II. 1)

111 (Megjegyzés - Popup)

I. Jkv. 22. Az első ajándék Németh Lászlótól érkezett: a Mindenest Gyűjtemény V. darabját küldte el nekik.

112 (Megjegyzés - Popup)

I. Jkv. 51.

113 (Megjegyzés - Popup)

A magyar sajtó története 220.

114 (Megjegyzés - Popup)

Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok (1785–1848). Bp., 1963, 138.

115 (Megjegyzés - Popup)

A magyar sajtó története 330.

116 (Megjegyzés - Popup)

1781. június 11-én adta ki II. József híres-hírhedt cenzúrendeletét.

117 (Megjegyzés - Popup)

Ennek érdekében mindegyik lap más-más közönségréteget célzott meg írásaival. A Tudományos Gyűjtemény pl. kifejezetten a magas kultúrájú értelmiségi rétegnek szólt. Ld. A magyar sajtó története, 280. old.

118 (Megjegyzés - Popup)

Az újságok egy része a közrendet olvasóvá akarta tenni, ezért a számukra is érthető fogalmazásban tették közzé híreiket, s beszámoltak az őket érdeklő eseményekről is, pl. árverezésekről, marhavásárokról stb.

119 (Megjegyzés - Popup)

Különösen a földrajzi és történelmi ismeretek gyarapítása terén volt hasznos az újságolvasás, ebben is vezető szerepet vitt a Magyar Kurir (A magyar sajtó története 140).

120 (Megjegyzés - Popup)

Döbrentei Gábor az Erdélyi Múzeumot szerkesztette, Pákh Albert pedig a Vasárnapi Újság megalapítója volt. 1841-től ő adta ki a Magyar Társaság sajtó lapját, a Szünórákat.

121 (Megjegyzés - Popup)

Sopronban az első olvasó-kabinetet Németi Mihály tervezte megalapítani, de magyar könyvek híján terve kudarcba fulladt. Erről a Minden Gyűjtemény számolt be 1790. febr. 20-i számában. Később Sopronban Pfundtner Mátyás német könyvtára alakult meg, de a század végén ezt is betiltották (Csatkai Endre: Magyar Könyvszemle 1939, 54–61).

122 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Hírmondó (Toldalék) 1793. március 1., 277.

123 (Megjegyzés - Popup)

Bodolay, 428.

124 (Megjegyzés - Popup)

Bodolay i.m. 468. Ebben az időben ilyen témájú dolgozatok születtek: „Használ e a mostani Frantzia szabadság, vagy káros?”, „A mostani Frantzia háború mennyire káros, de egyszer ’s mind hasznos is a tudós Világnak?”

125 (Megjegyzés - Popup)

Raits Péter a jénai egyetem elvégzése után, 1793-ban került az iskolába, ahol rögtön megválasztották a Magyar Társaság tanár-elnökének, amely tisztséget 1824-ben bekövetkezett haláláig viselte. Kis János is hálás szavakkal emlékezik meg róla Emlékezéseiben. Különösen fontos volt a tagok számára Raits hatalmas könyvtára, ahol szabadon búvárokodhattak a francia felvilágosodás legkiválóbb szerzőinek munkái között.

126 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Hírmondó (Toldalék) 1793. március 1., 280.

127 (Megjegyzés - Popup)

I. Jkv. 38. old. (1793. febr. 8.). Vö. Bodolay, i.m. 467.

128 (Megjegyzés - Popup)

I. Jkv. 177/b. (1806. máj. 24.)

129 (Megjegyzés - Popup)

Hadi és Más Nevezetes Történetek 1795. január 14., 46–47.

130 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Hírmondó, 1799/6. sz., 93–94.

131 (Megjegyzés - Popup)

I. Jkv. 262., 145.

132 (Megjegyzés - Popup)

I. Jkv. 159.

133 (Megjegyzés - Popup)

I. Jkv. 161.

134 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Kurir 1804/6. sz. (július 20.), 95–96. A Zeitschriftben megjelent cikk szövegét közli Bodolay, 649.

135 (Megjegyzés - Popup)

I. Jkv. 121.

136 (Megjegyzés - Popup)

I. Jkv. 148.

137 (Megjegyzés - Popup)

Hadi Történetek 1790. június 3., 708.

138 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Kurir, 664.

139 (Megjegyzés - Popup)

Fodor Ottmár, Sopron első magyar színészei, a líceumi diákok. Sopron 1994. Vö. Bodolay i.m. 698.

140 (Megjegyzés - Popup)

Hadi és Más Nevezetes Történetek. 1789. dec. 4., 594.

141 (Megjegyzés - Popup)

Die Hunyadische Familie, oder Auch Unschuld schützt nicht immer vor Kabale. Pressburg, 1792 (Magyar Könyvszemle 1978, 140–141).

142 (Megjegyzés - Popup)

Kerényi Ferenc: A kolozsvári-debreceni színtársulat könyvtára. Magyar Könyvszemle 1978, 262–263.

143 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Hírmondó 1792. május 18., 701–702.

144 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Kurir 1792/4. sz. (május 25.), 664.

145 (Megjegyzés - Popup)

Hadi Történetek 1790. június 3., 705–708.

146 (Megjegyzés - Popup)

II. Jkv. 37.

147 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Kurir 1795/8. sz. (január 27.), 125–126.

148 (Megjegyzés - Popup)

Jkv. 37/a. old.

149 (Megjegyzés - Popup)

I. Jkv. 59/a. old.

150 (Megjegyzés - Popup)

Bodolay, 671. old.

151 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Hírmondó 1799/6. sz. (január 18.), 93–94. old.

152 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Vörösmarty soproni kapcsolatai. SSz. 1955, 124–126.

153 (Megjegyzés - Popup)

I. Jkv. 12/b. old.

154 (Megjegyzés - Popup)

I. Jkv. 12/b. old.

155 (Megjegyzés - Popup)

I. Jkv. 32/a. old.

156 (Megjegyzés - Popup)

I. Jkv. 146. old.

157 (Megjegyzés - Popup)

II. Jkv. 109. old.

158 (Megjegyzés - Popup)

II. Jkv. 286. old.

159 (Megjegyzés - Popup)

II. Jkv. 109. old.

160 (Megjegyzés - Popup)

II. Jkv. 278. old.

161 (Megjegyzés - Popup)

I. Jkv. 143. old.

162 (Megjegyzés - Popup)

Brandt, Ahasver v.: Mittelalterliche Bürgertestamente, Heidelberg, 1973, 17–18.

163 (Megjegyzés - Popup)

Brandt i.m. 14.

164 (Megjegyzés - Popup)

Gál, Alexander: Die Summa Legum brevis, levis et utilis des sogenannten Dr. Raymundus von Wiener Neustadt. Weimar, 1926 (az elterjedésről a bevezetésben 1–19)

165 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története II/1. Sopron, 1930, 160 (a továbbiakban SoprOkI.)

166 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete, Sopron, 1939; Csatkai E.–Dercsényi D. (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Bp. 1956² összegzései, melyek az egyes templomok vonatkozásában tárgyalják a hozzájuk kapcsolódó adományokat, felmentenek az ilyen irányú felsorolásoktól.

167 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkI. II/1: 398.

168 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: Soproni élet a 15. század második felében: SSz. 1941, 119–120.

169 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkI. II/1: 193, 194. Ezek az összegek még mindig alatta maradnak pl. a lübecki átlagnak, ahol egy örökmise-alapítvány egy jó karban levő ház árát tette ki (Brandt i.m. 21.)

170 (Megjegyzés - Popup)

Pl. Michel Leinbater fiának, Jorg-nak (SoprOkI. II/1: 187–8.)

171 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: Háztörténet és várostörténet: A Szt. György u. 3. számú ház (1379–1550): SSz. 1959, 135; SoprOkI. II/1: 279–280.

172 (Megjegyzés - Popup)

Sigal, Pierre: Isten vándorai. Bp. 1989, 47–50; Házi: Egyháztörténet 306.

173 (Megjegyzés - Popup)

Boockmann, Hartmut: Der Streit um das Wilsnacker Blut: Zeitschrift für Historische Forschung 9 (1982)

174 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkI. II/1. 255–8.

175 (Megjegyzés - Popup)

Boockmann, Hartmut: Leben und Sterben in mittelalterlichen Göttingen: Göttinger Jahrbuch 31 (1983), 73. skk.

176 (Megjegyzés - Popup)

Házi: Egyháztörténet 197–8.

177 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 232.

178 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 233.

179 (Megjegyzés - Popup)

Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Bp., 1940, 22–39.

180 (Megjegyzés - Popup)

Lad. XLII. et RR. nr. I. 28–9.

181 (Megjegyzés - Popup)

Somogyi Zoltán: A középkori Magyarország szegényügye. Bp., 1941, 25–64.

182 (Megjegyzés - Popup)

Jaritz, Gerhard: Die realienkundliche Aussage der sogenannten Wiener Testamentsbücher. Vö. Leben in der Stadt in Spätmittelalter, Wien, 1976, 187.

183 (Megjegyzés - Popup)

Mollay, Karl (Hrsg.): Das Ofner Stadtrecht, Bp., 1959 (308. c.)

184 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkI. II/1: 266–7, 340.

185 (Megjegyzés - Popup)

Házi: Egyháztörténet 153.

186 (Megjegyzés - Popup)

Mischlewski, Adalbert: Alltag im Spital zu Beginn des 16. Jahrhunderts. Vö. Kohler, Alfred–Lutz, Heinrich (Hrsg): Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit, Bd. 14: Alltag im 16. Jahrhundert, Wien, 1987, 154–5; az irányítás szervezeti kereteiből Somogyi i.m. 68.

187 (Megjegyzés - Popup)

Marosi Ernő (szerk.): Magyarországi művészet 1300–1470 körül Bp., 1987, 159.

188 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Soproni ötvösök a XV–XVII. században, Sopron, 1939, 6.

189 (Megjegyzés - Popup)

Bünker Rajnárd: Soproni emlékek: Archeológiai Értesítő U.f.29 (1909) 395–396.

190 (Megjegyzés - Popup)

Jaritz, Gerhard: Die materielle Kultur in Steiermark in Mittelalter, Vö. Gotik in der Steiermark, Ausstellungskatalog, 1978, 37.

191 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. II/1. 316 (Sóvágó Vince végrendelete)

192 (Megjegyzés - Popup)

Marosi i.m. 158.

193 (Megjegyzés - Popup)

Amtsblatt der Statutarstadt Wiener Neustadt 69. évf. Nr. 7 (Juli 1989) 68.

194 (Megjegyzés - Popup)

I.h. N. 3 (März 1989) 20.

195 (Megjegyzés - Popup)

I.h. Nr. 5 (Mai 1989) 46.

196 (Megjegyzés - Popup)

I.h. Nr. 7. (Juli 1989) 68.

197 (Megjegyzés - Popup)

I.h. Nr. 8. (August 1989) 24–27.

198 (Megjegyzés - Popup)

I.h. Nr. 9. (September 1989) 27–31.

199 (Megjegyzés - Popup)

I.h. Nr. 8 (August 1989) 3; Nr. 10 (Oktober 1989) 23.

200 (Megjegyzés - Popup)

I.h. Nr. 9 (September 1989) 12; Nr. 10 (Oktober 1939) 26.

201 (Megjegyzés - Popup)

I.h. Nr. 11 (November 1939) 39–40.

202 (Megjegyzés - Popup)

H(orváth) F(erenc): Kórházak a határ mentén. Kisalföld, 1989. október 19.

203 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Városi Tanács V.B. Kórházának III. évkönyve. Sopron, 1974, 290–293; Diagnózis. Győr, 1990. febr. 28.

204 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1974, 289–300.